

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Lembi Anepaio

BALTISAKSA AADLIDAAMID JA VAESUS

Magistritöö

Juhendaja:

PhD Marten Seppel

Tartu 2019

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Aadlinaiste vaesuse tagamaad	9
1.1. Vaesuse sotsiaalsed põhjused	9
1.2. Naiste õiguslik staatus	13
2. Vaesuse vältimise strateegiad	18
2.1. Sissetulekute allikad	18
2.2. Stiftid	24
2.2.1. Mõiste ja ajalooline tagataust	24
2.2.2. Stiftide loomine Eesti- ja Liivimaal	28
2.2.3. Vastuvõtt stifti	30
2.2.4. Igapäevaelu stiftis	33
2.2.5. Stiftide tähenduse ja positsiooni muutumine	38
2.2. Legaadid	43
2.2.1. Perekonnalegaadid	44
2.2.2. Von Knorringu legaati	46
2.3. Töö ja haridus kui lahendus?	51
3. Arutelu ühiskonnas	63
Kokkuvõte	69
Summary	74
Kasutatud allikad	81
Kasutatud illustratsioonid	81
Kasutatud kirjandus	82

Sissejuhatus

Baltisaksa aadli elu on käsitletud arvukates teostes teaduslikest uurimustest kuni kooliõpikuteni välja. Enamjaolt on rõhuasetus olnud baltisaksa ülemklassi kuulunud inimeste poliitilisel ja majanduslikul edul ja rikkusel, samuti on kunstiajaloolased käsitletud mõisakultuuri arhitektuurilist poolt. Siiski leidub terve rida teisi tahke, mida on seoses baltisakslastega vähe uuritud. Lisaks heal järjel olevatele suguvõsadele, kelle liikmetele oli päranduse või kaasavarana liikunud vara kaudu kogunenud sajandite jooksul suuri valdusi ja varandusi, oli ka ametlikult ülemkihti ehk rüütelkonda kuuluvate inimeste seas neidki, kelle majanduslikud ja ka eraelulised tingimused ei vastanud ettenähtud seisuslikule ja ühiskondlikule ideaalile. Ettenähtud mustri kõrvale kaldumisi tuleks uurida, et luua tõepärasem pilt tegelikkuses märksa kirjumast ühiskonnakihist ja tema kohanemisest muutuva maailmaga ning lõhkuda ettekujutust homogeensest mõisapreilide- ja prouade grupist.

Käesolev töö keskendub seni vähe tähelepanu saanud ühiskonnagrupile, kelleks on baltisaksa aadlisoost naised. Täpsemalt neile naistele, kes olid sattunud majanduslikesse raskustesse, tihti jäänud ilma perekondliku toe ja abita, ning liigitusid seetõttu kaasaegsete ja iseenda hinnangul vaeste hulka.

Lisaks baltisaksluse ja aadli kui kategooriatega, lisandub siia ka naise kui subjekti kategooria, millega tegeldakse järjest rohkem, ka bakalaureuse- ja magistritööde tasemel. 2013. aastal kaitses Kai Reinfeldt bakalaureusetöö naiste emantsipatsiooni küsimustest 1920. aastal eestikeelse perioodika põhjal ja 2017. aastal Hegely Klaus 1905. aasta revolutsiooni kohta baltisaksa ja eesti naiste mälestustes.¹

Mõisnike vajadusest (unustamata siiski prestiiži!) saata oma nooremad pojad ülikooli, varustamaks neid lisaks kombekohasele mehistamisele ka kindla elukutse ja seega sissetulekuga, on ajaloo-alases kirjanduses juba varem kirjutatud.² Tütardele hariduse andmisest, naiste soovist

¹ Kai Reinfeldt, *Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastatel Postimehe ja Päevalehe põhjal*, bakalaureusetöö, Tartu, 2013,

Hegely Klaus, *1905. aasta revolutsioon baltisaksa ja eesti naiste mälestustes*, bakalaureusetöö Tartu, 2017.

² Ea Jansen, *Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*, Tartu, 2007, lk 232.

ülikoolis õppida, on kirjutatud Sirje Tamuli koostatud kogumikus „Vita academica, vita feminea“,³ või ka hilisemates uurimustes Venemaa kubermangude või Saksamaa kohta.⁴

Kuid aadlisoost baltisakslannasid on mainitud vähe, ometi oleks võinud mõisas guvernantide käe all õppinud naistelt eeldada suuremat eneseteadvust kui eestlannadelt, kes hoogsamalt pürgisid kõrghariduse poole. Sellel vastuolul oli mitmeid kaudsemaid ja otsesemaid põhjuseid, mõned neist tulevad ilmsiks ka antud töös.

Tuntud baltisakslaste uurija Anja Wilhelmi on oma autobiograafiatele tuginevas teoses saksa ülemkihi naiste eluilmast Baltikumis põgusalt puudutanud naiste osalemist ühiskondlikus elus, sealhulgas nende kuulumist heategevuslikesse organisatsioonidesse ja viimaste loomist. Naise kuvandi ja rolli muutumine baltisaksa ühiskonnas oli aeglasem kui Saksamaal, siin pandi rõhku tema kohustusele olla kultuuri, traditsiooni ja religioossuse hoidja.⁵

Muutustest saksa aadli seas, sealhulgas nende suhtumise muutusest aadlisoost naiste haridusse ja aadli poolt viljeletavasse heategevusse, pakub hea pildi Monika Wienfort oma artiklis uutest aadlitüüpidest klassikalise moderniseerumise ajastul.⁶ Ka seal jõudsid konservatiivsemad jõud aadli seas alles 20. sajandi algupoolel arusaamisele, et aadlisoost naiste tööturule toomist ei ole võimalik vältida.⁷ Kuna Balti kubermangude aadel võttis kõige enam eeskujuna Saksa aadlist, küll mõningase nihkega ja vahest ka vastumeelselt, pakub see teatud taustsüsteemi ka siinsetele muutustele.

Ülevaatlükuma uurimuse erinevatest meetoditest, mida aadlisoost naised kasutasid Saksa keisririigis ja Preisimaal vaesuse leevendamiseks ja toimetulekuks, on kirjutanud Johanna M. Singer oma doktoritöös. Tema teoreetilistele seisukohtadele tuginen palju ka antud töös.⁸ Singeri töö on ka värskem ning sisaldab ühelt poolt põhjalikku analüüsi statistika põhjal ning teisalt ka

³ *Vita academica, vita feminea: artiklite kogumik*, koostanud Sirje Tamul, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.

⁴ Lea Leppik, „Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis enne 1905. aastat“, toim. Lea Leppik, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi XXXV*, Tartu Ülikool, Tartu, 2006, lk 34–53.

Sirje Tamul, „Immatrikuleerimisest habiliteerumiseni: Jooni akadeemilisest naisharidusest Saksamaal 1908–1918“, toim. Lea Leppik, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi XXXV*, Tartu Ülikool, Tartu, 2006, lk 53–66.

⁵ Anja Wilhelmi, *Lebenswelten von Frauen der deutschen Obersicht im Baltikum (1800-1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiografien*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2008, lk 46.

⁶ Monika Wienfort, "Adlige Handlungsspielräume Und Neue Adelstypen in der "Klassischen Moderne" (1880-1930) (New Types of Nobility and Noble Behaviour in the Period of "Classical Modernity" (1880-1930))." *Geschichte Und Gesellschaft* 33, no. 3 (2007): 416–438. [<http://www.jstor.org/stable/40186287>], (vaadatud 23.03.2019).

⁷ *Ibid.*, lk 426.

⁸ Johanna M. Singer, *Arme adlige Frauen im Deutschen Kaiserreich*, Tübingen, 2016.

konkreetsetele juhtumitele tuginevatele näidetele ehk ühendades endas kvalitatiivse ja kvantitatiivse lähenemise. Ta toob esile aadlisoost naiste sissetulekute võrdluse nii töölispere kui ka käsitöölise sissetulekuga, näidates, kui suhteline oli vaesus, mida toetust paluvad aadlinaised kurtsid. Singeri uurimuse kõige suurem väärtus seisneb minu hinnangul nende põhjuste esile toomises, miks aadlisoost naised üldse langesid vaesusesse. Samuti, millised olid riskigrupid ja kuidas naised võimalusel kombineerisid erinevaid vahendeid ja toetusi, üritades siiski enamasti püsida ühiskonna poolt (aadlisoost naistele) etteantud raamides. Enamus Württembergi ja Preisimaa aadlinaiste isadest, vendadest ja abikaasadest olid elukutselt ametnikud või ohvitserid, nende sissetulek sõltus enamasti riigist. Sellest tulenevalt oli nii Württembergis kui ka eriti Preisimaal aadliseisusest tähtsam tema teenistus riigi hüvanguks. Seetõttu oli neile ka ette nähtud riiklik pension, mis tihti kandus pärimise teel edasi ka vähemalt lesele, kuigi summa võis reeglina olla väiksem kui mehe eluajal. Ainult mõisapidamisest elatuvaid mõisnikke oli vähe ja nende järeltulijad ei kvalifitseerunud toetuse saajate ringi, kuna isa ei olnud riigiteenistuja.⁹

Eraldi peatükis käsitleb Singer aadlinaiste töötamise võimalusi ja probleeme, samuti on eraldi peatükk pühendatud analüüsile, kuidas ühiskond suhtus vaesusesse langenud aadlinaiste probleemi, sh kuidas seda ajakirjanduses käsitleti.

Singeri sõnul olid Preisimaal stiftid teoreetiliselt avatud ka kodanlikust seisusest naistele, kuid praktiliselt olid järjekorrad nii pikad, et nendeni kunagi järg ei jõudnud. Sarnaselt Eesti- ja Liivimaale, pidid ka Preisimaal stiftikandidaadid vastama moraalinõuetele. Kandidaat pidi olema sündinud seaduslikust abielust ning ei võinud olla ebapuhta või ebamoraalse eluviisiga.¹⁰

Eelnevast nähtub, et ideaalis on Saksamaal iga stifti kohta eraldi uurimus, millele lisanduvad üldistavamad uurimused, mis vaatavad neid ühiskonna kontekstis või ka keskenduvad mingitele kindlatele aspektidele stiftide toimimises (ordenid Attula teoses). Eesti kontekstis on stiftide ja baltisaksa naiste vaesuse teemad veel nii läbi uurimata, et tuleks justkui teha tänamatut tööd ja käsitleda kõike korraga. See hõlmab endas nii stiftide ajalugu, igapäevaelu, positsiooni ühiskonnas ja arengut asutusena, samuti sooga seotud aspekte ja ideaalis ka edasiarendusi, mis puudutavad naiste karjääri ja vanaduspõlve kindlustamist. Lisaks veel püüda välja tuua, kuidas

⁹ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 277.

¹⁰ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 284.

baltisakslus kui rahvus ja identiteet segunes aadli identiteediga ning kuidas see mõjutas naisi, kui nad pidid kandma neid identiteete ning lisaks naisena majanduslikes raskustes toime tulema.¹¹

Singer jõudis järelduseni, et põhilised probleemid, mille tõttu aadliseisusest naised (ja tegelikult ka literaadi seisusesse kuuluvad naised) vaesusega ohustatud olid või vaesusesse langesid, muutusid 19. sajandi keskpaigast kuni I maailmasõjani sama vähe kui lähenemisviisid nende lahendamisele.¹² Liivi- ja Eestimaa kubermangude materjalile tuginedes võin öelda, et järeldus kehtis ka neis kubermangudes.

Käesoleva töö eesmärk on tutvustada strateegiaid ja meetodeid vaesusega toimetulemiseks Liivi- ja Eestimaa kubermangus, mida baltisaksa aadlisoost naised kasutasid toimetulekuks ja enda ülal pidamiseks. Lisaks arutleda nende tõhususe üle ning lõpuks anda hinnang, kas strateegiad ja meetodid aitasid baltisaksa aadlinaistel ühiskondlike muutustega kiiremini kohaneda ja aitasid nende iseseisvumisele kaasa või pigem hoidsid neid tagasi. Minu hüpotees on, et baltisakslased üritasid muutuvast maailmas lahendada naiste majanduslike probleeme seisusliku ühiskonna strateegiate abil, mis aga enam pikemas perspektiivis jätkusuutlik ei olnud ning aitas naisi ainult osaliselt.

Töö ajaliseks piiriks on aegruum 18. sajandi lõpust, kui esimesed stiftid Liivimaal ja Eestimaal loodi (1775), kuni aastateni 1939 – 1940, mil baltisakslased *Umsiedlungi* käigus lahkusid ja 1941 viimased legaadid kehtetuteks tunnistati.

Töö allikaliseks baasiks on stiftide ja toetuste kohta käivad trükised (põhikirjad), kirjavahetus, stiftide uurimisel ka vähesel määral tollane perioodika. Põhiline osa materjalist pärineb Rahvusarhiivi fondidest, kuid olen kasutanud ka Tallinna Linnaarhiivi fonde Tallinnas asutatud stifti ja legaatide kohta. Enamasti on tegemist ametlike dokumentidega, kirjavahetuse puhul ka vähem formaalsete ning isiklike andmeid ja hinnanguid sisaldava materjaliga. Valdavalt on tegemist saksakeelse materjaliga, 1920. aastatest ja 1930. aastatest materjalide seast võib leida ka eestikeelset ning 1880. aastatest alates on materjalide hulgas ka venekeelseid dokumente, mis on kas originaalid, millel saksakeelne tõlge juures või vastupidi. Stiftide ja legaatide põhikirjade koopiad on suures osas trükitud, inimeste avaldused ja võimude korraldused on enamasti kuni

¹¹ Vt. Joan W. Scott, „Women’s History“, *New perspectives on historical writing*, ed. by Peter Burke, Cambridge, Malden, 2001, lk 60.

¹² Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 289.

1920. aastateni käsikirjalised. Kohati on fondides leiduvad andmed lünklikud, mis teeb ühese pildi loomise keeruliseks ja sunnib spekulatsioonidele, näiteks puuduvad veel andmed von Knorringu legaadi kohta pärast 1914. aastat.

Töö annab ülevaatliku analüüsi vaesusega toimetulemise viisidest ega sea eesmärgiks kõikide Balti kubermangus eksisteerinud asutuste ja rahaliste toetuste tutvustamist ja toimimist.

Uurimuse esimeses peatükis avan ja illustreerin näidetega neid põhjusi ja sotsiaalseid tegureid, miks Eesti- ja Liivimaa aadlisoost naised, kes kõigi eelduste kohaselt olid sündinud kõige rikkamasse ja suurimate eelisõigustega seisusesse, sattusid majanduslikesse raskustesse. Samuti käsitlen seal põgusalt baltisaksa aadlisoost naisele kehtinud õigusi ja kohustusi, mis on mõeldud looma taustsüsteemi sotsiaalsetele piirangutele, mis naistel lisaks olid. Kuna tegemist ei ole õigusajalugu käsitleva magistritööga, on seadusi puudutav osa lühike ja välja on toodud eelkõige nende piirkondade seadused, mis võiksid puudutada antud töös näidetena kasutatud naiste elusid.

Töö mahukaim peatükk käsitleb meetodeid ja institutsioone, mida naised kasutasid vaesuse leevendamiseks ja sellega toime tulemiseks. Peatüki olen jaotanud kolme alapeatükki, millest kaks liigenduvad veel omakorda. Stifte käsitlevas alapeatükis, mis on selguse mõttes omakorda liigendatud, tutvustan esmalt stiftide ajalugu ja mõistet, kuna neid ei ole Eesti ajalookirjutuses käsitletud mujal kui minu 2014. aastal kaitstud bakalaureusetöös ja pole seega üldlevinud teadmised.¹³ Pärast tagatausta tutvustamist käsitlen töös Balti kubermangude stiftide loomise kultuuri ja tutvustan ühe stifti, Vinni stifti, näidet teiste stiftidega kõrvutades stiftide seisuslikku korda ning sisseastumiseks vajalikke nõudeid. Seejärel avan stiftide igapäevaelu ja olmet ning lõpuks selgitan, kuidas stiftide tähendus ja positsioon ühiskonnas muutus.

Legaate käsitlevas alapeatükis on tutvustatud, mida peetakse antud töös legaatide all silmas ning seejärel perekonnalegaatide abi toimimist mitme näite põhjal. Eraldi on tutvustatud von Knorringu legaati, kuna selle jaotamispõhimõte oli veidi erinev teistest legaatidest. Alapeatükis „Töö ja haridus kui lahendus?“ arutlen näidete abil, kui reaalne oli baltisaksa aadlisoost naistel minna tööle ja end palgast ära elatada, milline oli ühiskonna vastasseis sellele, samuti hariduse omandamise küsimuses, mis oli ühest küljest üks tööle saamise eeldusi, teisalt

¹³ Lembi Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal*, bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Tartu, 2014.

aga pakkus ka võimaluse ennast teostada väljaspoolt kodust sfääri, välistamata tingimata siiski ka abielu.

Töö kolmandas peatükis arutlen, kas ja kuidas sobituvad baltisaksa aadlisoost naistele loodud, vaesuse vältimiseks mõeldud toetusmeetmed 19. sajandil pead tõstma hakanud naisliikumise narratiivi. Vaatlen täpsemalt, kas need sobitusid (ja sundisid seeläbi ka naisi leppima) pigem senise seisusliku patriarhaalse korraga või aitasid naistel kohaneda peale tungivate ühiskondlike muutustega. Selles peatükis leiab tõestust ka minu eelnevalt püstitatud hüpotees. Ühiskonnas prevaleerinud erinevate arvamuste kajastamisel olen toetunud peamiselt kohalikule saksakeelsele perioodikale, täpsemalt Baltische Monatsschrifti veergudel toimunud diskussioonile.

1. Aadlinaiste vaesuse tagamaad

1.1. Vaesuse sotsiaalsed põhjused

Alates 18. sajandi lõpust muutuvates majandus- ja sotsiaalsetes suhetes oli baltisaksa aadlil tervikuna järjest keerulisem säilitada senist elukorraldust. Teravilja ja viina hindade languse tõttu hakkas peale pressima majanduslik kitsikus¹⁴. Üldise olukorra raames oli baltisaksa aadlisoost naistel vähe võimalusi iseseisvalt enda majanduslikku olukorda parandada. Tulenevalt Balti provintsiiaalseadustikul, eriti aga selle III kõites sisalduval eraõigusel baseeruvast õiguskorrast ja seisusele sobilikuks peetavatest kitsendustest, jäi neil enamasti üle olla passiivses rollis. Meestel oli võimalus enda majanduslikku seisut parandada või seda ise juhtida kutsetöö või sõjaväeteenistuse kaudu. Ka perekonna kinnisvaraline ja rahaline ressurss kulus eelkõige poegadele. Tütardel puudus sageli õigus pärida, nende kaudu ei läinud ka suguvõsa nimi edasi ning kõigi seniste eelduste kohaselt kindlustas nende tuleviku abikaasa. Seetõttu investeeriti pea alati ka poegade haridusse ning tütred jäeti tähelepanuta. Alexander von der Pahleni sarnaselt enda tütrele Isabellale hea hariduse andmist, mis võimaldas ka grafoloogina Pariisis asunud vastava rahvusvahelise ühenduse asepresident olla, said lubada väga vähesed. Lihti veel „lihtsalt“ selleks, et Isabella saaks kodumaal olla abielunaine ja pidada salongi kultuurinimestele.¹⁵

Poegade, ka siis kui neid oli peres mitu, mis toonastes baltisaksa perekondades oli tavaline, harimisele suunati kogu ressurss. Seda ka siis, kui see ülejäänud pere eelarvele väga tugevalt mõjus, ehk sageli siis tütarde kaasavara või ka tuleviku jaoks mõeldud raha suunati poja harimisse. Eeldusel pidi poeg tulevikus edasi kandma perekonnanime, üleval pidama perekonda ja samas ka aitama oma õdesid, kui neil peaks seda vaja olema. Tähelepanuta jäi aga asjaolu, et sellega vähendati oluliselt tütre lootust saada mehele, kuna eeldatav kaasavara jäi järjest väiksemaks.¹⁶ Ainult sugupuust ja naise ilust piisas aga vähestele perekondadele.¹⁷ Baltisakslaste puhul tuleb siinkohal ka ära märkida, et 19. sajandil hakkasid noormehed, seoses riigiteenistusega

¹⁴ *Eesti ajalugu V. Päärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani*, tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg, peatoimetaja Sulev Vahtre, Tartu, Ilmamaa, 2010, lk 110.

¹⁵ Jansen, *Eestlane muutuvajas*, lk 238–239.

¹⁶ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces”, lk 177.

¹⁷ Whelan, *Adapting*, lk 149–150.

Venemaa sisekubermangudes, järjest enam abielluma ka venelannadega, mille peale siiski suguvõsas või ka lihtsalt seisusekaaslaste seas pigem nina kirtsutati.¹⁸ Jätkuvalt peeti aga tütre puhul abiellumist nõ allapoole, ehk literaatide või kaupmeestega kehvemaks kui poja puhul.¹⁹

Just 19. sajandil tähtsustati ka väga pereema rolli, see on periood, mil baltisaksa *Hausfrau* muutus pereemaks, kes pidi oma lastega aktiivselt tegelema ja neid harima. Pereema rolli tähtsus kasvas ka kooskõlas baltisakslaste nn. sissepoole pöördumisega – ehk Heide Whelani järgi oli see nende enesekaitserefleks üha suureneva eesti, läti, vene soost inimeste arvu ja õiguste suurenemisega baltisakslaste arvelt, mis väljendus perekessemaks muutumises ja saksalikkusest kinnihoidmises.²⁰ Üldisemas plaanis oldi mures oma rahvakillu pärast, algselt aadlivere, hiljem ka üldse baltisakslaste püsimise pärast. Varem ei olnud probleem nii suur tundunud, kuna vallaliste arv ei olnud nii suur ja silmatorkav olnud, samuti ei olnud varem nii laialt levinud nende ülalpidamisega seotud raskused – mõni vallaline *Tante* oli kodus ikka olnud. Aga nagu öeldud, oli see ka modernse tuumperekonna tähtsamaks muutumise aeg koos majanduslike muutustega, seega vallaline tädi oli suurem koorem kui varem.

Poeg ehk vend, kelle lahkusele lootsid seoses oma tütre ehk õe tuleviku kindlustamisele nii vanemad kui õde ise, ei pruukinud neid lootusi täita. Sarnaselt tänapäevagagi ei pruukinud suured investeeringud haridusse kaasa tuua kõrgepalgalist ametikohta või ka lihtsalt pädevat majandamisvaistu. Lisaks sellele oli tähtis ka tõik, et kui vend muretses endale oma pere, oli selle ülalpidamine tema prioriteet number üks ja vallalised õed jäid tagaplaanile. Kui venna sissetulek ei olnud väga suur ja lapsi, nagu tavaliselt, rohkem kui kaks, ei jäänudki sellest ka parima tahtmise juures õdedele midagi üle. Samamoodi oli laste ja vanemate suhtega – oli eeldatud, et täiskasvanud lapsed, eelkõige pojad, peavad oma leseks jäänud ema üleval, kuid alati see nii ei töötanud. Samuti ei olnud alati võimalik tütaridel, kui nad polnud abiellunud väga rikkasse perre, võimalik võtta oma ema enda juurde. See tendents oli levinud nii Preisimaal kui Württembergis, aga ka Balti kubermangudes. 1906. aasta novembris kirjutas Annette von Nasacken, sündinud

¹⁸ Whelan, *Adapting*, lk 143,145, 153.

¹⁹ Whelan, *Adapting*, lk. 145,149, 152.

²⁰ Whelan, *Adapting*, lk 230–231.

krahvinna Rehbinder, et ükski tema lastest ei saa teda toetada, kuna nad kõik töötavad, et isegi ots-otsaga kokku tulla, näiteks tema tütar pidanud Tallinnas Nicolai tänaval lasteaeda.²¹

A. von Nasackeni juhtum kinnitab ka, et ka abielu ei pruukinud naist elu lõpuni kindlustada, kui pere oli suur ja mees suri palju varem kui naine või ka oli mõni terviserike, mis ei lasknud mehel elatist teenida. Varakult mitme alaealise lapsega leseks jäänud naised olid peale vallaliste naiste teine grupp, kellel oli suur oht langeda vaesuse piirimaile. Alati olid paratamatud ka õnnetused ja haigused, mis tõid kaasa ootamatusi. Camilla von Stackelbergi mälestustest tuleb välja, kui tavaline see tegelikult oli. Oma suure suguseltsi kirjeldustes mainib ta möödaminnes nii oma tädi Otty von Mickwitzi kui ka isa vennanaist. Otty von Mickwitzi mees suri varakult ning ta jäi maha koos kolme lapse ja ilma elatusvahenideta. Teise puhul jäi ta abikaasa vaimuhaigeks ning pidi olema mitu aastat ravil ja oma ametist loobuma, mistõttu naine pidi hoolitsema sissetuleku eest tube välja üürides ja kostilisi võttes.²²

Vastutustundetu majandamine, võis samuti muidu funktsioneeriva perekonna peavarju ja varanduseta jätta. See saatus sai osaks Anna von Hagemannile, kellele oli vanemate poolt jäetud 5000 rubla, mille protsentidest ta pidi elatud saama. Ta laenas selle oma vennale mõisa ostmiseks, mida aga viimane majandada ei osanud ja seega ka kogu Anna ja oma teise õe raha tuulde lasi.²³ Sarnaselt vaesus varasemalt väga rikas Rehbinderi perekond krahv Paul Eduard von Rehbinderi tõttu, nii et tema poeg ei suutnud vaesusest välja rabeleda ning tema abikaasa oli sunnitud töötama.²⁴

Eelnevale lisandusid väga tihti ka kõrge vanus ja haigused, mis ei lasknud enam ise hakkama saada ning mõjutasid ka teisi. Tüüpiline oli, et vananeva ja haige ema eest hoolitses vallaline tütar, kes aga seetõttu kulutas ära enda nõ parimad aastad nii meheleminekuks, töövõimalusega hariduse omandamiseks või ka enda jaoks säästude loomiseks. Vähetähtis ei ole ka fakt, et olenevalt hoolitsemise ja abistamise raskusastmest võis see mõjuda ka tütre enda tervisele laastavalt.²⁵

²¹ EAA.854.2.2866, Annette von Nasackeni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 15.11. 1906, leht 144.

²² Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed*, lk 40–41.

²³ EAA.854.2.2866, Anna von Hagemanni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 3.03.1901, leht 73.

²⁴ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 13–14.

²⁵ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 198.

Haigustest esines nii vaimuhaigust kui ka vähki (viimast küll protsentuaalselt vähem kui praegusel ajal). Lisaks mitmed nakkushaigused, sh tuberkuloos.²⁶ Selge oli see, et puude või vaimuhaigusega naisel ei olnud reeglina lootustki abielluda, mistõttu oli tema puhul juba algusest peale selge, et perekond pidi mõtlema tema ülalpidamise peale pärast vanemate surma.²⁷ Olga von Berends palus rüütelkonnal oma õele legaat määrata, kuna õde oli orb ja põdes juba teisest eluaastast saati epilepsiat, mille eest ta riigilt sai toetust vaid kolm rubla kuus.²⁸ On aga selge, et see ei olnud mõeldudki selleks, et inimene selle summaga kuus elatud saaks.

Kõige kurvemaks peetigi varakult vanemad kaotanud üksikut orbu, kellel täiskasvanud õed-vennad puudusid.²⁹

Lisaks eelnevale mõjutas toimetulekut ka nn *force majeure* nagu sõda, siinjuhul enamasti Esimene maailmasõda või ka inflatsioon, kuid need olid siiski märksa väiksema mõjuga kui kõik eelnevad mõjutegurid. Sarnaselt Singeri Württembergi ja Preisimaad puudutavatele materjalidele, toodi ka Eesti- ja Liivimaa kubermangudest pärit naiste seni teada olevates palvekirjades neid välja haruharva.³⁰

Vaesusest ja sellega toimetulemisest talurahva seas on palju kirjutatud, sh on Ülle Tarkiainen välja toonud, et naiste osakaal vaeste hulgas oli suurem kui meestel, eriti ohustas see leskesid.³¹ Mis oli aga vaesus aadli moodi? Vaesus on suhteline mõiste. Vaesus aadli, baltisaksa aadli mõistes ei olnud vaesus absoluutväärtuses. Vaesuse all siinkohal ei ole mõeldud mitte ainult füüsilist vaesust, vaid pigem sotsiokultuurilist eksistentsiiniimumi märkiv.³² Vaesuse all peavad naised, kellest jutt käib, silmas just suhtelist vaesust. Nad võrdlevad enda elu-olu seisusekaaslastega samas geograafilises piirkonnas, antud juhul siinsetes kubermangudes. Nende vaesuspiir ei ole ühelgi juhul võrreldav päris omaaegsete absoluutvaesuse piiril olevate inimestega. Seega on töös silmas on peetud suhtelist, sekundaarset vaesust, mida tuleb arvestada

²⁶ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 180–186.

²⁷ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 187.

²⁸ RA, EAA.854.2.2866 Olga von Berendsi palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 19.02.1902, leht 83.

²⁹ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 167–168.

³⁰ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 206; RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring, Alide von Hahni kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 19.05.1914.

³¹ Ülle Tarkiainen, „Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas 19. sajandil“, *Ajalooline Ajakiri*, 2, 2016, lk 231.

³² Rainer Geissler, *Die Sozialstruktur Deutschlands*, 7. Grundlegend überarb. Aufl. Wiesbaden, 2014, lk 229.

selle ühiskondliku grupi sees, kuhu kõnealune kuulub.³³ Seisusekohast toimetulekut tõlgendasid erinevad inimesed muidugi erinevalt.

Võrdluseks – hoone, mida 19. sajandi teisel poolel pidasid oma koduks talupoegkonnast pärit vaeseks tunnistatud inimesed, oli õlgkatuse ja telliskiviahjuga puumaja, mille väärtuseks loeti umbes 50 rubla.³⁴ Või viis väikest puust vaestemaja, kus elas kokku 12 inimest.³⁵ Samal ajal elasid 'vaeseks' tunnistatud aadlineiud suures kivist mõisahoones, kus oli 30-40 tuba, lisaks laoruumid ning loomulikult teenijad.³⁶

Paaris kirjas maalitakse suuresõnaliselt silme ette vaesust, sõnad 'arm' ja 'armut' käivad vahetevahel läbi, kuid need on käsikäes ka haiguse ja vanuse rõhutamisega ehk 'mu vaene vana tädi' stiilis. Tegelikult on mõeldud seisusekohast elamist, mida küll sõnastatakse enamasti teisiti. Minu loetud kirjade autoritest vaid 72-aastane Alvine von Knorring aastal 1902. kasutas sõna 'seisusekohane'. Ta tunnistas, et kuna tema sissetulek oli viimastel aastatel järsult langenud, ei suutnud ta enam seisusekohaselt elada.³⁷

1.2. Naiste õiguslik staatus

Baltisaksa (aadlisoost) naise sotsiaalne seisund oli tugevalt läbi põimunud tema õigusliku staatusega, üks täiendas ja soodustas teist. Õiguslik seisund oli fikseeritud Balti provintsiiaalseadustikuga, eriti aga III köites sisalduva eraõigusega (BES). Selle koostamisel, nagu ka Läänemereprovintside provintsiiaalseadustiku I ja II köite koostamisel, oli eesmärk olnud ainult seni kehtinud õiguse kokku kogumine ja süstematiseerimine, seega võib kindel olla, et kirja pandu rakendus üldjuhul ka päriselus.³⁸ Aadli kohta kehtisid seisuslik-territoriaalsest pluralismist tulenevalt Liivimaa maaõigus ja Eestimaa maaõigus. Maaõiguse sätted reguleerisid aadlike pärimisõigust isegi siis kui elati linnas (aga kinnisvara asus maal). Varaliste õiguste osas valitses Liivimaal ja Eestimaal nii seisuslik kui ka territoriaalne partikularism, erinevad õigused

³³ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 25.

³⁴ Tarkiainen, „Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas“, lk 233.

³⁵ Tarkiainen, „Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas“, lk 236.

³⁶ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 25.

³⁷ RA, EAA.854.2.2866, Alvine von Knorringu palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 13.01.1902, leht 80.

³⁸ Hesi Siimets-Gross, *Das "Liv-, Est- und Curlaendische Privatrecht" (1864/65) und das römische Recht im Baltikum*, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, 2011, lk 136.

olid naistel nii Liivimaa, Eestimaa maaõiguse mõjualas, aga ka Eesti- ja Liivimaa linnades linnaõiguse sealse linnaõiguse järgi ning veel omakorda eraldi seisis Narva linn.³⁹

BESi normide järgi oli naine kuni abiellumiseni oma isa eestkoste all, pärast abiellumist läks ta oma mehe eestkoste alla. Poja puhul kestis vanemate eestkoste tavaliselt 20-eluaastani (1889. aasta redaktsiooni järgi 21. eluaastani⁴⁰), vahel ka 18-eluaastani, kui selleks oli kohtult ja vanematelt luba. Tütrel ei määratud vanematekodust ja eestkoste alt lahkumist ka mitte 20. (või 1864. aasta redaktsiooni järgi 21. sünnipäev) sünnipäev. Õigus iseseisvale elule tuli ikka saada vanemate käest.⁴¹ Abiellumise puhul ei pidanud vanemate õnnistuse puhul olema kumbki pool täisealine – mehel tuli olla 18-, naisterahval vähemalt 16-aastane.⁴² Seejuures juhul, kui abielu lõppes mingil põhjusel varem kui naine sai täisealiseks, ei läinud ta enam uuesti oma isa eestkoste alla, küll aga ei olnud alaealisena tal ikkagi õigust vastutada enda laste eest või koostada testamenti, see õigus tuli alles täisealisusega.⁴³

Abiellumise õigus puudus lisaks alaealistele (v.a. eelmainitud juhud) ka vaimuhaigetel, langetõbistel ja (ühiskonna moraalsele palele või ka meditsiinilistele teadmistele viitavalt ka) suguhaigetel (nakkavuse ajajärgus).⁴⁴

Kuigi truuduse kohustus oli seadusega kohaselt nõutav mõlemalt poolt⁴⁵, samuti „vastastikune toetamise kohustus nii materiaalselt kui moraalselt“, oli perekonna, (naise ja laste) ülalpidamine peaaegu kõikide maa- ja linnaõiguste järgi pandud mehe peale. Naisel lasus nõu alimentide maksmise kohustus BES-i järgi vaid erandlikel juhtudel, näiteks kui mees oli haige või kannatas puudust.⁴⁶ Mehel lasus kohustus olla viimase otsustava sõna ütleja paljudes elu praktilist poolt puudutavates küsimustes, sh nii elukoha valikul kui ka lastekasvatuses ning naisel oli kohustus

³⁹ Elmar, Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa: autoriseeritud konspekt* / E. Ilusa loengute järgi koostanud A. Rammul ja E. Talvik, Tartu, Akadeemiline Kooperatiiv, 1938, lk 22.

⁴⁰ Carl Eduard Erdmann, *System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland. Bd. 1, Allgemeiner Theil. Familienrecht*, Riia, 1889, lk 77.

⁴¹ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. T. 3, Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht : nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890*, väljaandja von H. von Broecker, § 225–231, 235.

⁴² Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 10.

⁴³ Margot Viirman-Kanemägi, „Alaealise abielunaise teovõime küsimus BES järgi“, *ÕIGUS*, nr 7, 1932, lk 319.

⁴⁴ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 9.

⁴⁵ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. T. 3, § 7.*

⁴⁶ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. T. 3, § 9*; Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 20.

talle kuuletuda ja järgneda.⁴⁷ Mehel oli õigus seaduse abil nõuda naiselt kodu eest hoolitsemist ja lastekasvatamist,⁴⁸ samuti ei võinud naine ilma mehe loata minna mujale tööle.⁴⁹

Abielus naisel oli õigus nii mehe nimele kui ka seisusele, ehk võimalik oli seisuslikus mõttes nii tõusta kui langeda.⁵⁰ Naisel oli seadusega sätestatud õigus saada mehelt ülalpidamist. Kuigi naine pidi alluma mehele,⁵¹ siis püsis tal nn võtmeõigus, ehk *Schlüsselgewalt*.⁵² Elmar Ilusa selgituse järgi: „BES par. 56 järgi võib naine sõlmida selle õiguse põhjal juriidilisi toiminguid, mis puutuvad peamiselt koduse majapidamise korraldamisesse, ilma mehelt nõusoleku küsimata. Sellised toimingud kohustuvad meest samavõrdselt kui ta nõusolekul sooritatud naise juriidilised toimingud.“⁵³

BES-i paragrahv 512 käis vallaliste naiste kohta ja sätestas, et vallalised naised, kes jõudsid täisikka, hakkasid oma vara valitsema nagu meessoost isikud, kuid nad võisid endale valida meessoost isiku (assistendiks) hooldajaks ja nõuandjaks.⁵⁴ Viimane oli hea tava, mille järgimine pigem reegel.

Abikaasade omavaheliste varaliste suhete legaalsüsteemina kehtis ainult Eesti- ja Liivimaa maaõiguse ja Eestimaa linnaõiguse kehtivuspiirkondades. Selle eripäraks oli, et kogu naise varandus, nii abielu kestel kui ka enne seda omandatud, läks mehe valitsemise alla, kuid naise omandiõigus säilis. Abielu kestel soetatud vara loeti mehe omandiks niikaua, kuni ei olnud tõestatud vastupidist, näiteks eraldi sissekandega kinnistusraamatus. Täieliku varauhisuse puhul (kehtis eelkõige Narva linnas ja Liivimaa mitteaadlikest maa-vaimulike puhul) liitusid mehe ja naise vara üheks, mida mees käsutas, kuid ainult naise nõusolekul ja abielu lõppedes jagati kogu vara võrdselt pooleks.⁵⁵ Liivimaa linnaõiguses kuulus ühisvara hulka ainult abielu kestel soetatud vara, mida valitses küll mees.

⁴⁷ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements*, §197 ja § 8 p. 2.

⁴⁸ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements*, § 8. P. 3).

⁴⁹ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements*, § 4194.

⁵⁰ Erdmann, *System des Privatrechts*, lk 367.

⁵¹ Erdmann, *System des Privatrechts der Ostseeprovinzen*, lk 364.

⁵² Leo Leesment, „Nõndanimetatud "Schlüsselgewalt", *ÕIGUS*, 1927, Nr. 3, lk 78–85.

⁵³ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 21.

⁵⁴ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements*, § 512.

⁵⁵ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 23.

Kuigi kaasavara tähendus, sh ka õiguslik, tegi aja jooksul läbi teatud muutuse,⁵⁶ oli tavaline see, et kaasavarana naise poolt abielusse toodud, olgu see kinnisvara või kapitali kujul, kasutati pulmakulutusteks ning igapäevaeluks. Sama toimus veime puhul, mis erinevalt kaasavarast kujutas endast kõikvõimalikke tarbeesemeid, mööblit, pesu ja riideid, mida naine kodust kaasa võttis (nn veimevakk). Naisel võis olla erivara, nn *Sondergut*, mis tõesti kujutas endast sellist vara, mis seisis lahus mehe (ehk perekonna) varast ja mida naine ise käsutas ning ka mille tulused naine ise käsutas ja millele ainult temal õigus oli. See pidi olema eraldi deklareeritud ja võis tulla nii naisega abiellu kaasa kui ka tekkida abielu ajal sel eesmärgil kelleltki teiselt, sh ka mehelt (siia alla kuulus ka pulmaöö-järgne kink mehe poolt ehk *Morgengabe*).⁵⁷ Vaatamata õigusele tulused kasutada, ei omanud naine jätkuvalt õigust ka erivara ainult omal soovil müüa vaid pidi seda kooskõlastama oma mehega.⁵⁸

Seega oli naise puhul enim arvestatud ja käsitletud teda kui abikaasat, varanduslikult ja õiguslikult sõltuvat osapoolt. Vallalisuse puhul oli ka seadusloome poolt vaadatuna tegemist erandina, midagi mehe sarnast, aga siiski mitte päris võrdset mehega – keegi ehk mõni täisealine meessugulane pidi ikkagi naist kohtus esindama.

Lesena sõltus pärimine sellest, millise õiguse alla pärijad geograafiliselt ja seisuslikult kuulusid, jagunedes sarnaselt varalistele õigustele. Kuigi pärimise puhul olid meeste ja naiste õigused ühtlasemad, esinesid siingi omad erinevused ning suur tähtsus oli ka sellel, kas abielust oli sündinud lapsi või mitte, olid nad elus või mitte ning sellel, kas tegemist oli eellastelt päritud või enda eluajal omandatud (kinnis)varaga. Eestimaa maaõiguses peeti lastega leseks naist, kellel oli pärandusejätjaga abielus olles lapsi sündinud, teda loeti lastega leseks ka siis, kui lapsed surid enne abielu lõppu. Liivimaa maaõiguses aga, ka siis kui naine oli lapsi sünnitanud, aga need olid mehe suremise ajaks surnud, loeti abielu lastetuks.⁵⁹

Üldiselt võis lesknaisel pärimise puhul olla neli võimalust:

- 1) Ta sai abiellu toodud varanduse või kui ta seda ei soovinud, siis pärandiosa.
- 2) Ta sai nii pärandiosa kui ka abiellu toodud varanduse.

⁵⁶ Erdmann, *System des Privatrechts*, lk 381–382.

⁵⁷ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 26.

⁵⁸ *Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. T. 3*, § 30–31.

⁵⁹ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 66.

- 3) Ta sai teatud osa pärandusest, mis asendab eelpoolmainitud oma vara ja pärandiosa .
- 4) Ta sai ainult abiellu toodud varanduse.⁶⁰

Naise pärandiosa ei olnud tavaliselt väga suur, see oli küll kohustuslik osa, kuid naine ei kuulunud pärijate esimesse ringi, kuhu kuulusid lapsed.

„Leseaastal“ ehk esimesel aastal pärast mehe surma olid mehest kauem elanud naisel Liivi- ja Eestimaa maaõiguse järgi õigus ja kohustus mõisa ja muu vara eest vastutada. Samas sai ta vara likviidseks muuta vähe. Lesk oli selle aasta jooksul ainult kasutaja, mitte aga omanik. Aasta pärast tuli aga pärandi jagamine korraldada. Naisele võis jääda ka ainult tema enda toodu ja erivara. Samuti jäi talle kaasavara või mehe surma puhul alles jäänud vallasvara (mööbel, sularaha). See ei läinud pärandiosana arvesse. Teatud juhtudel võis ka naisel olla õigus kasutada kinnisvara oma eluajal, pärast mida see läks mehest jäänud järglaste kätte. Laste õigus oli alati esmatähtis, nii esimese abielu kui ka mitmenda puhul (lapsed eelmisest abielust oli eelisjärjekorras võrreldes lesega). See tähendas päriselus muidugi poegade eesõigusi tütarde ees ning meesoost pärandi haldajat, kui lapsed olid alaealised.

⁶⁰ Ilus, *Tsiviilõiguse eriosa*, lk 66.

2. Vaesuse vältimise strateegiad

Vaesuse vältimiseks või selle piiril olemisega hakkama saamiseks oli mitmeid strateegiaid, enamasti jagunesid need laias laastus kaheks peamiseks – sissetulekuallikate mitmekesistamine ja kulutuste jaotamine.⁶¹ Sissetuleku allikate jaotamine tähendas tegelikkuses seda, et ühestki allikast ei tulnud tavaliselt piisavalt raha, et katta kõiki kulutusi. Kulutuste jaotamine ja minimeerimine tähendas tihti koos kellegagi, enamasti tütarde või õdedega koos elamist, et elukohale kuluvat summat ühe inimese kohta vähendada. Annette von Nasacken on hea nõ õpikunäide - ta elas enda tütreaga koos, et vähendada elamiskulusid. Tema sissetulekuteks olid iga-aastased kindla rahasumma pealt tulenevad protsendid – 120 rubla aastas, millele lisandus 100 rubla „eluaegset toetust“. Lisaks sellele üürisid nad ka vahel tube välja, kuni kolm korruga, küll aga pole täpsustatud, kui palju toa üürimise eest sai, on ainult öeldud, et see polnud stabiilne sissetulek.⁶² Võrreldes tema kahte palvekirja, jäävad tema sissetulekud kahe aasta jooksul samaks.

Maria Elisabeth von Schwebsi, sündinud von Mirbachi olukord oli veel keerulisem. Tal oli 20-aastane halvatud poeg ja tuberkuloosi-haige tütar. Ta sai Eestimaa Rüütelkonnalt 150 rubla aastas ja ka Liivimaa rüütelkonnalt „väikese toetuse“. Lisaks oli ta tänu sugulastele saanud tööd vene lasteaias. Sellest aga ei piisanud, et kolmekesi hästi toime tulla.⁶³

Ka stiftides elavad naised otsisid lisasissetulekuid või siis otsiti ka rüütelkonnalt täiendavat toetust, et saada kokku raha stifti sissemaksiks.

2.1. Sissetulekute allikad

Esimeseks finantsilise toe andjaks oli alati tuumperekond. Eeldatavalt pidasid naised ja/või tütreid üleval ja andsid peavarju vanemad ning pärast abiellumist läks see kohustus üle abikaasale. Kui vanemaid enam ei olnud, aga abikaasat samuti mitte, eeldati seda vennalt, kes sai pärida perekonna kinnisvara, mida Balti eraseadusele tuginev õiguskord tütardele ei lubanud. Samas ei olnud eraldi seadust, mis oleks kohustanud oma perekonnaliikme eest hoolt kandma, pigem oli tegemist auküsimusega nii pere, suguvõsa kui ka rüütelkonna enda jaoks. Nagu teisteski Euroopa riikides, oli levinud tütrele rahasumma või pantkirjade jätmine, mille pealt tütar sai iga aasta

⁶¹ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 217.

⁶² EAA.854.2.2866, Annette von Nasackeni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 15.11.1906, leht 144.

⁶³ EAA.854.2.2851, M. Von Schwebsi palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 24.02.1913, leht 31.

protsente elatusrahana. Lisaks võis toetada vend või õde rahasummaga või võtta traditsiooniliselt enda juurde elama, sellele loodeti kõige rohkem ja seda peeti kõige paremaks.

Lähiperekonnast väljapoole jäävatele sugulastele loodeti samuti, eriti juhul kui suhted olid püsinud lähedased ja sugulaste majanduslik seis oli märksa parem kui hädasolijal. Sellisel juhul oli levinud, et alaealiste lastega majanduslikesse raskustesse sattunud leske aidati näiteks poegade hariduse kinni maksmisega⁶⁴ või ka vahel enda juurde elama võtmisega. Samuti saadeti mõnikord raha, kuid lähiperekonnast välja jäävate inimeste puhul tavaliselt ei eeldatud, et neil on kohustus aidata nii, nagu seda eeldati vendadelt- õdedelt või vanaduses lastelt. Rahasummad ei olnud reeglina suured ja võisid olla ühekordsed või sporaadilised, neid ei võetud enesestmõistetavana. Sugulaste puhul oli levinud, et üritati kasutada nende sidemeid välis toetuse saamiseks. 70-aastase Agnes von Schulmannile, sündinud Ungern-Sternbergile palus rüütelkonnalt rahalist toetust tema venna- või õepoeg.⁶⁵ Oma 15-aastasele tütrele palus Knorringu legaadi kaudu toetust paruness Alina Pilar von Pilchau, kelle tütar oli küll stifti vastu võetud kuid ei saanud nõutud haridustasemega tavakoolis hakkama, kuna ei osanud piisavalt vene keelt.⁶⁶ Samas on see ka hea näide kahe toetuse kombineerimine ning ka näide sellest, kuidas ema juba noore tütre saatuse pärast muretseb. Kahtlemata raskete olude sunnil – nagu ka kirjjas viidatakse.

Üks sihtgrupp, kes tavaliselt kuulub nõ vaeste turvavõrku, on ristivanemad.⁶⁷ Küll pole neid mainitud siinsetes allikates ega ka välja toodud Johanna M. Singeri eespool tutvustatud uurimuses.⁶⁸ Arvestades küll paljude abipalujate kõrget iga, võib eeldada, et neil polnud enam ristivanemaid, kelle poole pöörduda.

Suguvõsa võis toetada ka perekonna või suguvõsa omanimelise legaadiga, mis tavaliselt ei olnud väga suur, 100-200 rubla aastas. Näiteks oli Maydellide perekonnalegaadi suurus 1908. aastal 200 rubla. Seda sai paruniproua Eugenie von Maydell (kes ka sünnipäraselt oli Maydell), kes pöördus ka täiendavalt rüütelkonna poole, et lisa saada, kuna 200 rubla suuruse sissetulekuga

⁶⁴ Дмитрий Николаевич Копелев, *На службе империи : немцы и Российский флот в первой половине XIX века*, Санкт-Петербург, Европейский университет, 2010, С. 95.

⁶⁵ EAA.854.2.2866, W. von Schulmanni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 25.02.1908, leht 165–166.

⁶⁶ EAA.854.2.2866, paruness Alina Pilar von Pilchau palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 9.08.1896, leht 2.

⁶⁷ Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe (New Approaches to European History, number 4.)*, New York, Cambridge University Press, 1994, lk 85.

⁶⁸ Singer, *Arme adlige Frauen*.

aastas ei ela ära.⁶⁹ Perekonnalegaatide probleem oli tavaliselt see, et kandidaate võis olla mitu ning neid jagati sõltuvalt sugulusastmest – lesestunud ema, kes põlvnes legaadi nimisuguvõsast, tavaliselt sai seda, aga tema surma puhul see õigus automaatselt tema tütrele üle ei kandunud, kuna tütar kuulus juba pigem isa suguvõsasse ja tema suguvõsa ülalpidamisele (Nii oli näiteks Maydellidel).⁷⁰

Samamoodi oli sõpradega, kellelt võis saada samuti abi, kuid rohkem oli see abi mittemateriaalne toetus nagu palvekirjadega aitamine või nõ hea sõna kostmine toetuse määramisel või töökoha saamisel, isiklike suhete ja teenete võlgnevuse ära kasutamine.⁷¹ Abi palumine või toetuskirja kirjutamine võis toimuda nii abivajaja teadmata kui ka teadmises. Näiteks paruness Wilhelmine von Clodti puhul palus talle Knorringu legaati Eestimaa rüütelkonna peamehe nõbu, kes rõhus enda ja rüütelkonna peamehe sugulussidemele ja viimase heale südametunnistusele. Wilhelmine von Clodti puhul oli ilmselt talle endale teada, et tema palvet toetatakse, sest kirjad olid koos.⁷² Kuigi siinkohal ma pean tunnistama, et pole kindel, kas nad saadeti originaalselt koos või on need hiljem rüütelkonna sekretäri või arhivaari asjaajamise käigus kokku pandud.

Lisaks otsestele kontaktidele võidi abi saada ka institutsionaalsematest allikatest nagu rüütelkonnalt. Rüütelkonna kaudu võis abi saada nii kindla legaadi, toetuse kaudu, nagu korduvalt mainitud von Knorringu nimeline legaati, mida jagati ka väljapoole, mitte ainult Knorringuga suguluses olnud naistele. Kuigi mida lähem sugulane oldi, seda suurem oli tõenäosus legaadiraha endale saada. Kui Preisimaal ja Württembergis võis pöörduda otse monarhi poole oma muredega ja ka otse monarhilt toetust paluda ja seda ka saada,⁷³ siis Balti kubermangudes pöörduti esmajoones rüütelkonna poole. Rüütelkond oli see, kes oli siinsete probleemidega kursis ja lahendas neid ning otsustas ja ka andis toetusi. Lisaks stiftikohtade jagamisele ja laialdasema legaadi jagamisele, mis leiavad käsitlust järgmistes peatükkides, võis rüütelkond anda ka ühekordseid toetusi vanema surma puhul. Näiteks et aidata tasuta matuste eest või ka iga-aastaseid toetusi, et aidata ülalpidaja kaotusega toime tulla. Sarnaselt nagu kõigi

⁶⁹ EAA.854.2.2866, paruniproua Eugenie Maydelli palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 15.02.1908, leht 162.

⁷⁰ *Statuten des Familien-Legats der freiherrlichen Familie von Maydell, mit den von der Legatsversammlung am 8. September 1901 sanctionirten Abänderungen, Reval, Gedruckt in der Buchdruckerei A. Mickwitz, 1907, lk 9, TLA.196.1.175 12.*

⁷¹ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 240.

⁷² RA, EAA.854.2.2866, Palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele tema enda nõo poolt, 18.02.1901; RA, EAA.854.2.2866, paruness Wilhelmine von Clodt von palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 28.02.1901, leht 71.

⁷³ Singer, *Arme adlige Frauen*, lk 278.

teiste toetustega, oli ka see reeglina sellises suuruses, et päriselt seisusekohast äraelamist ei võimaldanud. Paruness Wilhelmine von Clodt sai pärast oma ema surma rüütelkonnalt 100 rubla aastas toetust, kuid teotles ka Knorringu legaati endale, kuna ei tulnud muidu toime.⁷⁴ Toetusi võis saada ka rohkemalt kui ühelt rüütelkonnalt.

Preisimaal ja Württembergis saadi toetusi ehk pensioni pigem riigi poolt. Paljud aadlikud teenisid ohvitseride ja ametnikena, ning riigi poole pöörduti ka häda korral. Balti kubermangudest jäi Vene impeeriumi keskvõim tihti kaugemale. Impeeriumi keskvõim maksis pensioni otseselt riigivõi sõjaväeteenistuses olnud isikutele, kes olid selle õiguse vastavalt pensioniseadusele välja teeninud.⁷⁵ Riigi keskvõimu poolt võis tulla ka muulaadne toetus, nagu eelnevalt mainitud 3-rublane kuupension epilepsia-haigele või rohkem abistav 29-rubla suurune kuupension isa teenistuse eest.⁷⁶ Erandiks on siin Viljandi Fräuleinstift, mis loodi riigi initsiatiivil.

Järgnevalt on võrdluseks toodud kaks tabelit (Tabel 1 ja 2), üks 19. sajandi I poolest ja teine II poolest, kus on kõrvutatud erinevaid sissetulekuid, et anda ligikaudset ettekujutust ja võrdlemisvõimalust, kui suured olid naiste sissetulekud võrreldes meeste sissetulekutega. Tabelis on toodud võrdlusesse nii pensionid, palgad kui legaadist saadav stipendium, kuna kõik olid ühtmoodi sissetulekud ning reaalkaardiselt polnud vahet, mis oli sissetuleku allikas ja kes seda maksis, kas riik või rüütelkond.

Vaatamata sellele, et sissetulekute suurust ei olnud võimalik saada ainult ühest aastakäigust, annab see selgituse, miks naistel oli raske toime tulla. Arvesse tuleb võtta ka inflatsiooni – 300-400 rubla 18. sajandi lõpul (kui sellele lisandus veel söök ja peavari ning isiklik teenija nagu stifti eestseisjanna puhul) võis olla päris hinnatud, kuid palgataseme samaks jäämine pikaks ajaks tähendas, et selle reaalkaardis langes pidevalt. Stifti eestseisjannade palgad olid sätestatud põhikirjades, mida muudeti harva. Samuti on kõnekas fakt, et naised, kes võisid saada tabelis toodud sissetulekuid, pidid üldjuhul vastavalt stiftide põhikirjadele kuuluma pärusaadli hulka ehk võrreldes Vene impeeriumi teenistusastmete tabeli järgi kõrgesse klassi.⁷⁷ Nende sissetulek on

⁷⁴ RA, EAA.854.2.2866, paruness Wilhelmine Clodti palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 28.02.1901, leht 71.

⁷⁵ Устав о пенсиях и единовременных пособиях, утвержденный 6 декабря 1827 года. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. - Т. II. - № 1592. 1827. - С. 1034–1044.

⁷⁶ RA, EAA.854.2.2866, Anna von Hagemanni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 3.03.1901, leht 73.

⁷⁷ Л. Е. Шепелев, Чиновный мир России : XVIII - начало XX в., Санкт-Петербург, Искусство-СПБ, 1999, С. 141. Alates 1845. aastast vähemalt 5. klass tsiviilteenistuses, 1856. aastast alates 4. klass tsiviilteenistuses.

aga võrreldav neist teenistusastmete tabeli järgi staatusest mitu astet madalama teenistujaga. Seega võib järeldada, et naiste pöördumistes seisusekohase elu võimatuses nii väikese sissetulekuga on tõepõhi all.

Tabel 1. 19. sajandi I poolest pärit erinevate sissetulekute suurus.

Sissetuleku saaja	Sissetuleku suurus aastas rublades	Aasta
Pensioniseaduses ette nähtud 5. järk, Senati või Sinodi sekretäri pension	1000	1827
Pensioniseaduses ette nähtud 6. järk, lauaülema pension	750	1827
Pensioniseaduses ette nähtud 7. järk, protokollija pension	600	1827
Pensioniseaduses ette nähtud 9. järk, registratuuride ja arhiivide ülemate pension	300	1827
Ülikooli professori palk	1000	19. sajandi algus
Õpetaja palk	550-750	19. sajandi algus
Eestseisjanna stiftis	300-400	1797

Tabel põhineb allikatel: Устав о пенсиях и единовременных пособиях, утвержденный 6 декабря 1827 года. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. - Т. II. - № 1592. 1827. - С. 1034–1044; Из истории русской культуры. Том 5, (XIX век), составили Б. Ф. Егоров, А. Д. Кошелев, С. 778-788; RA, ERA.14.9.1527, 137, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936.

Tabel 2. 19. sajandi II poolest pärit erinevate sissetulekute suurus.

Sissetuleku saaja	Sissetuleku suurus aastas rublades	Aasta
Gümnaasiumiõpetaja palk	750-1000	19. sajandi lõpp-20. sajandi algus.

Teenistustabelis 12. järk, mitšmani palk	298	1856.
Teenistustabelis 6. järgu ametniku, nt maakonna politseiülema, raamatupidaja, linnapealiku pension	214	1864
Von Knorringu legaadi saaja stipendium	190	1898

Tabel põhineb allikatel: Устав о пенсиях и единовременных пособиях, утвержденный 6 декабря 1827 года. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. - Т. II. - № 1592. 1827. - С. 1034–1044; Из истории русской культуры. Том 5, (XIX век), составили Б. Ф. Егоров, А. Д. Кошелев, С. 778-788; RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitän Gustav von Knorring, Testamendi täienduse koopia koopia, 29.03.1855.

2.2. Stiftid

2.2.1. Mõiste ja ajalooline tagataust

Stiftidest Eesti (baltisaksa) kultuuriruumis on vähe kirjutatud ka ilukirjanduslikus või muudes populariseerivates võtmetes. Need vilksatavad läbi Camilla von Stackelbergi mälestustest ja oma ema elust kirjutaval Julie Schlosseril,⁷⁸ korraks käib vihje läbi ka Tõnu Õnnepalu 2013. aastal esietendunud näidendist „Sajand“⁷⁹. Lihtsalt majanduslikes raskustest kõrgest soost naiste puhul, kes üritavad oma elu siiski seisusekohaselt (sh seisusekohaselt abielludes) elada, on kirjutanud Eduard von Keyserling romaanis „Fürstinnen“.⁸⁰ Teaduslikus kirjanduses on stift läbi käinud Kairit Kauri tööst Elisa von der Recke kohta, kuna Recke elas Miitavi Katharinenstiftis.⁸¹ Nende olemasolu on maininud ka Heide W. Whelan.⁸² Samas pole neist pikemalt baltisakslaste mälestustes eriti kirjutatud.⁸³

Saksamaal, mille kultuuriruumist stiftid tulevad, on viimaseid uuritud põhjalikumalt juba 1950-ndatest, kuid neile kui ajaloolisele nähtusele pöörati tähelepanu juba 19. sajandi alguses. Samal ajal loodi neid veel aktiivselt juurde. Kuna stiftide arv oli Preisimaal märksa suurem – kokku 83 stifti ja stiftungit⁸⁴ – on kirjutatud mitmeid uurimusi, mis keskenduvad ühele stiftile, rõhuga kas ajaloole või detailsetele kirjeldustele, kuidas toimis stifti igapäevaelu. Lisaks traditsioonilistele uurimisvormidele on Saksamaal valminud stiftist ka dokumentaalfilm.⁸⁵

Kuna sealsed stiftid kasvasid välja katoliku kiriku kloostritest, tuleb ka üksikuurimuste juures arvestada, et kuna sõna on saksa keeles samaks jäänud ja stift võib tähistada nii kunagist kloostrit, kiriklikku naisordut kui ka tõepoolest ilmalikku, kuigi üldjuhul väga korralikult usukombeid täitvat asutust. Seega võivad vanemaid stifte käsitlevad uurimused oma temaatikalt (tulenevalt

⁷⁸ Camilla von Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed*, Tallinn, Olion, 2003, lk. 37-50 ja Julie Schlosser, *Aus dem Leben meiner Mutter*, Berliin, Furche-Verlag 1929.

⁷⁹ Vt. Alvar Loog, „Aeg ja ajalugu dramaturgidena Tõnu Õnnepalu näidendites“, *Teater.Muusika.Kino.*, dets. 2014.

⁸⁰ Eduard von Keyserling, *Fürstinnen: Erzählung*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005.

⁸¹ Kairit Kaur, „Baltisaksa naiste esimesed luulekogud ja põimikud“ *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, Baltisaksa erinumber, 2011, lk 618.

⁸² Heide W. Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905.“ *Bevölkerungsverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850–1914 = Population shifts and social change in Russia's Baltic provinces 1850–1914*, Ed. Gert von Pistohlkors, Lüneburg, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, lk 177.

⁸³ Reet Bender, "Mõnda baltisaksa elulugudest ja mis seal sees leida võib?", *Keel ja Kirjandus*, 8–9, 2017, 600–616.

⁸⁴ Johanna M. Singer, *Arme adlige Frauen im Deutschen Kaiserreich*, Tübingen, 2016, lk 265.

⁸⁵ Eberhard Fechner, „Im Damenstift: Wir die Fräulein vom Schloss“, absolut Medien GmbH, Saksamaa, 2017.

allikatest) sarnaneda pigem kloostrielu käsitlusele. Näiteks Germania Sacra sarja kuuluv Sabine Klappi käsitlus „Das Äbtissinnenamt in den unterelsässischen Frauenstiften vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. Umkämpft, verhandelt, normiert“ on selgelt vaimsete ja religioosete huvidega naiste elust.⁸⁶ Kuna tema uurimuse ajajoon ulatub 14.-16. sajandini, käsitleb ta ka stifti abtissi õiguste ja vastutuse suurenemist reformatsiooniga kaasnevast tulenevalt.

Sarnaselt on Dietmar Schiersneri detailne käsitlus Augsburgi ja Edelstetteni stiftidest 18. sajandil elust kiriklikus institutsioonis, kuigi enamik teemapunktidest on samad, mis ka ilmalikel stiftidel.⁸⁷ Wilhelm Kohli uuritud Nottulni stift oli järjekordne näide kloostrist, mis elas üle sekulariseerimise ja muutus ilmalikuks.⁸⁸ Samas, Germania Sacra sarjas on veel selliseid näiteid, mis keskenduvad pigem stiftide religioossele suunitlusele.

Marietta Meier näitab enda tuntud uurimuses „Standesbewusste Stiftsdamen: Stand, Familie und Geschlecht im adligen Damenstift Olsberg 1780–1810“ Olsbergi stifti näite põhjal, kuidas kloostrite ehk stiftide sekulariseerimine mõjus Austria aadlile tervikuna, stifti kuuluja(või stiftiõiguslikule) perele ja sootemaatikale.⁸⁹ Käsitlust leiavad mitmed teemad nagu absolutism, sõda, au, mõisahärrus ja mõisamajandus. Kuna ta toetub eelkõige ametlikele dokumentidele, on tema pilk veidi vähem pööratud detailidele igapäevases elus, kuid tema järeldused ja üldistused on mõjusad ja resoneeruvad teatud määral ka hilisemate uurimustega. Tänu Meieri uurimusele saab tõmmata paralleele siinsete ja Austria stiftidega. Meier visandab probleemid ja järeldused, millega Johanna M. Singer enda töös nii sisuliselt kui ajalisel edasi läheb.

Stiftid põhinevad katoliiklikul kloostritraditsioonil, pakkudes seisuslikult sobivat peavarju ja eluviisi vallalistele aadliseisusest naistele, mis oli sotsiaalselt aksepteeritud. Kuni 20. sajandini oli vallalisel naisel üksi elamine erinevate ühiskondlike piirangute ja tõekspidamiste tõttu keeruline, et mitte öelda võimatu. Kloostris võis elada ka ilma vannet andmata, kuigi tihedamini seda siiski lõpuks tehti. Olenevalt naise enda, tema sugulaste soovist, põhjustest ning seisusest (nii

⁸⁶ Sabine Klapp, *Das Äbtissinnenamt in den unterelsässischen Frauenstiften vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. Umkämpft, verhandelt, normiert*, Berliin, Boston, De Gruyter, 2012.

⁸⁷ Dietmar Schiersner, *Räume und Identitäten. Stiftsdamen und Damenstifte in Augsburg und Edelstetten im 18. Jahrhundert*, Berlin, Boston, De Gruyter, 2014.

⁸⁸ Wilhelm Kohl, *Das Bistum Münster 8. Das (freiweltliche) Damenstift Nottuln*, Berliin, New York, De Gruyter, 2005.

⁸⁹ Marietta Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen: Stand, Familie und Geschlecht im adligen Damenstift Olsberg 1780–1810*. Köln, Böhlau, 1999.

majanduslikust kui sünnipärasest) võis see olla parim variant.⁹⁰ Reformatsiooniga kaasnes sekulariseerimine. Saksamaal hakkasid klassikalised nunnakloostrid muutuma just seetõttu. Eelnevalt olid kloostrid olnud iseseisvad üksused, reformatsiooni mõjul tuli aga reegleid muuta ja alluda ka maapäevale. Kuigi asutused olid oma iseseisvuse ja reformatsiooniga kaasnevale reeglite muutmisele algselt vastu, tuli kõigil ajapikku alluda.⁹¹ Juba algusest peale oli hariduslik pool oluline – aadlikud olid kloostrite kadumise vastu just sellepärast, et need pakkusid võimaluse tütreid harida (säilitades õiguse vanemate loal lahkuda, et abielluda) ka neil aadliperedel, kel selleks vähem raha oli. See pakkus asutustele ka õigustuse pärast reformatsiooni.⁹² Üleminek kloostrikt stiftile võttis aega, sellele viitab ka mõningates kohtades kasutusel olnud vorm „*Kloster-Stiftung*“.⁹³ Stiftide suurus (mitu stiftiliiget on korraga vastu võetud) hakkas välja kujunema juba 16.-17. sajandil. Konvendi suurus kahanes arvuliselt ja oli tihti väiksem kui katoliku ajal.⁹⁴

Stift kujutas endast vähem või rohkem suletud asutust, mis oli mõeldud pakkuma neidudele ja naistele, kellel seda vaja oli, kohast elupaika pikkadeks aastateks, vajadusel kuni nende elu lõpuni. Algne rõhk religioossusel 16. sajandil liikus järjest enam hariduse andmise ja kodumajapidamise õpetamise suunas kuni 19. sajandi lõpuni. Vähemrangete stiftide puhul oli suhtlus välismaailmaga, sh erinevatest ühiskondlikest ja seltskondlikest üritustest samuti lubatud. Stiftid võisid olla seisuslikud (võttes vastu ainult kodanlase või aadli seisusest naisi) ja piirkondlikud (tavaliselt võeti majanduslikel ja praktilistel kaalutlustel vastu naisi ümbritsevast, piiritletud piirkonnast). Stiftis elamine võis olenevalt stifti ja liikmete eneste majanduslikust kindlustatusest olla tasuta või teatud väikese tasu eest. Stiftis elades tuli alati järgida stifti eeskirja, mis igal stiftil oli ja milles sätestati nõudmised nii elanike vastu võtmiseks kui ka igapäevased reeglid ning ka stiftist lahkumise puhuks nii omal soovil kui ka välja viskamise juhul. Mõiste ise tuleneb saksa keelest ning täpset vastet sellele eesti keeles ei ole seni leitud.⁹⁵

Saksa aladel kaasnesid reformatsiooniga ka reeglid, mis üritasid linnakodanikke ja aadlisoost naisi ühe katuse alla ühendada. Samas olid stiftid järjest enam seotud piirkondlikult, mis tõi

⁹⁰ Axel, Attula, *Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden, Berlin, Helms*, 2011, lk 10–12.

⁹¹ Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal*, lk 13.

⁹² Attula, *Dekorationen*, lk 12–13.

⁹³ Attula, *Dekorationen*, lk 14.

⁹⁴ Attula, *Dekorationen*, lk 13, 22.

⁹⁵ Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal*, lk 9–12.

iseenesest kaasa seisusliku jagunemise, kuna maapiirkondades oli rohkem maa-aadlit ja linnades linnakodanikke.⁹⁶ Samas olid aadlisoost daamid ise väga teadlikud sotsiaalsest hierarhiast – ka samasse stifti kuuluvate naiste ordenite välimusest oli võimalik vahet teha, kas naine on aadlisoost või kodanikusoost.⁹⁷ Sekulariseerituse süvenemisega käsikäes käis ka süvenev vajadus stifti- või konvendikohtade järele. Saksa riigis abiellusid 19. sajandi jooksul umbkaudu pooled aadlisoost naised, olenevalt piirkonnast võis nende osakaal olla veelgi väiksem.⁹⁸ *Klosterfähigkeit* ehk õigus saata oma tütreid stifti oli privileeg, mida ei jätkunud kõigile suguvõsadele. Saksamaal toimis süsteem oma suguvõsa vanuse tõestamise põhimõttel. Välistatud olid nn. välismaalased, ainult väga vanade ja väarikate kohalike saksa suguvõsade järeltulijatel oli võimalus koht saada. Naisel, kes põlvnes ühelt poolt vanast suguvõsast aga teiselt poolt uuest aadlist, võis juba tekkida raskusi stifti saamisega.⁹⁹

Stifti koha saamisel polnud tähtis aadlisuguvõsa genealoogiline vanus – erinevalt siinsetest kubermangudest. Austria puhul oli tähtis jagunemine stiftiõiguslikuks ja mittestiftiõiguslikuks aadliks, mis määras perekondade ja nende liikmete saatusi, eelkõige võimalust kuuluda mõnda ordu (ehk ka stifti kui naisordusse).¹⁰⁰ Balti kubermangudes peeti esmatähtsaks, kas stifti soovija suguvõsa kuulub aadlimatriklisse ja mis aastast alates.¹⁰¹

Seoses ülalpidamiskulude suurenemisega tuli 18. sajandil idee võtta stiftidesse tasulisi pensionäre. Kuna Austrias tõstatus sekulariseerimisega küsimus stiftide vajalikkusest ja kasust ülejäänud ühiskonnale, hakati kõikidele stiftidele pakkuma omakorda heategevusega tegelemist nagu laste õpetamine või haigete eest hoolitsemine. Vastuseis neile valikutele oli üldiselt suur ning kõigepealt üritati rõhuda enda seisusest tulenevale õigusele sellistest tegevustest hoiduda.¹⁰²

⁹⁶ Attula, *Dekorationen*, lk 22.

⁹⁷ Ibid., lk 53–54.

⁹⁸ Sylvia, Paletschek, „Adelige und Bürgerliche Frauen (1770–1880)“ in. *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*, Hrgs. Elisabeth Fehrenbach, München, Oldenburg, 1994, lk 173.

⁹⁹ Attula, *Dekorationen*, lk 27.

¹⁰⁰ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 7–8.

¹⁰¹ RA, ERA.14.9.1527 I 47–49, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik, Viljandi Fräuleinstiftis oli nõutud sünnipärane Liivimaa aadlimatriklisse kuulumine.

Tallinna Marienstifti puhul oli lubatud nii abielu- kui ka sünnipärane kuulumine (mis võib viidata ka alguses linnakodaniku seisusest naise tõusmisele aadliseisusesse) RA, EAA.854.1.352 Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862.

¹⁰² Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 61.

Seejuures väärib väljatoomist, et tugevat vastuseisu leidis plaan ainult aadlile mõeldud stiftides, kodanlase seisusest naistele mõeldud stiftid võtsid muutused ja uued kohustused avasüli vastu.¹⁰³

Austrias Olsbergi stiftis elavad daamid aga ei suhtunud ühtegi neist valikutest positiivselt ning pakkusid välja idee majutada tasu eest nn pensionäre, et sõltuda rohkem enda sissetulekutest ning anda õigustus oma asutusele. Tasuliste pensionäride majutamise mõte levis sealt mujale ning oli hiljem ka siinsete kubermangude stiftide igapäevane osa. Pensionärid ei olnud kohustatud alaliselt stiftis viibima, samas maksid nad kinni kogu oma majutamise ja toitmisega seotud kulud.¹⁰⁴

Koos sekulariseeritusega süvenes ka vajadus stiftikohtade järele. Seda mustrit, mis sai alguse Saksa aladelt ja Austriast, on võimalik jälgida ka Balti kubermangudes, esimesele stiftile järgnesid teised, viimane loodi veel 20. sajandil. Pikemalt olen stiftide ajaloolisest kujunemisest ja nende seostest heategevuse arenguga, samuti nende majanduslikust ja korralduslikust küljest kirjutanud enda bakalaureuse töös „Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal“.¹⁰⁵

2.2.2. Stiftide loomine Eesti- ja Liivimaal

Eesti- ja Liivimaal olid stiftid varjamatult seisislikud – Liivimaal ja Saaremaal tuli stifti koha saamiseks esmalt ise rüütelkonnale avaldada kirja teel soovi asutusse astumiseks. Soovile tuli juurde lisada tõestus kehva varalise seisundi kohta ja tõestus aadlimatriklisse kuulumise kohta.¹⁰⁶

Kõige vanem Eesti- ja Liivimaal tegutsenud (seni kindlaks tehtud) stift oli Vinni mõisas tegutsenud, juba Katariina II ajal avatud stift. Vene keisririigis pani naistele suunatud heategevusele laiemalt aluse Katariina II oma 1775. aasta ukaasiga¹⁰⁷. Katariina, kes sai inspiratsiooni valgutusideedest, oli eeskujuks mitmetele kõrgeadli hulka kuulunud daamidele, eesotsas oma miniale, Paul I naise Maria Fjodorovnale. Just viimase elu- ja tegevuse ajal kujunes traditsioon, et heategevad asutused luuakse Venemaal keisri ukaasiga.¹⁰⁸

¹⁰³ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 62.

¹⁰⁴ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk. 61–62, 65.

¹⁰⁵ Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal*.

¹⁰⁶ RA, ERA.14.9.1527, l 47-49, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik; *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §4.

¹⁰⁷ Galina Ulianova. „Philanthropy in Imperial Russia from the 18th to the early 20th century.“ *History in Focus*, nr 14 Welfare, 2008, [<http://www.history.ac.uk/ihr/Focus/welfare/articles/ulianovag.html>], (vaadatud 08.04.2019).

¹⁰⁸ Ирина Азерникова, „Вклад императрицы Марии Федоровны и её ведомства в развитие благотворительности в России,“ *Вестник Московского Государственного Областного Университета*, но. 3, 2011, lk 30-31.

Hakati looma heategevuslikke organisatsioone vaeste eest hoolitsemiseks, sealhulgas ka spetsiaalselt naistele suunatud organisatsioone¹⁰⁹). 23. jaanuaril 1775. aastal asutatud ja 1783. aastal endale põhikirja saanud ja tegutsema hakanud Vinni stift tegi pika tegutsemisaja jooksul läbi teatud muundumise – algselt klassikalise stiftina tegutsenud asutusest, kus ka vanemas eas daamid said peavarju leida, sai orbudeks jäänud tütarlaste kooliks.

Vanuselt järgmine oli algselt 1797. aastal Tartusse asutatud ja hiljem Viljandisse ümber kolinud Fräuleinstift. 1863. aastal loodi Tallinnas Marienstift (Mariatihwt). Seni teadaolevalt viimane aadlidaamidele mõeldud stift oli 1908. aastal tööd alustanud Oriküla stift. Oriküla stift sai sissetuleku Oriküla mõisast. Sissetulekud mõisast võimaldasid Oriküla institutsioonil erinevalt teistest pidada vastuvõetud hoolealuseid tasuta ülal.¹¹⁰

Vinni stifti asutajateks olid kindralleitnant Johann Diedrich von Rennenkampff ja tema abikaasa Jacoba Charlotta von Rennenkampff, sündinud paruness von Tiesenhausen. Vinni (Finn) mõis oli tulnud pere vara hulka tulnud koos Jacobaga. Tema oli oma esimese mehe, Gustav Johann von Albedyll (a. Finn) pärijana selle omanik. Johann Diedrich oli pere kolmas poeg ja seega olid tema perekonna mõisad jäänud eelmise venna kätte (esimene kolmest vennast suri küllalt noorelt). Abielu jäi vaatamata 20-aastasele kestusele lastetuks (naine oli abielludes 38 ja mees 44, naisele oli see teine abielu). Stift asutati ametlikult 1775 ehk kaheksa aastat enne Johann Diedrich von Rennenkampffi surma.¹¹¹ Samas pärineb esimene säilinud põhikirja versioon 1783. aastast, seega võib oletada, et stift hakkas tööle pärast mehe surma, kui naine oli ära kolinud. Tagantjärele on genealoogilises käsiraamatus viidatud Jacobale kui stifti asutajale.¹¹²

Tegemist oli, nagu põhikirjas ka rõhutatud, evangeelse, noortele vallalistele aadlisoost neidudele ja naistele mõeldud stiftiga. Nõ naiste- või neitsitoad (*Frauenzimmern*) olid mõeldud ka täiskasvanud, eakatele naistele, kes soovisid maailmast tagasi tõmbunumalt elada. Stifti pidamiseks oli annetatud terve Vinni mõis.¹¹³ Stifti võeti vastu alates 12. eluaastast tüdrukuid, kes

¹⁰⁹ Marina Liborakina, „Womens' voluntarism and philanthropy in pre-revolutionary Russia: building a civil society,“ *Voluntas*, 7, nr 4, 1996, lk 400.

¹¹⁰ Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid*, lk 7.

¹¹¹ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, Teil Livland, Band II, Hrsg. Otto von Stackelberg Görlitz, 1929, lk 782.

¹¹² *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, Teil Estland, Band I, Hrsg. Otto von Stackelberg Görlitz, 1930, lk 402.

¹¹³ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts, Johann Diedrichstein zu Finn genannt in Ehtland, gestiftet von Johann Diedrich von Rennenkampff, Generallieutenant im Dienste des Vaterlandes, auch verschiedener hohen Orden Ritter, und Dessen Gemahlinn, Jacoba Charlotta von Rennenkampff, geborne Baronne von*

olid orvud või kelle vanemad ei saanud neile seisusekohast haridust ja elatustaset võimaldada (täpselt selline näide oli Lilla von Rehbinder, kelle vanemate jaoks oli see ainuke võimalus oma tütrele haridust võimaldada¹¹⁴). Samuti olid sinna oodatud vallalised aadlisoost naised, kes soovisid teatud rahasumma eest rahulikult ja teatud määral maailma eest tagasitõmbunult elada.¹¹⁵ Stifti juhtisid nn härrad stiftiisad (*Stiftsväter*), kes võtsid koosolekutel vastu stifti puudutavad tähtsamad (majanduslikud) otsused ning käisid ka teatud korrad aastas kontrollimas stiftikasvandike hariduslikku taset. Nemed otsustasid ka stifti töötajate palkamise ja lahti laskmise üle. Vinni stiftil olid eraldi nõ stiftiisad, kes tegelesid Vinni stifti puudutavate otsuste vastu võtmisega, samuti oli Tallinnas loodud Marienstiftil eraldi kuratoorium, mille liikmed pidid kõik kuuluma Eestimaa rüütelkonda.¹¹⁶ Järgides aga teiste saksakeelsete piirkondade eeskju,¹¹⁷ anti need õigused ka siinsetes kubermangudes hiljem loodud stiftides kohaliku seisusliku omavalitsuse ehk kohaliku rüütelkonna kätte. Näiteks Viljandis loodud Fräuleinstifti puhul oli kõrgeim võim Liivimaa, Oriküla stifti puhul Saaremaa maanõunike kolleegiumi käes.¹¹⁸

Eraldi oli määratud nn ökonom (*Oeconom*), kes pidi vastutama mõisa igapäevase administreerimise eest, kes pidi olema ise majanduslikult võimekas ja iseseisev ja kes ei tohtinud olla liiga noor ega abielus. Talle oli ette nähtud eraldi maja. Tema eesmärk oli stifti vara mõisamajandamise kaudu suurendada.¹¹⁹

Ka stiftiisa ise võis olla majandaja, kuid sellisel juhul oli ta oma otsustes vähem iseseisev kui sõltumatu majandaja ja pidi teiste stiftiisadega rohkem konsulteerima enne majanduslike otsuste vastu võtmist.

2.2.3. Vastuvõtt stifti

Stift oli algselt ette nähtud üheksale neiuale, kellele lisandus veel üks, kes pidi olema Tollide suguvõsast, kuna suguvõsa esindaja oli eraldi selle jaoks 3000 rubla annetanud, et Tollide

Tiesenhausen ; unter der Regierungszeit der Grossen Catharina der Iiten Kaiserinn von Russland. Reval, gedruckt mit Lindforsischen Schriften, Reval, 1784, RA, EAA.1838.1.5, lk 1–2.

¹¹⁴ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 13.

¹¹⁵ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 7.

¹¹⁶ RA, EAA.854.1.352, Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862.

¹¹⁷ Attula, *Dekorationen*, lk 27.

¹¹⁸ *Statut des auf dem Gute Orriküll im Kergelschen Kirchspiele auf der Insel Oesel belegenen Stiftes, zur Versorgung adliger Fräulein, welche in die Adelsmatrikel der Livländischen, Estländischen und Kurländischen Gouvernements, sowie der Insel Oesel eingetragen sind.* Kuressaare, 1911; RA, ERA.14.9.1527, I. 47–49, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik.

¹¹⁹ *Ibid.*, lk 39.

suguvõsast pärit tüdrukule oleks üks koht alati tagatud. Samuti tuli alati koht tagada Rennenkampfide ja Tiesenhausenide suguvõsast pärit vaesele neiule (suurema hulga majanduslikes raskustes soovijate puhul olid pooled kohad Rennenkampfidele ja Tiesenhausenidele reserveeritud ning pooled võisid olla muudest suguvõsadest pärit). Statuudi järgi oli lubatud ka neidude arvu suurendada ühe võrra, kui stifti majanduslik olukord oli väga hea või kui Eestimaa rüütelkonnast tulnuks sarnane annetus nagu Tollide suguvõsast. Ette oli ka nähtud üks koht ootejärjekorras.¹²⁰

Võrdluseks – Riias tegutsenud stiftis (*Jungfrauen-Stift*), mis oli mõeldud ilmselt linnakodanike tütardele, registreeriti 1836 aastal väidetavalt 209 liiget, kellest 128 said ka toetust „nautida“.¹²¹ Kuna hetkel pole selle kohta rohkem teada, millised olid nende elutingimused, võib eeldada, et need olid lihtsamad, samuti pole teada, kas nad kõik pidid koos elama. Sellegipoolest on arv võrreldes antud töös uuritud ja ka teistest piirkondadest teada olevate stiftidega võrreldes väga suur.

Majanduslik kvalifitseerumine tähendas, et neiul pidi olema kogu vara vähem kui 1000 rubla väärtuses. Kui mõne õnneliku juhuse kaudu sai stiftielanik tuhande rubla omanikuks, pidi ta selle summa intressidest poole andma stiftile kui ta soovis stiftitütar edasi olla. Kui aga vara kogunes üle 3000 rubla, siis ei saanud enam stiftitütar olla, sai ainult hakata maksvaks pensionäriks, mis tähendas aastas 180 rubla maksmist.¹²²

Kuna stift oli koduks ka teistele neiudele ning see oli austusväärne asutus, olid ka nõuded sisseastuja iseloomule. Lühidalt – tuli olla kõrge moraali ja hea reputatsiooniga – „*Sie muss von anständigen Sitten und gutem Rufe sein*“.¹²³ Täpsemalt on põhikirjas lahti kirjutatud, et hea stiftitütar on armastusväärne ja puhas, palvetab korrapäraselt ja tänab jumalat selle stiftikoha eest ja teeb väikseid teeneid oma õekestele.¹²⁴ Sarnane iseloomu ja reputatsiooni kontroll toimus ka mujal – Austrias Olsbergi sisse astujate iseloomu hinnati samamoodi väga pingsalt, kaugemalt soovijaid ei kaalutud üldse, kuna nende isikuomadusi polnud võimalik teada saada ning neid ei juletud pimesi usaldada. Sellegipoolest on sealt teada, et nagu koos elavate inimeste vahel ikka,

¹²⁰ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 7–8.

¹²¹ *Rigaische Stadtblätter für das Jahr 1837*, Herausgegeben von der literarisch-praktischen Bürger-Verbindung, Riia, 1837, lk 131.

¹²² *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 6.

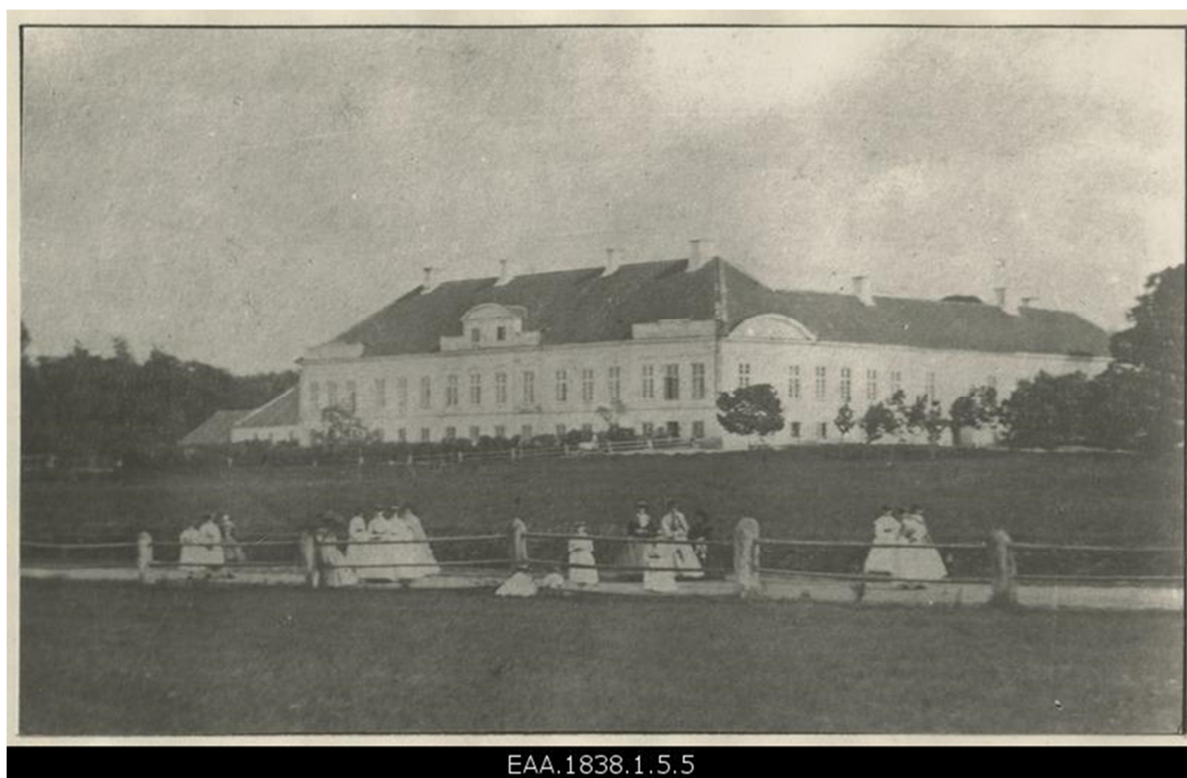
¹²³ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 7.

¹²⁴ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 10–11.

olid omavahelised suhted vahel head, vahel halvad.¹²⁵ Olsbergist on teada ka väga kindel hierarhiline süsteem ja sellele allumine ka stiftidaamide eneste hulgas, vastasel korral olid suured tülid.¹²⁶

Ka hiljem loodud stiftide sisseastumisreeglid olid nõudlikud – tuli olla eeskujulik vaene. Oriküla stifti põhikiri sätestas, et stifti võis vastu võtta ainult selliseid daame, kes olid (isata) orvud, laitmatu eluviisiga, varatud, vähemalt 40 aastat vanad või töövõimetus – viimasel juhul ei tulnud nende vanus arvesse.¹²⁷

Illustratsioon 1. Vinni asutuse hoone 1865. aasta paiku, esiplaanil jalutavad õpilased.

¹²⁵ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 212–213.

¹²⁶ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 211.

¹²⁷ *Statut des auf dem Gute Orriküll.*

2.2.4. Igapäevaelu stiftis

Kuna stiftis võis olla ka väga eakaid naisi, tuli noortel olla nende vastu kenad ja viisakad. Neid, kes „mitte enda süü tõttu on hingejõu kaotanud“ ei tohtinud ära unustada, vanust tuli austada, et mitte õelaks muutuda. Endast vanemate austamine oli põhikirja järgi sama tähtis kui kõikide stiftitütarde vahel valitsev armastus. Erakordselt halva iseloomuga neiud, kes üldse teistega läbi ei saanud ja pärast mitmeid vestlusi eestseisjannaga oma iseloomu ei parandanud, visati välja. Moraalinõuete tähtsust näitab seegi, et eraldi on juba põhikirjas arutatud pealekaebamist. Kõigest, mis nende kaaslased valesti tegid, ei pidanud ette kandma (õdede vaheline toetamine!), kuid pigem rohkem kui vähem, kuna kui mõni neiu tuli oma tegude pärast välja visata ning tema toakaaslane ei olnud probleemidest midagi eestseisjannale teada andnud, kuigi oli neist teadlik, tuli ka temal probleeme.¹²⁸ Tuginedes põhikirjale, karistati kasvandikke väga vastumeelselt, pigem üritas eestseisjanna neid väsimatult õpetada ning rohkem kasutada häbistamist ja nende enda vigadele tähelepanu juhtimist kui kehalist karistust (või ka majanduslikku, mis seisnes taskuraha ehk *Nadelgeldi* kinni pidamises).¹²⁹

Vinni stiftile kui väarikate tulevaste mõisaprouade kasvulavale viitab ka põhikirjaline nõue, et igal nädalal pidid tüdrukud (nii nagu varem igas kodus tütreid) kordamööda mõisa igapäevast majandamist (puhta pesu eest hoolitsemine, toiduainete koguste arvestamine jne) õppima eestseisjanna käe all. Kõik pandi protokollki kirja, ning iga nädala alla pani vastutav tüdruk oma nime, et ka „aastasajad hiljem võiks teada saada, kes suutis kõige kokkuhoidlikum tütar olla ja kõige paremini säästa.“ Stifti põhikirjaga toob välja üldteada fakti: „*Denn wer weiß es nicht, daß ein gut denkender Mann lieber eine vernünftige, geschickte, die Haushaltung liebende Gattinn, als eine ungeschickte, reiche verschwenderische Frau zuhaben wünschet!*“ ehk et arukas mees võtab endale naiseks pigem mõistliku, osava, majapidamist armastava naise kui kärelikku ja rikkust raiskava naise.¹³⁰

Kogu kasvatus ja väärtused, mida stiftis viljeleti ja mida neidudele kaasa anti, viitab, et neid valmistati ette hakkama saama abikaasa, ema ja perenaisena. Kultiveeriti ja hinnati armastusväarsust ja ennastsalgavat hoolitsevat loomust, mitte läbilöögivõimet või uudishimu.

¹²⁸ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 11.

¹²⁹ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 12.

¹³⁰ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 12–13.

Hilisemateski mälestustes on rõhutatud korraarmastust, jumalakartlikkust ja eestseisjannapoolset hoolimist ja armastust, muuhulgas ka vahest täiesti ebapedagoogilisi kasvatusvõtteid.¹³¹

Tantsiminegi oli kasvandikele lubatud vaid kord nädalas kui õpetaja kohal viibis ning selle tõttu, et see tuli tervisele kasuks, mitte neidude meelelahutuseks või ka neile abieluturul vajaliku oskuse andmiseks.¹³² Eestseisjanna oli kui ema, kes valmistas tütreid abieluks ette.

Eestseisjanna vastutas igapäevase kodumajapidamise eest nagu puhta pesu olemasolu ja eest ning söögi valmistamise juhendamine, samuti stiftis tekkivate kasvatuslike küsimuste eest.

Nõuded eestseisjannale olid samuti tüüpilised pigem (tollastele ettekujutustele vastavale) eeskujulikule emale ja perenaisele kui haridus- või majutusasutuse juhatajale või ka tugevalt religioosse taustaga asutusele. Ta pidi olema vanuses 30-60 ja kehaliselt terve.¹³³ On selged reeglid, mida täita, kui eestseisjanna sureb või ajutiselt ei saa oma kohuseid täita, kuid pole juhiseid, millest lähtuda, kui ta peaks avaldama soovi abielluda. Küll aga on teada vähemalt üks juhus, kui eestseisjanna lahkus stiftist selleks, et abielluda – Wilhelmine (Minna) von Ungern-Sternberg, kes juba 29-aastaselt oli stifti eestseisjanna, lahkus sealt 36-aastaselt, et abielluda.¹³⁴ Võrdluseks – Olsbergis oli abtissi lahkumine stiftist abiellumiseks keelatud.¹³⁵

Vaatamata sellele, et stifti jõudsid need neiud, kelle kaasavara ilmselgelt ei saanud olla nii suur, et neile kindlasti abielu tagada, oli stifti poolt kasvandikele lubatud valge taftist pruutkleit, aga tegemist pidi kindlasti olema korraliku, seisusekohase ja heakskiidetud abieluga.¹³⁶ Eeldada võib, et loodeti neidude vooruslikule kasvatusesele, mis neid väikesele kaasavarale vaatamata mehele oleks aidanud.

Kui vanem neiu sai endale toakaaslaseks alaealise, on põhikirjas manitsetud teda käituma „emalikult“. Kuni 14. eluaastani loeti lapseks, 16-18-aastast peeti alaealiseks (vrdl eelpoolmainitud lubatud abiellumisvanusega), kuid see sõltus tihitipeale ka iseloomust ja temperamendist. Vanemal õel oli luba „kasutada emalikku tooni“, kuid ei tohtinud nooremat ilma eestseisjanna teadmisetä karistada. Meelde tuli tuletada näiteks riiete eest hoolitsemist, et need

¹³¹ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 24.

¹³² *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 17.

¹³³ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 29.

¹³⁴ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 23.

¹³⁵ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 230.

¹³⁶ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 22.

võimalikult kaua vastu peaksid ja stiftil oleks seega vähem kulutusi. Seda kõike puhtpraktilistel kaalutlustel – et stift saaks tulevikus rohkem vaeseid abivajajaid aidata.¹³⁷ Seega oli juba eeldus ja laiem teadmine, et abivajajaid on alati ning ei ole ette näha nende hulga drastilist vähenemist.

Haridusliku poole pealt olid Vinni stiftis palgalised õpetajad. Kõikidel alaealistel oli kohustus koolitundidest osa võtta, aga oodatud olid ka täiskasvanud, kui nad seda soovisid. Õpetamise eest eraldi maksma ei pidanud – nagu põhikiri ütleb, oli see odav viis saada naisele sobiv haridus („*Unterricht in den für Damen schicklichen Wissenschaften*“) neil, kes ise guvernanti palgata ei jaksanud. Ainus, mille eest tuli eraldi juurde maksta, oli tantsuõpetaja. Ka palgaline stiftiarst, põetamine ja vajaduse korral rohud olid ette nähtud ilma lisatasuta.¹³⁸ Kohane haridus ja eluviis neile neiudele, kelle pere seda endale traditsiooniliselt ise (ehk palgatud guvernandiga) lubada ei saanud, oligi stifti kõige esmane põhikirja järgne ülesanne.¹³⁹ Kohase hariduse jaoks olid palgatud guvernandid, nende tööks oli õpetada kasvandikele kirjutamist, lugemist, ette lugemist, kirjade kirjutamist, matemaatikat (nii palju kui neiudele vajalik oli), juhendada neid moraaliküsimustes, õpetada neile ajalugu, prantsuse ja itaalia keelt nagu ka laulmist ning teise inimese laulmist klaveril saatma. Kõike pidi suutma õpetada üks guvernant, maksimaalselt kaks.¹⁴⁰ Kuigi haridusele on põhikirja järgi pandud suurt rõhku, on siiski märkimisväärne, et alati ei käinud (materiaalsed) võimalused sellega käsikäes – Vinni kasvandiku Lilla von Rehbinderi mälestuste järgi oli geograafiaklassi maakaardi ilmumine ennekuulmatu uuendus.¹⁴¹

Lisaks toimus stiftis ka traditsiooniline käsitöö õpetamine, milleks võis palgata kas kedagi väljastpoolt või maksta lisaraha osavale stiftitütrelle. Väljastpoolt palgatud õpetaja puhul, kes ei elanud stiftis ega saanud stiftist süüa, ei omanud tema päritolu tähtsust, tegemist võis olla ka kodanlase perest pärit naiseaga, peaasi oli tema kõigitine käsitöö-alane pädevus. Oli aga võimalik valida kahe käsitöös võrdselt andeka naise vahel, kellest üks oli aadlisoost ja teine mitte, tuli eelistada aadlisoost naist, kes siis sai vähem palka – 30 rubla aastas, kuid kes võeti stifti stiftitütrena kostile, sest „*dadurch Ein armes Fräulein mehr Brod hat*“ ehk nõnda sai järjekordne vaene preili endale leiva ja ülalpidamise. Kas stiftikasvandik ise võis osutada nii andekaks, et

¹³⁷ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 12.

¹³⁸ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 44.

¹³⁹ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 2.

¹⁴⁰ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 45.

¹⁴¹ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 26.

talle võis maksta 30 rubla lisatasu käsitöö õpetamise eest. Kuna sellisel juhul sõi ta nõ käsitöö-õpetajale arvestatud portsu, võis stifti lisaks võtta veel ühe ametliku stiftitütre.¹⁴²

Kuna Tallinnas loodud Marienstifti sissesaamiseks tuli olla täisealine ehk vähemalt 18 aastat vana ning Orikäla stifti vastu võtmiseks vähemalt 40 aastat vana ning põhikirjades pole enam hariduslikku poolt ega õpetajaid mainitud, võib eeldada, et nendes enam 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul õpetamisega ei tegeletud.¹⁴³

Stift tagas oma elanikele nii peavarju, söögi, õpetuse, riided kui ka ühe teenija, keda tuli jagada teise stiftitütrega. Endal tuli kaasa võtta vaid voodipesu (mille pidi taas kaasa saama, juhul kui toimus stiftist lahkumine). Riided tuli endal muretseda, aga need pidid olema ühesugused stiftis kantavaga. Kleidid olid sinised ja valgete vöödega, suvel kuumaga võis kanda linast valget kleiti. Talvine kleit oli samuti sinine või hall puuvillane kleit, mis pidi välja nägema vormiriietuse moodi. Viljandi Fräuleinstiftis olid samuti valged kleidid ette nähtud, küll ainult ballide puhul, et stifti kuuluvaid neidusid oleks võimalik kohe ära tunda.¹⁴⁴ Keelatud olid kõik ehted peale lihtsa kullast sõrmuse. Taskurahaks oli ette nähtud pool rubla kuus ehk aastas kuus rubla.¹⁴⁵ Erinevalt Viljandi Fräuleinstiftist, kus oli algselt määratud lisaks vormiriietusele ka ordenid ja ordenite kandmise kord, pole Vinnis asunud stifti põhikirjas sellest juttu, kuigi just 18. sajandist välja kasvanud stifti puhul oleks see ootuspärane. Samas kuulus Viljandi Fräuleinstifti asutaja tsaariperekonda (loodi Paul I ukaasiga¹⁴⁶) ning Vinni asutajateks olid mitte õukonda kuuluvad aadlikud (küll väga tuntud baltisaksa aadlisuguvõsadesest ning mehe puhul ka kõrge sõjaväelise teenistusastmega).

Soovi korral oli võimalik stiftis elades ka enda teenija kaasa võtta, kuid sellisel juhul tema palga jaoks eraldi rohkem maksta (10 rubla) ja teenija pidi tegema ka üldvajalikke töid. Sellisel juhul sai ta elada koos teiste stiftiteenijatega ning kanda kõigile ette nähtud riietust.¹⁴⁷ Kui Lilla von Rehbinder 1860. aastatel Vinnis õppis, oli seal seitse teenijat, kaks teenrit ja kutsar vähemalt 18

¹⁴² *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 46–47.

¹⁴³ RA, EAA.854.1.352 (*Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft*, §9, Tallinn 1862); *Statut des auf dem Gute Orrikäll*, §2.

¹⁴⁴ „Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423–428.

¹⁴⁵ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 10, 19.

¹⁴⁶ RA, ERA.14.9.1527, l 37, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936.

¹⁴⁷ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 43.

õpilase peale.¹⁴⁸ Võrdluseks – Tallinna Marienstiftis oli 1930. aastate keskpaigas 30 hoolealuse peale ainult viis teenijat ning kojamees.¹⁴⁹ Teenijate arvu vähesusest Viljandi Fräuleinstiftis annab aimu kiri 1882. aastast, kus tuleb välja, et Charlotta Bock pidi selleks ajaks, kui ta haige oli, endale eraldi lisateenija palkama.¹⁵⁰ Võrdluseks – Olsbergi stiftis Austria piiril oli 18. sajandi lõpul märksa enam teenijaid, teenreid, kokki, abitöötajaid. Igal naisel oli oma teenija.¹⁵¹

Vinni stift paistis silma ka selle poolest, et kirikus ja külas käimiseks oli ette nähtud ekipaaž.¹⁵² Küll aga polnud tegemist uhke tõllaga, pigem oli tegemist võrdlemisi ebamugava liikumisviisiga, kui toetuda taas kord Lilla von Rehbinderi mälestustele.¹⁵³

Elamine stiftis tähendas tavaliselt toa jagamist teise neiuga, igapäev oli oma voodi ja öökapp, toas oli kahepeale jagamiseks laud, neli tooli ja peegel.¹⁵⁴ Kuna tegemist oli mõisaga, olid külaliste vastuvõtmisteks, ühistegevusteks ja tseremooniateks eraldi saalid.¹⁵⁵ Kindla korra alusel toimusid tunnid ja päevakava, mis sisaldas 4-käigulist lõunat ja 3-käigulist õhtusööki (stiftiisa külaskäigu puhul oli lubatud ka pokaal veini või mõnda muud likööri). Kõik sõid koos, enda toas võis süüa ainult haige või selleks liiga vana inimene. Õhtuti toimus kooslaulmine, misjärel tuli minna oma tuppa ning kell 11 õhtul saabus stifti öörahu.¹⁵⁶

Kiriku tähtsus tagataustal säilis kaua. Seniuuritud stiftid loodi tulenevalt poliitilistest arengutest juba sekulaarsetena ja eeldusega, et enamik sisseastujaid järgivad evangeelset õpetust. Viljandi Fräuleinstiftis oli kuni 19. sajandi lõpuni ka noori naisi, neil oli kohustus igapäevaselt, hommikul ja õhtul abtissi(eestseisjanna) toas ja tema järelvalve all käia koos palvetamas ja laulmas kirikulaule, samuti lugeda usulise suunitlusega kirjandust. Loomulik osa elust oli igapäevane kirikuskäimine ja osavõtt kõikvõimalikest kiriklikest pühadest.¹⁵⁷ Hilisemas majakorra eeskirja versioonis 20. sajandist enam hommikupalvusest osavõtmine kohustuslik ei ole.

¹⁴⁸ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 25, 27.

¹⁴⁹ TLA.137.1.186, l 37, Tallinna Warjupaik „Mariatihwt“i põhikirjad, aruanded ja revideerimise aktid ühes vastava kirjavahetusega, Küsimusleht, 1930. aastate keskpaik.

¹⁵⁰ RA, EAA.1814.1.5., l 24, Kiri Liivimaa maanõunike kolleegiumile, 09.01.1882.

¹⁵¹ Meier, *Standesbewusste Stiftdamen*, lk 208.

¹⁵² *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 43.

¹⁵³ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 27.

¹⁵⁴ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 10.

¹⁵⁵ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 18,30,31.

¹⁵⁶ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 16.

¹⁵⁷ „Das Fräuleinstift“ *Das Inland*, vrg. 423–428.

Illustratsioon 2. Vinni asutuse prioress (eestseisjanna) Wilhelmine Ungern-Sternberg

2.2.5. Stiftide tähenduse ja positsiooni muutumine

Balti kubermangudes peeti stifti kuuluvaid neiusid veel 1930ndate lõpuski „tulevase balti soo emadeks ja balti traditsiooni ning aastasadade vanuse pärandi kandjateks.“¹⁵⁸ Siin on selgelt märgata aadli ja kodanlase ideaalide segunemist.

See on kardinaalselt erinev sellest, kuidas nägid ennast (kodaniku soost ametnikud neid) stiftidaamid 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi Austrias Olsbergi stiftis, millest kirjutab Marietta Meier. Kloostrist välja arenenud, alles 1790. aastal sekulariseeritud stiftist tohtis vaevu lahkuda ja seal puudus eraldi õpetaja. Tagasitõmbumine maailmast oligi reaalne. Kuigi mõned stifti astunud naised lahkusid sealt hiljem, et abielluda, ei toimunud mingit ette valmistamist abikaasaks olemiseks. Pigem vastupidi, stiftidaamid ei üritanudki ega ka neid ei üritatud välise maailmaga kohandada. Neile oli vastuvõetamatu läheneda bürgeri-ideaalile, mida ühiskond uuelt, 19. sajandi

¹⁵⁸ Wilhelmi, *Lebenswelten von Frauen*, lk 46.

aadlinaiselt eeldas.¹⁵⁹ Elu pidigi ja oligi varem täitnud passiivsus ja enda aja veetmine väga kitsastes piirides nii vaimses kui geograafilises mõttes. Näiteks puudus neil õigus reisida ja teatris käimine oli alguses keelatud, hiljem lubatud vaid pereliikme või naissoost tuttavaga, kes kindlasti pidi abielus olema, lühikese puhkuse ajal. Üldiselt said aga loa Olsbergist väljaspool ööbida vähesed, vaid kõrgematesse staatusgruppi kuuluvad naised. Samal ajal, 1783. aastal koostatud põhikirjaga on sekulaarselt loodud Vinnis juba stifti elanikele ette nähtud tantsutunnid, mitme keele õppimine, muusikatunnid ja majapidamise eest vastutamine. Palvetunnid on ka kirjas, kuid lubatud on teatud juhtudel isegi kaardimäng ning olemas on raamatukogu.¹⁶⁰ Tegemist on selgelt kasvatus- ja haridusasutusega, millele Olsberg, kust puudus mh ka raamatukogu (mis oli üldse omane sealse piirkonna stiftidele¹⁶¹), üritas järeelvaataja sõnul samuti pretendeerida.¹⁶²

Uued, kodanlastest ametnikud nägid Olsbergi stiftis eelkõige hoolekandeesutust, kuhu naised usulistel või siis vanusest tulenevatel põhjustel sisse astusid (siis, kui neil enam polnud lootust abielluda). Nende huvi oli luua sinna kaasaegne haridusasutus naissoost noorsoo jaoks, mis pidi olema aga „*geistliches Institut*“ ehk midagi inglaste ursuliinidele sarnast.¹⁶³ Ametnikel puudus ka arusaam, mis põhjustel päriselt „vanad daamid“, nagu nad neid nimetasid, olid sisse astunud – kuivõrd oli stifti astumine omal ajal olnud seotud seisusliku auga või kui palju oli selles tegemist aadliperekondade planeeritud reproduktiivstrateegiaga, aga kui vähe naise isikliku otsusega.¹⁶⁴

Märkimist väärib asjaolu, et Olsbergi stiftis elavad daamid lähtusid oma elu-olult ja nende nõudmistelt, väärtustelt ja ka suhtlemisel välismaailmaga (sh oma küla talupoegadega, ametnikega, vaimulikega) enda seisusest ja normidest. Need olid kehtinud maa-aadli naistele ja õukonna-aadli naistele nn *ancien régime*'i, veel enne 1848. aasta revolutsiooni, ajal. Nad eeldasid mõisahärruse püsimist ja kõigi eelisõiguste püsimist, samuti jõudeelu kohasust, lausa seisusega kaasaskäivat talumatut igavlemist (ajaveetmiseks oli lubatud peamiselt vaid käsitöö, kuid mitte mingil tingimusel ei tohtinud sellega raha teenida) neile, kui aadli hulka kuuluvatele naistele. Oma roll oli siin kindlasti ka hilisel sekulariseerimisel. Mõisahärruse püsimine ehk nõ kohaliku

¹⁵⁹ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 301.

¹⁶⁰ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 17, 50.

¹⁶¹ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 224.

¹⁶² Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 270.

¹⁶³ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 271.

¹⁶⁴ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 270–271.

talupoegkonna eest vastutamine oli stifti üks õigustus.¹⁶⁵ Erinevalt neist Balti kubermangudes 19. sajandil loodud stiftidele, mis loodi suure alussumma ja pankadest makstavate protsentide põhised, oli Olsberg täielikult sõltuv enda läheduses asuvast külast ja talupoegkonnast.¹⁶⁶ Majanduslikust poolest sarnanesid Olsbergile antud töös käsitletud stiftidest kõige enam Orikülas loodud stift ja Vinni stift, kuna mõlematele oli põhiliseks sissetulekuks annetatud mõisad või mõis. Vinni stifti algusaeg jääb ka vahemikku, mil mõisaga kaasnesid pärisorised talupojad.

Olsbergi stiftidaamide minapilt sõltus vanast korrast, eriti kui Austrias juba 18. sajandi lõpul hakkas mõisahärrus kõikumama. 18. sajandi lõpul oli aadlisoost naiste töötamine katoliiklikus riigis ilmselgelt veelgi keerulisem kui Balti kubermangudes 19. sajandi teisel poolel. Naiste väärtus, au ja elatamine sõltus vanast korrast, millest nad kinni tahtsid hoida. Siia alla kuulus ka seisuslik elustiil, mida nad tahtsid hoida ka sõja ja sõjajärgsuse kiuste, mis aga Olsbergi külaelanikele, kelle kulul nad suuresti elasid, ilmselgelt ei meeldinud.¹⁶⁷

Kodanlase ja aadli seisusevahe hägustumine Balti kubermangudes mõjus praktilistel põhjustel vähem traumeerivalt. Siin mõjutas seda luterlus, ehk usk, mis ühendas Vene keskvõimu all ning rahvus, mis hakkas järjest enam rohkem tooni andma kui seisus. Eestimaa kubermangus olid seisusevahed teravamad, Liivimaal vähem. Vahesid vähendas materiaalsete olude tunnistamine – Mitmed Riia kaupmehed olid jõukamad kui nii mõnigi aadlik, samas tuli aadlikel olla praktiline ja hakata kaupmeheks¹⁶⁸, tegeleda piirituseäri või saada ametnikuks või pastoriks¹⁶⁹. Seega ka naiste kohustuste ja eluolude sarnasemaks muutumine tuli loomulikumalt. Pärinedes literaadi perekonnast, sulandus Camilla von Stackelberg tänu oma abieludele siiski võrdlemisi valutult sisse kahte erinevasse aadli perekonda.¹⁷⁰ Liivi- ja Eestimaa kubermangude mõisaomanikest aadlikud võrdlesid end pigem lähinaabri ja rikka kaupmehega, võimalusel Preisi aadlikega, aga mitte Peterburi õukonda kuuluva vene aadliga.

Balti kubermangudes tekkisid vastuolud stiftidega (ja küsitavus nende vajalikkuse kohta) alles Eesti Vabariigi loomisega. Siis hakati neilt hooneid ja varasid konfiskeerima (seoses seisuste kaotamisega), veeretades vastutust hoolealuste eest kohalikule (mitte küll enam seisuslikule)

¹⁶⁵ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 63.

¹⁶⁶ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 240–241.

¹⁶⁷ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 264.

¹⁶⁸ Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed*, lk 40.

¹⁶⁹ Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed*, lk 27, 38–40.

¹⁷⁰ *Ibid.*, lk 118.

omavalitsusele.¹⁷¹ Kui Austrias olid stiftid kuulunud riigile ning nende „vajalikkus“ tõstus juba märksa varem, ka enne sekulariseerimist, kui riik soovis kulusid vähendada,¹⁷² siis Balti kubermangudes olid mitmed stiftid eraalgatuslikud ning rüütelkonnad tegelesid nende „vajalikkuse“ probleemide ja mõtestamisega. Alles siis, kui riik sai seisuste kaotamisega stiftid (lisaks hoonetele ka nende elanikud) „päranduseks“, tõstus see küsimus esimest korda teravalt, kadudes kõikide teiste ühiskonna- ja riigikorralduse muutustega kaasnevate probleemide vahele. Taaskord võrdluseks – Olsbergi puhul oldi tänulikud, et naised on ise nõus (pärast teatavaid lahkkelisid) loodaval haridusasutusel eest lahkuma ning määrati neile elu lõpuni pension.¹⁷³

Olsbergis avatud haridusasutus oli jätkuvalt seisuslik, kuid peidetult – maksta tuli õppemaksu (*Schulgeld*), mis oli aga kahtlemata jõukohane vaid väikesele osale ühiskonnast. Lisandusid veel muud kriteeriumid, seega stiftile omane olnud elitaarsus säilis.¹⁷⁴ Vinni stift muundus sarnases suunas, saades lõpuks orbudekooliks, mis oli mõeldud varanduseta naissoost baltisaksa neidudele ning kus tegutses ka internaat.¹⁷⁵

17. septembril 1908 avati tüdrukutekool Vinni stiftis uuesti, pärast seda, kui see 16 aastat, alates 1892. aasta lõpust kinni oli olnud. 1906. aastal võeti vastu uus privaatkoolide seadus. Saksa keel õppekeelena oli taas lubatud. Alates 1909. aasta sügisest oli kool esimese järgu õppeasutus.¹⁷⁶

Aastal 1919 sai stift Tallinna-Haapsalu Rahukohtu juures registreeritud ja õiguse edasi tegutseda.¹⁷⁷ See pakkus elamisvõimalusi nii õppivatele varanduseta baltisaksa neidudele kui ka varanduseta leskedele, lisaks on põhikirja järgi ette nähtud ka teatud määral subsideerimist neile, kellel enda vahendid puudusid. Kui leskede majutamise võimalus oli jäänuk vanemast ajast, siis uutele aegadele viitab põhikirjas toimunud muutus, et „Stiftungit“ ehk stifti juhtis 12-liikmeline kuratoorium, kes pidi koos käima Tallinnas ning esimest korda võisid kuratooriumi liikmed olla mõlemast soost (sic!). Kõige kooli ja internaati puudutava eest vastutas kuratoorium, ettekandekohustus seisuslikule omavalitsusele oli kadunud koos seisuste kaotamisega.¹⁷⁸

¹⁷¹ RA, ERA.14.9.1527, Sihtasutus "Fräulienstift", leping Viljandi linna ja Töö- ja Haridusministeeriumi vahel .

¹⁷² Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 57.

¹⁷³ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 285.

¹⁷⁴ Meier, *Standesbewusste Stiftsdamen*, lk 274.

¹⁷⁵ RA, EAA.1838.1.1, Statut der Stiftung „Johann Dietrichstein zu Finn“, 1919, l 4.

¹⁷⁶ *Bericht des Kuratoriums der Mädchenschule des Stiftes Finn*, Reval, Buchdruckerei „Aug. Mickwitz“, 1911, lk 2.

¹⁷⁷ RA, EAA.1838.1.1, Statut der Stiftung „Johann Dietrichstein zu Finn“, 1919, l 4.

¹⁷⁸ RA, EAA.1838.1.1, Statut der Stiftung „Johann Dietrichstein zu Finn“, 1919, l 4.

1937 ühines Viljandi Fräuleinstift Vinni asutusega.¹⁷⁹

¹⁷⁹ RA, ERA.14.9.1527, (Sihtasutus "Fräulenstift"), Ärakiri Riigivanema otsusest, l 58.

2.2. Legaadid

Rahalise abina kasutati võimalust luua legaate ehk annakuid, lisaks tulevad siin kontekstis kasutusele veel saksa keeles ka stipendium ja stiftung, stifter. Legaatide teemaga on seni tegeletud vähe, Heide W. Whelan on seda pealiskaudselt maininud enda teoses „Adapting to Modernity“, kus toob välja, et 1860ndatest alates hakkas hoogustuma perekonnalegaatide loomine. Neid kasutati tema sõnul finantsilise toe andmiseks nii mõisate ostmisel, hariduse andmiseks noormeestele ja ka antud töö jaoks relevantsena – leskedele või vallaliseks jäänud naistele, kellel oli keeruline majanduslikult iseseisvalt toime tulla.¹⁸⁰ Hariduslikud stipendiumid, nagu öeldud, olid mõeldud just noormeestele, nendest on põhjalikult kirjutanud Sirje Tamul enda doktoritöös „Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802-1918“.¹⁸¹

Legaat ehk annak on, tuginedes Sirje Tamuli tööle, on siinkohal defineeritav kui heategevuslik tulu puudustkannataja heaks. Samas on sel ka laiem sotsiaalne tähendus ehk siis annetaja nime või tahteavalduse, tavaliselt surmaeelse tahte, jäädvustamine pikaks ajaks. Seega on see nii õigusallikas kui ka annaku objekt. „Annak ei ole pärijaks nimetamine, vaid see annab pärandi avanemisel annakusaajale üksnes õiguse nõuda annakuga määratud raha, esemeid, jt.“ Need ei ole seostatud pärimislepinguga.¹⁸²

Kõige enam loodi legaate 1850.-1860. aastatel.¹⁸³ Legaat oli rahaline annetus, algselt ainult testamendiga tehtav ja riigivõimu kohaliku esindaja poolt kinnitatud, kuid hiljem lubas keiserlik ukaas seda ka testaatori eluajal, seda tuli eraldi Ministrite Nõukogu juures kinnitada. Kui legaadi annetajal oli alaealisi järeltulijaid, kaitses nende õigusi vaeslastekohus.¹⁸⁴ Legaate said luua ainult aadlisoost inimesed.¹⁸⁵ Cand. jur. Ernst von Samson-Himmelstjerna väitel, kes sellest Baltische Monatschriftis 1911. aastal kirjutas, oli esimene siinsete kubermangudes loodud legaat aastast 1806 (vt allpool Carl Gustav Samsoni loodud legaati). Tema arvates tulenes legaatide puudus 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel raha vähesusest ja ta hindab väga kõrgelt, et

¹⁸⁰ Heide W. Whelan, *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*, Köln, Böhlau, 1999, lk 239–241.

¹⁸¹ Sirje Tamul, *Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802-1918*, Tartu, 2007.

¹⁸² Tamul, *Eraalgatuslikest stipendiumidest*, lk 89.

¹⁸³ Ernst von Samson-Himmelstjerna, „Güterfideikomnisse und Familienstiftungen“, *Baltische Monatschrift*, 71, vihik 3, 1911, lk 185.

¹⁸⁴ *Ibid.*, lk 190.

¹⁸⁵ *Ibid.*, lk 181.

perekonnalegaate (siinkohal on mõeldud üleüldiselt, mitte ainult üksinda jäänud naisi aitavaid) on väga arvukalt. See oli lisaks praktilisele abile saajate jaoks ka prestiižne suguvõsa jaoks.¹⁸⁶

Legaatide väljaandmine muutus ebaühtlaseks Esimese maailmasõja ajal. Nende ametlik, üheselt sanktsioneeritud lõpp tuli 1941, kui 10. veebruari ENSV Teataja kuulutas välja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu määruse „endiste tsiviilseaduste alusel asutatud legaatide ja muude eraõiguslike sihtvarade likvideerimise korra kohta.“¹⁸⁷

2.2.1. Perekonnalegaadid

Perekonnalegaadid võisid ka naissoost järeltulijatele väga piiratud kättesaadavusega olla. 1806. aastal Carl Gustav Samsoni ja tema venna Claudius Hermann Samsoni poolt asutatud legaat oli mõeldud eelkõige tema poegadele ning tema poegade otseste järeltulijate jaoks, eraldi rõhutati, et tütre järeltulijad võivad vaid erandkorras raha saada, siis kui kahe asutaja esialgsest 10 000 rubla suurusest kapitalist on 100 000 saanud. Otsestest järeltulijatest (seega poegade järeltulijatest) vallalistel daamidil oli rohkem lootust ja õigust toetust saada.¹⁸⁸

Eespool juttu olnud Maydellide perekonnalegaat loodi 26. juulil 1865 Eestimaa Kubermangu Ülemmaakohtu otsusega.¹⁸⁹ Kapital koosnes liikmete aastamaksudest (10 rubla aastas või 250 rubla ühe korruga liikmeks hakkamisel), kinkidest ja testamentidega jäetud rahadest. Liikmed ja ka esmased abisaajad olid kõik Maydellide suguseltsi kuuluvad (meessoost liikmete, kes on kõik üles loetletud) järeltulijad. Kui meessoost perekonnaliikmele oli see rangelt soovitatav ja liikmemaksu maksmine au asi (mittemaksmisel visati välja ning järeltulijatel ei olnud õigust toetust taotleda), siis naissoost perekonnaliikmed ei pidanud maksma, neil oli ainult õigus teha rahalisi kingitusi.¹⁹⁰

Perekonnalegaat oli suunatud eelkõige meestelt meestele – meessoost liikmete meessoost järeltulijatele. Teises järgus olid liikmete naissoost järeltulijad – siis kui raha üle jäi. Raha kasutamise eesmärkidena on esmalt mainitud noorte Vene armees teenivate aadlike varustuse

¹⁸⁶ Ibid., lk 190.

¹⁸⁷ Eesti NSV Teataja, nr 17, 10.02.1941, lk 419.

¹⁸⁸ RA, EAA.1405.1.42, von Samsoni perekonnalegaadi põhikiri, Tartu, 1853, lk 4–6.

¹⁸⁹ *Statuten des Familien-Legats der freiherrlichen Familie von Maydell, mit den von der Legatsversammlung am 8. September 1901 sanctionirten Abänderungen*, Reval, Gedruckt in der Buchdruckerei A. Mickwitz, 1907, lk 77a, TLA.196.1.175 12.

¹⁹⁰ *Statuten des Familien-Legats der freiherrlichen Familie von Maydell, mit den von der Legatsversammlung am 8. September 1901 sanctionirten Abänderungen*, Reval, Gedruckt in der Buchdruckerei A. Mickwitz, 1907, lk 6, TLA.196.1.175 12.

muretsemise ja aastase sissetuleku toetamine (kuni nad teatud rangini jõuavad). Järgmiseks vaese perekonnaliikme ülikooliõpingute toetamiseks ja ka eduka lõpetamise puhul õpingutele järgnevat aastat, mil lõpetanu endale eeldatavalt püsiva töökoha leiaks. Seejärel võisid eluaegset nõ vajaduspõhist toetust saada ka naissoost vallalised perekonnaliikmed. Viimaks võisid toetust saada ka abielus naissoost perekonnaliikmed (seega sünnijärgsed Maydellid), seni kuni neil abi tarvis oli, kuid nende lapsed, kelle nimi juba sündides polnud enam Maydell, kuulusid juba isa suguvõsasse ning ei omanud toetuse saamise õigust. Kuna Maydellide suguvõsa oli vana ja väärikas, siis oli statuudis ka lubatud kasutada raha perekonnaajalooliste uurimuste jaoks.¹⁹¹

Perekonnalegate kui toetusviisi kasutati kuni *Umsiedlung*ini välja. Hilisemate legaatide korraldus käis ajaga teatud määral kaasas, reeglistik moodustus traditsioonidest ja uuendustest. 1912. aastal loodud ja 1919. aastal Tallinna- Haapsalu Rahukogu heakskiiduga registreeritud „von Lilienfeldi suguvõsa vastastiku abiandmise selts“ oli nagu tema vanemad eeskujud, mõeldud kindla suguvõsa liikmete ühendamiseks ja neile rahalise abi andmiseks.¹⁹² Liikmeks said astuda (ja oli rangelt soovitatav) kõik Lilienfeldide suguvõsa liikmed (ka abielu tõttu teist perekonnanime kandvad naised ja nende järeltulijad), nii meessoost kui naissoost, kusjuures liikmemaksu pidid kõik maksma, naised küll 500 marga asemel 300 marka.¹⁹³ Hääle- ja teoõiguslikult olid naised ja mehed võrdsed – „Peakoosolek seisab koos kõigist täieõiguslistest seltsi mees- ja naisliikmetest.“¹⁹⁴ Õigus abi saada oli nii liikmetel kui ka nende abikaasadel ja lastel, seega pole rõhutatud eraldi, et see oleks mõeldud naiste abistamiseks.¹⁹⁵ Suur osa rahalisest võimekusest tuli ikka veel pärandatud kingitustest, kuid erinevalt varasemast oli tähtis ka liikmemaksust kogunev summa.¹⁹⁶ 1939. aastal valitud ja legaadile viimaseks jäänud juhatuse, juhatuse kandidaatide ja revisjoni komisjoni liikmete hulgas (seega seitsmest inimesest) oli ainult üks mees (juhatuse liige)¹⁹⁷, mis viitab naiste suuremale rollile ja tähtsuse kasvule, võrreldes 19. sajandi sarnaste legaatide ja stiftide juhatuste ja kuratooriumide liikmeskonnaga, kus olid üksikud

¹⁹¹ *Statuten des Familien-Legats der freiherrlichen Familie von Maydell, mit den von der Legatsversammlung am 8. September 1901 sanctionirten Abänderungen*, Reval, Gedruckt in der Buchdruckerei A. Mickwitz, 1907, lk 9–10, TLA.196.1.175 12.

¹⁹² RA, EAA.1373.1.59. Statuten, Protokolle Briefe, Bankauszüge, Rechenschaftsberichte und andere Dokumente betreffend Familienverband (Familienlegat) derer von Lilienfeld, Põhjuskiri, §1, Rahukogu otsus Põhjuskirja lõpus.

¹⁹³ RA, EAA.1373.1.59. Põhjuskiri, §3–6.

¹⁹⁴ RA, EAA.1373.1.59. Põhjuskiri, §9.

¹⁹⁵ RA, EAA.1373.1.59. Põhjuskiri, §1.

¹⁹⁶ RA, EAA.1373.1.59. Põhjuskiri, §26.

¹⁹⁷ RA, EAA.1373.1.59. Lucie Lilienfeldi (juhatuse esimehe) kiri Tallinna-Harju Prefekti kantselei asjaajajale, 22.08.1938.

naised. Kehtima jäi põhikirja viimane paragrahv, mis sätestas, et kui kõik suguvõsa meessoost liikmed on surnud, lõpeb ka seltsi töö ja kapital ja varandus tuleb naissoost seltsi liikmete ja teiste selleks õigust omavate isikute (seega lapsed ja abielu järgi suguvõsasse kuuluvad naised) vahel ära jagada.¹⁹⁸

2.2.2. Von Knorringu legaati

1854. aastal Gustav von Knorringu testamendiga jõustunud Knorringu legaati, täpsemalt üks osa sellest, on mõeldud just puudust kannatavatele Eestimaa rüütelkonda kuuluvatele naistele. Legaati looja, rittmeister Gustav von Knorring ise sündis 1785. aastal Knorringute Uugla (Udenkülli) mõisa haru esindavasse perekonda. Ta abiellus 1812. aastal Elisabeth von Rammiga, Vihterpalu mõisa pärijannaga.¹⁹⁹ Abielu jäi lastetuks ja Gustav von Knorring suri 1852. aastal. Eelduste kohaselt toetas vaesemate toetamise mõtet ka Elisabeth von Knorring, sest talle isiklikult kuuluv ja abiellu kaasa toodud Vihterpalu mõis muudeti vaeslasteasutuseks. Ilmselt oli lastetus üks ajend legaati loomiseks (vrld. Vinni stifti loomisega). Teisalt on huvitav fakt, et Gustav von Knorring oli oma pere vanim poeg, kuid Knorringute pere mitu mõisa päris temast aasta võrra hiljem sündinud Karl Pontus Voldemar von Knorring. Viimane sai samal (1812) aastal, kui vend abiellus, osalemise eest Polotski lahingus Püha Georgi ordeni IV järgu.²⁰⁰ Võib oletada, et vanima poja soovimatus end Vene-Prantsuse sõjas sõjaliselt tõestada võiski ajendada vanemaid tavapärasest pärimisliinist mööda minema ja kõiki pere mõisaid nooremale, sõjakangelasele, pärandama. Mistõttu vanim omakorda oma varad heategevuseks suunas, kuigi oleks võinud need jätta ka oma vennalastele, kel küll tänu isale juba kuus mõisa jagada oli.

Tulles nüüd spekulatsioonidest tagasi faktide juurde, siis algselt määras Gustav von Knorringu testament toetuseks 8000 hõberubla, mis tuli investeerida Eestimaa Aadli Krediidikassa pantkirjadesse. Toetus kujunes intresside väljamaksetest. Andmete põhjal oli toetuse suurus reaalselt 190 rubla aastas, mis aja jooksul kasvas 195 rublani. Intresside väljamaksed oli mõeldud 2 naise, täpsemalt Fräuleini, toetuseks. Toetus määrati kuueks aastaks korraka, misjärel tuli toetus määrata kellelegi teisele. Gustav von Knorring jättis Eestimaa rüütelkonnale otsustamise selle üle, kellele toetus määrata ja kas maksta seda ka pärast abiellumist. Üks eelistus siiski oli, nagu enamikel selleaegsetel stipendiumitel ja muudel toetustel, oli ka selle puhul

¹⁹⁸ RA, EAA.1373.1.59. Põhjuskiri, §28.

¹⁹⁹ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, lk 88.

²⁰⁰ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, lk 88.

eelisõigus von Knorringu suguvõsasse kuuluvatel naistel. Kahe võrdselt sobiliku valiku puhul tuli tõmmata loosi.²⁰¹

Millal ja kellele toetust esimest korda andma hakati, pole veel materjalide lünklikkuse tõttu välja tulnud. 19. sajandi lõpu- ja 20. sajandi algusaastate materjalile tuginedes on teada, et tavaliselt kas veebruaris või ka märtsis kuulutati suuremas saksakeelses lehes, näiteks Revalsche Zeitung, et on vabaks jäänud von Knorringu legaadi nimeline stipendium puudustkannatavale Eestimaa rüütelkonda immatrikuleeritud daamile. Oma soovist kandideerida tuli kirjalikult teada anda rüütelkonna peamehele.²⁰² Rüütelkonna sekretäri poolt koostatud lehekuulutus ilmus tavaliselt umbes kolm nädalat enne tähtaega.

Knorringu legaadi puhul ei saa, eriti kuna seda kuulutati ajalehes välja just selles sõnastuses, märkimata jätta, et sama nime all jagati välja ka teistsugust stipendiumi, mis oli mõeldud kunsti või teadust õppivale Eestimaa rüütelkonda kuuluvale aadlimehele (Edelmann).²⁰³ Meessoost tudengitele mõeldud stipendium tekitas segadust. Vähemalt paaril korral tuli rüütelkonna peamehel vastata naissoost kandideerijale, et otseselt sellele stipendiumile ei saa kandideerida, see on mõeldud tudengitele, kuid on eraldi toetus naistele, nn quota von den Knorrnschen Legat ehk kuuendikule viitav osa.²⁰⁴ Faktiliselt pidi aga naistele mõeldud toetus olema veidi suurem, kuna tudengite toetamiseks määratud algsumma oli 7000 hõberubla.²⁰⁵ Seega pidid ka intressid olema mõnevõrra väiksemad, eelkõige hariduse omandamiseks, samuti muuks vajaminevaks.

Olenevalt aastast oli kandideerijaid kaks kuni üheksa. Kirjade põhjal oli enamik kandideerijaid abielus või lesknaised.²⁰⁶ Oli ka üksi jäänud vanemaid vallalisi naisi.²⁰⁷ Kuna väga rangeid

²⁰¹ RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring, Testamendi täienduse koopia koopia, 29.03.1855.

²⁰² RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Kuulutus ajalehte, 12.02.1901.

²⁰³ RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring, Testamendi täienduse koopia koopia, 29.03.1855.

²⁰⁴ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Kiri Frau S. von Knorringule Eestimaa rüütelkonna peamehelt, 02.01.1901.

²⁰⁵ RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring, Testamendi täienduse koopia koopia, 29.03.1855.

²⁰⁶ RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring; RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel.

²⁰⁷ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Fräulein Emma von Bergi kiri, Eestimaa rüütelkonna peamehele 1901.

nõudeid kandideerimiseks polnud, kirjutasid toetusevajajad enamasti, et olud on rasked.²⁰⁸ Vastavalt siis kas mehe surma tõttu²⁰⁹ või ka vahel pikemalt, kuidas perekonda tabanud õnnetuste tõttu on majanduslik kitsikus ning tervise ja majapidamiskulude peale kulub inflatsiooni tõttu igal aastal aina enam raha.²¹⁰ Üksikasjalikumalt oma majanduslikest või perekondlikest oludest kirjutajaid oli vähem, väga tihti viidati rüütelkonna väiksust ja geograafilise koha mastaape arvestades, et asjaolud on niigi teada ehk teisisõnu „nagu rüütelkonna peamees isegi teab meie perekonda tabanud raskustest.“²¹¹ Vaesustunnistust või täpsemat majanduslikku ülevaadet enamasti pole. Põhiline on, eriti just vanemate naiste kirjades, rõhutamine enda seotusele von Knorringu suguvõsaga – näiteks vanavanaemale, kes oli sündinud von Knorringuna. Parema puudumisel kõlbas ka mehe suguvõsa poolelt sugulussideme laenamine. Sugulussideme esiletoomisega kas alustati või enamasti lõpetati oma kiri, igal juhul oli see eraldi rõhutatult välja toodud.

Kuigi eelkõige oli otsustusõigus rüütelkonnal, leidis ka värvikaid ja enesekindlaid daame, kes, nagu öeldud, olid küll kitsikuses, kuid siiski väga teadlikud oma sünniõigustest.

1898. aastal määrati 190 rubla suurune toetus 23-aastasele *Fräulein* Anna Sophie Magdalena von Schulmannile.²¹² Juba vähem kui kolme aasta pärast kirjutab proua Sophie von Knorring, et kui legaat tema sõbrannast, Magdalena von Schulmannist, vabaks jääb, soovib ta seda endale, ning palub rüütelkonna peamehel seda meeles pidada.²¹³ Kiri on kirjutatud 1900. aasta detsembri alguses. Juba 10 päeva hiljem kirjutab Magdalena von Schulmann ise, et seoses tema isa Gotthard August von Schulmanni mõisa hoone müügiga on tema majanduslikud olud paranenud. Magdalena annab sellest rüütelkonna peamehele teada, kuna soovib sellega seoses legaadi

²⁰⁸ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Näiteks Marie von Nessakini kiri 20.08.1896, Charlotte von Harpe kiri 4.06.1898.

²⁰⁹ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Charlotte von Harpe kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele 4.06.1898.

²¹⁰ RA, EAA.854.2.2851, Akte Gefr. Das Legat des Kapitäns Gustav von Knorring, Alide von Hahni kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 19.05.1914; RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, (Anna von Hagemanni kiri, 03.03.1901.

²¹¹ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Paruness Alina Pilar von Pilchau kiri, 09.08.1896.

²¹² RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Eestimaa Rüütelkonna otsuse protokoll, 17.06.1898.

²¹³ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Sophie von Knorringu kiri, 04.12.1900.

saamisest taanduda.²¹⁴ Seega oli Sophie von Knorring oma varajase sooviga toetus endale saada, ilmselt teadlik Magdalena majandusliku seisukorra paranemisest. Rüütelkond võttis taandumisteate teadmiseks, nagu ka Sophie Knorringu soovi see endale saada.²¹⁵ Ametlik vastus viimasele oli sellegipoolest, et tal tuleb kandideerida koos teiste naistega märtsis, kui vabaksjäänud kohale taas avalik konkurss välja kuulutatakse.²¹⁶ 1901. aasta märtsis, pärast Sophie von Knorringu kandideerimistaotlust, kus ta kirjutab, et „meie kurvad olud pole Teie Kõrgeaususele teadmata“, saabki ta toetuse endale.²¹⁷ Kusjuures just tema on üks neist, kes saab selle endale tänu mehe sugulussidemetele, s.t. ta ise kuulus von Knorringute suguvõsasse abielu kaudu.

Kuigi toetuse saamise õigus on Gustav von Knorringu testamendiga määratud kuueks aastaks, kuulutati uusi konkursse tegelikkuses välja tihedamini. Seda ka arvesse võttes, et korraga valiti konkursi käigus üks toetuse saaja.

Nagu öeldud, olid paljud kandideerijad vanemad daamid, 70- 80-aastates ja kehva tervise tõttu töövõimetud. Oli aga ka nooremaid, kellel teatav sissetulek olemas, kuid kes muretsesid vanaduspõlve pärast, mille jaoks pensioni ei jõua koguda.²¹⁸ Alexei von Knorring palus stipendiumi oma vennanaisele, kes ise oli vana ja haige, ning kes pidi ka haige mehe eest hoolitsema.²¹⁹ Paluti ka oma tädi eest või lihaste tütarde eest. Tütardele paluti raha nii haigusega seotud ravikulude jaoks kui ka hariduse võimaldamiseks.²²⁰

Kuigi enamus kirju oli suunatud vanemas eas naistele toetuse saamiseks, siis kaheksast seni kindlaks tehtud toetuse saajast viis vastasid Gustav von Knorringu testamendis fikseeritud esialgsetele nõuetele ehk olid noored neiud või tüdrukud, vanuses 7-9 eluaastat. Raha suunati nende haridusse. Kõik need viis olid ka Knorringu perekonnanimega. Seega eelistas rüütelkond võimalusel valida just nende põhimõtete alusel, mis olid Gustav von Knorringu testamendis kirjas. Soov kasutada raha hariduse jaoks võitis ka sugulusastme. 1902. aastal, kui legaadi sai 7-aastane Ingeborg von Knorring, kes oli teisest suguvõsa harust, enda harimise jaoks, oli legaadile

²¹⁴ RA, EAA.854.2.2866, Akte betreffend das von Knorringsche Legat für junge Damen aus dem Estländischen immatrikulierten Adel, Magdalena von Schulmanni kiri, 14.12.1900.

²¹⁵ RA, EAA.854.2.2866, Eestimaa Rüütelkonna koosoleku protokoll, 14.12.1900.

²¹⁶ RA, EAA.854.2.2866, Eestimaa Rüütelkonna peamehe kiri Sophie von Knorringule, 2.01.1901.

²¹⁷ RA, EAA.854.2.2866, Sophie von Knorringu kiri, 15.02.1901.

²¹⁸ RA, EAA.854.2.2866, Alexandrine von Maydelli kiri, 18.05.1898.

²¹⁹ RA, EAA.854.2.2866, Alexei von Knorringu kiri, 06.03.1902.

²²⁰ RA, EAA.854.2.2866, Alexandrine von Bodisco kiri, Paruness Alina Pilar von Pilchau kiri, 09.08.1896.

oma taotluse esitanud ka legaadi looja enda vennatütar Louise von Knorring.²²¹ Lisaks Ingeborgile sai parun Gustav Alexander Frommhold von Knorring oma viiest tütredest nelja koolitamiseks legaadist raha.²²² 1902. aastast alates kuni Esimese maailmasõjani oligi legaadi raha pidevalt suunatud vähemalt ühe tema tütre hariduskuludesse.

Legaadi ametlikku lõppu pole teada, senileitud andmed katkevad 1914. aastaga. Tuleb arvestada, et Esimese maailmasõja puhkemine põhjustas pankade ajutise sulgemise ning igasugused arveldused ja väljamaksud hakkasid viibima. Rüütelkonnalgi saabusid rasked ajad ning võib arvata, et sedalaadi hoolekanne ei olnud prioriteetne.

Kuid teiselt poolt läks tudengitele mõeldud samanimeline toetus edasi vähemalt 1918. aastani. Eestimaa Aadli Krediitkassast sai Eesti Vabariigis Eesti Maakrediidiselts, mis püsis kuni 1940.a. Seega institutsioon kui selline jäi (koos oma pantkirjadega) püsima, siis võib oletada, et kuskil võib veel materjale leiduda.

²²¹ RA, EAA.854.2.2866, Eestimaa Rüütelkonna otsuse protokoll, 09.03.1902.

²²² RA, EAA.854.2.2866, Eestimaa Rüütelkonna otsuse protokoll, 12.12.1906, RA, EAA.854.2.2851, Eestimaa Rüütelkonna otsuse protokoll, 07.03.1913.

2.3. Töö ja haridus kui lahendus?

Nagu eelnevalt mainitud, ei olnud töötamine baltisaksa aadlinaisele esimene valik – paljudele, eriti 19. sajandi alguse poole sündinud naistele, ei tulnud see pähegi. Lilla von Rehbinderi (sünd. 1848) mälestustest tuleb välja, kui erandlik oli see, et tema ema töötas juba sajandi keskpaiga paiku. Vaid lapsest saati kogetud vaesus pani juba 11-aastase Rehbinderi, aadlisoost tüdruku, mõtlema töötamise peale ajal, mil kõik teised tema seisusest tüdrukud kõigi eelduste kohaselt unistasid abiellumisest.²²³ Naiste haridus, kus rõhk oli käsitööl, klaverimängul ja paari võõrkeele õppimisel, ei olnud samuti selleks otstarbeks kohandatud. Ühiskondlik debatt oli sellal pigem teemal naine kui pereema ja abikaasa või naine kui salongidaam ehk prantsuse keele õppimine – kas vajalik tulevaste poegade õpetamiseks või külalistega vestlemiseks.²²⁴ Seega mitte selleks, et naine saaks endale elatist teenida. Enam oli levinud seisukoht, et veel 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul ei peetud aadlisoost baltisakslannadele töötamist siiski seisusekohaseks. Endale elatise teenimine oli seotud lisaks praktilistele oskustele ja teadmistele ka ühiskondliku survega olla naine, veel enam aadlisoost naine.²²⁵ Isad, kes seda endale lubada said, kas keelasid oma tütardele palgatööle mõtlemise või teatasid, et sellisel juhul ei soovi enam ükski viisakas mees nendega abielluda.²²⁶ Veel 1848 olevat Wilhelm von Samson –Himmelstjerna kommenteerinud oma tütrele Eugeniele, et tütarde kodust välja lubamine (hariduse saamise eesmärgil) on midagi „väga tõsist“, samas kui poisid peavad juba õige varakult kodust lahkuma.²²⁷ Sarnast suhtumist võis 19. sajandi lõpul kohata ka Saksa keisririigis, kus 9-lapselise aadlisoost riigiametniku esimene lahendus enda tütarde elude korraldamisel oli neile stiftikoha hankimine. Ühest neist tütreist, kes sellisele elukorraldusele allus, sai ka sealse stifti eestseisjanna. Teisest aga, kes sellest keeldus, sai õppimise abil lõpuks tüdrukutekooli direktress.²²⁸

Samas oli ka Saksamaal probleeme ülemkihi naiste kahaneva abiellumisarvu ja toimetulekuprobleemidega. 19. sajandi teisel poolel ei olnud umbkaudu kolmandik abiellumiseas meestest ja naistest abielus (seega vallalised, lesed või lahutatud) ning üle 11 protsendi naistest ei

²²³ Schlosser, *Aus dem Leben meiner Mutter*, lk 9.

²²⁴ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, lk 164, viide nr 2.

²²⁵ Whelan, *Adapting*, lk 274.

²²⁶ Whelan, *Adapting*, lk 201.

²²⁷ Whelan, *Adapting*, lk 111–112.

²²⁸ Wienfort, „Adlige Handlungsspielräume Und Neue Adelstypen“, lk 425.

abiellunud oma elu jooksul kordagi.²²⁹ 1894. aastal kirjutas Ida von Kortzfleisch avaliku kirja, milles hoiatas vanemaid, kes kultiveerisid kosija ootamist ning oli väga sarkastiline nende naiste suhtes, kes oma päevi pikkisilmi kosija ootamisega täitsid.²³⁰ Ehkki ta kirjutas oma avaliku kirja alles sajandi lõpus, kirjutati romaanides ja memuaarides vallalisuspõlve fenomenist juba 1850. aastatest alates.²³¹

Kortzfleisch asendas seisusliku küsimuse rahvuslikuga, kutsudes üles kõiki naisi oma rahvuse, kodumaa heaks töötama, samal ajal lahendades enda ülal pidamise probleemid. Kuigi ta pöördus oma kirjas nõ kõigi naiste poole, on selge, et tegelikult pidas ta silmas ta kõrgemaid seisusi, sest just nende tütarde elukäik oli kas abielu või mitte midagi. Töölisnaised käisid niigi juba tööl.²³²

Ka kõrgharidus ja seda eeldav töö oli ette nähtud ainult meestele, kuna naistele polnud Balti kubermangudes loodud lihtsaid võimalusi kõrghariduse saamiseks (esimesed naised said ametlikult Tartu ülikooli astuda alles 1917. aastal). Baltisakslannad said lõpetada Kõrgema Tütarlastekooli ja teha õpetajannaeksamid, millest aga ei piisanud välismaal ülikooli astumiseks.²³³ Kui venelannad valisid endale abikaasaks mehe, kes toetas nende õpinguid, siis baltisakslannade õpingutesse suhtusid enamasti halvasti pea kõik neid ümbritsevad.²³⁴ Kõigi kolme aadlisoost baltisakslanna: Margarete von Wrangell (keemia), Ebba von Husen (zooloogia) ja krahvinna Leonie Keyserling (ajalugu)²³⁵, kes said välismaal kõrghariduse 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algusaastail, isa ei olnud nende haridustee alguseks enam elus.²³⁶ Poegade saatmine suurematesse linnadesse hariduse ja tulevase elukutse omandamiseks oli moes, lausa loomulik, kui see perele majanduslikult vähegi võimalik oli. Tütred aga jäeti tihti koduõppele, mistõttu ei saanud nad vajalikku kvalifikatsiooni. Ka siis, kui suurem venestuslaine oli möödas ja taas võis avada saksakeelseid erakoole, ei loodud gümnaasiume tüdrukutele.²³⁷

²²⁹ Heide Wunder, *Adelige Frauen als Pionierinnen der Berufsbildung. Die ländliche Hauswirtschaft und der Reifensteiner Verband*, Kassel, 2010, lk 64.

²³⁰ Wunder, *Adelige Frauen als Pionierinnen*, lk 61–62.

²³¹ Ibid., lk 63.

²³² Ibid., lk 63.

²³³ Trude Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“? Studium und Promotion baltischer Frauen an deutschen Universitäten bis 1918“, *Forschungen zur baltischen Geschichte*, lk 167.

²³⁴ Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 170.

²³⁵ Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 163.

²³⁶ Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 183.

²³⁷ Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 170–171.

Naise sfäär oli kodu ja pere eest hoolitsemine ning käsitöö. Avalikud, mehelikud elukutsed ei sobinud üldise ettekujutusega naisest.²³⁸ Levinud oli endale elatise teenimine algselt koduses sfääris, kõigiti naiseliku tegevuse ehk käsitööga. Lapsest saati õpetatavad ja nõutud oskused pandi nüüd raha teenima. Sellise teenistuse juurde kuulusid nii madal tasuvus kui ka paratamatu mõju tervisele, eelkõige kätele ja silmadele, mistõttu sai seda hea kvaliteediga teha teatud vanuseni. Lisaks tuli olla väga hea, arvestades et käsitöö-oskused kuulusid iga naise baasoskustesse. Tihti on palvekirjades rõhutatud, et vanuse tõustes ja silmanägemise halvenedes enam käsitööga tegeleda ei saa. Naiste keskmine eluiga aga oli tõusnud üle 60 eluaasta.²³⁹ Eespool nimetatud paruness Wilhelmine von Clodt kuulus just sellesse kategooriasse, olles aastal 1901, kui talle toetust paluti, 62 aastat vana (seega 1839 sündinud) ning varem end käsitööga elatanud, nüüd aga selleks liiga vana ja haige. Käsitööga said tegeleda ka need, kel oli vaja hoolitseda ka enda haige vanema või sugulase eest või kellel oli endal mõni terviseprobleem, mis ei lubanud täiskohaga elatist teenida.

Erandina oli baltisaksa avalikus arvamuses vastuvõetav aadlidaamide töötamine diakooniaõdedena. Niisugune töö oli ühelt poolt kristliku halastuse ja teiselt poolt au ja kohusetunde väljendus. Terve 19. sajandi jooksul ülistati nende tegevust, pööramata suuremat tähelepanu töötingimustele, mida naised enamasti üle viie aasta välja ei kannatanud.²⁴⁰ Diakooniahaiglate korda kritiseeriti ka Saksamaal, kuid hoopis seisusevahedest tulenevatel põhjustel.²⁴¹

Lähemad diakooniahaiglad olid Tallinnas, Riias, Miitavis ja Peterburis, loodud 1850.-1870. aastatel.²⁴² Sarnaselt stiftidega, oli ka diakooniahaiglate traditsioon Saksamaalt Vene impeeriumisse sisse toodud ja vastavalt vajadustele kohandatud komme.²⁴³ Mitmetes väiksemates, aga ka suuremates keskustes ei olnud eraldi diakooniahaiglat, kuid diakooniaõed

²³⁸ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, lk 167.

²³⁹ Mathias Mesenhöller, *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830*, Berliin, Akademie Verlag, 2009, lk 486, Meeste kohta käiv tabel ning lk 489 naiste kohta käiv tabel.

²⁴⁰ Wilhelmi, *Lebenswelten von Frauen*, lk 107.

²⁴¹ Wunder, *Adelige Frauen als Pionierinnen der Berufsbildung*, lk 58.

²⁴² Андрей Владимирович, ПОСТЕРНАК, „СТАТУС И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДИАКОНИСС ЕВАНГЕЛИЧЕСКО-ЛЮТЕРАНСКОЙ ЦЕРКВИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (СЕРЕДИНА XIX — НАЧАЛО XX ВЕКА)*“ Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви. 2017. Вып. 74. С. 129.

²⁴³ Ibid., lk 131.

töötasid varjupaikades, haiglates ja teistes heategevates asutustes.²⁴⁴ Diakoonia oli suuresti seotud Vene-Türgi sõdadega, kuid hiljem töötasid naised ka orbudega ning nn langenud naistega, samuti nõrga tervisega naiste lastega ning (luterliku usutunnistusega) puuetega inimestega lisaks otseselt haiglapatsientidele. Kõige olulisem oli siiski nende seotus evangeelse usuga, nad allusid luterlikule kirikule (otsesemalt kohalikule pastorile), kuid neil oli Vene impeeriumis keelatud teha luterlikku misjonitööd (kuid kõiki vaevatuid tuli lohutada kristlike väärtuste järgi).²⁴⁵

Diakooniaõeks võis saada vanuses 18-40 aastat, nii vallalise neiu kui ka lesena. Abiellumise soovi või enda vanemate eest hoolitsemise vajaduse puhul võis oma teenistuse pooleli jätta ja lahkuda. Ette oli nähtud prooviperiood, mille jooksul nad õppisid ka hoolitsema abivajajate eest, kuid mille põhirõhk läks palvetamise ja kristlike õpetuste ja tekstidega tegelemise peale. Prooviperioodi vältel võidi diakooniaõeks soovija ka välja visata, kuid pärast prooviperioodi lõppu eeldati viieaastast teenistust seal, kuhu vastav nõukogu diakooniaõe otsustas saata. Palka teenistuse eest ei saadud, tagatud oli peavari, söök ja raha vajalike riiete ostmiseks. Juhul, kui töövõime kadus aktiivse teenistuse ajal, oli ette nähtud ka teatud materiaalne kindlustatus (kuni 15 aastat). Raha diakooniaõdede ja diakonisside ülalpidamiseks tuli kogukonna jõukamatelt perekondadelt, sh ka õena töötava naise suguvõsalt (mis talle küll teistega võrreldes mingeid privileege ei taganud).²⁴⁶ Sarnaselt stiftidega oli neil oma statuut ehk põhikiri, vastutav naissoost vanemõde ehk diakoniss (eeldas kuni kaks aastat pikemat õpet) ning nõukogu, mis suunas ja otsustas ning vastutas nende moraalse kõlblikkuse eest.²⁴⁷ Veel 1899. aastal tõi pastor Emil Kählbrandt naisliikumisest ja naisküsimusi arutades eeskujuks diakonissid (vastandades neid palgatöödele, kuhu naised pürgisid ja kus nad konkureerisid meestega ning mis polnud kristliku käsitlusega naisest niivõrd kooskõlas). Oma artiklis kurdab ta ka (nähes kirikutegelasena seda kõrvalt) naiste vähese soovi üle diakooniaõdedeks hakata. Tema sõnul on eelarvamused pigem suurenenud kui vähenenud ning peamine põhjus oli tema meelest naiste vähene vagadus ja ennastohverdavus, mitte rasked töötingimused.²⁴⁸

²⁴⁴ Постернак., lk 132–133.

²⁴⁵ Ibid., lk 134–135.

²⁴⁶ Ibid., lk 138–140.

²⁴⁷ Ibid., lk 137–138.

²⁴⁸ Emil Kählbrandt, „In welchem Sinne gibt es bei uns eine Frauenfrage?“, *Baltische Monatsschrift*, 1-3, 1899, lk 144.

19. sajandi teisel poolel sündinud baltisaksa naistele tuli enda elatise kindlustamine tööga rohkem mõttesse.²⁴⁹ Guvernanndi elukutse omandamiseks oli vaja raha, töö ise oli raske ja palk tagas enamasti tagasihoidliku äraelamise, mitte aga suured säästud vanaduspõlveks. Wilhelmine von Ditmar (sünd. 1851) palus end 1908. aastal vastu võtta Oriküla stifti, kuna ta oli „üle kahekümne aasta harinud kohalikku noorsugu aga oli nüüd sunnitud selle tervislikel põhjustel maha panema“. Iseseisvaks hakkamasaamiseks puudusid tal sellegipoolest vahendid. Kuna ta oli Saaremaa aadlimatrikli liige, üle 40 aasta vana ja tema sissetulek oli vähem kui 200 rubla aastas, võeti ta vastu. Tema sissetulekut (kogutud rahasumma intressid) kinnitas veel Saaremaa Maanõunike kolleegiumile tehtud päring, mis oli ka palvele lisatud.²⁵⁰

Muuhulgas eeldati ka 1908. aastast pärit Oriküla stifti põhikirjas, et enne 40. eluaastat suudab naine end ise elatada või abielluda, sest alla selle vanuse võeti soovija stifti vastu vaid sel juhul, kui naine oli töövõimetu.²⁵¹

Omaette varaseid karjäärivõimalusi pakkusid ka stiftid, kus oli võimalik saada eestseisjannaks või õpetajaks. Stifti eestseisjanna palk oli keskmiselt 400 rubla aastas, tagatud oli peavari ja söök.²⁵² Lisaks oli see ühiskonnas kahtlemata austusväärne positsioon. Sylvia Paletscheki sõnul muutus Austrias stifti abtissi ehk eestseisjanna prestiiži suurus ja võim juba 19. sajandi jooksul tuntavalt väiksemaks võrreldes 18. sajandiga, mil vallaliseks jäänud aadlisoost naised abtissiks saamist kõrgelt hindasid.²⁵³ Samas tundub mälestustele tuginedes, et Balti kubermangudes oli eestseisjanna koht ka 19. sajandi lõpu poole veel kõrgelt väärtustatud. Kui Minna von Ungern-Sternberg lahkus 36-aastaselt eestseisjanna kohalt selleks, et minna mehele (kes oli temast 13 aastat nooremale ja linnakodaniku seisusest), on Julie Schlosser selle kohta märkimisväärse hinnangu andnud (lisaks eeltoodud detailidele mehe kohta): “*Wirklich königlich war ihre Stellung in Finn, auch unnahbar.*“²⁵⁴

Lisaks eestseisjannale pidi Vinni stift põhikirja järgi palkama enda kasvandike harimiseks ühe või kaks naissoost guvernanti või kasvatajat. Kes suutis üksi kõike nõutut õpetada, võis 18.

²⁴⁹ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, lk 170.

²⁵⁰ RA, EAA.957.1.1202, l 246-247, Wilhelmine von Ditmari kiri, jaanuar 1908.

²⁵¹ *Statut des auf dem Gute Orriküll*, §2.

²⁵² RA, ERA.14.9.1527, l 37, Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 22.02.1936.

²⁵³ Paletschek, „Adelige und Bürgerliche“, lk 174.

²⁵⁴ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 23. Tõlge töö autori poolt: “Tema koht Vinnis oli tõeliselt kuninglik, samuti kättesaamatu.“

sajandi lõpuveerandil palka saada kuni 300 rubla aastas. Kui õppekava tuli kahe inimese vahel ära jagada, läks ka palk vastavalt kahe peale jagamisele. Lisaks oli töötajal võimalik stiftis elada, ning talle oli ette nähtud oma teenija. Pikaajaliselt õpetavale naisele oli stiftis ette nähtud õigus vanas eas, kui ta ei suuda enam tunde anda, elada seal tasuta stiftitütrena. Talle olid ette nähtud matused stifti kulude ja kirjadega ning matmispaik kabelis.²⁵⁵

Kui õpetaja ei soovinud vanaduspäevi stiftis veeta, oli talle ikkagi ette nähtud pension. See pidi tagama talle seisusekohase elu ning olema piisavalt motiveeriv, et tagada järelkasvu. Juhul kui mõni stiftitütar ise osutus nii võimekaks, et suutis pärast stiftis saadud haridust õpetada teisi kasvandikke, võis ta saada kuni kakssada rubla aastas, kui suutis üksipäini kõiki õpetada ning kuni 60 rubla aastas, kui õpetas teise võimeka kasvandikuga kahasse.²⁵⁶ Ilmselt said andekamad stiftikasvandikud, kui nad enam stiftis ei elanud, sarnaselt teistele (vanematekodus kasvanud ja haritud) „daamile sobiliku“ kasvatuse saanud naistele pakkuda klaveri- või laulutunde.²⁵⁷

Lisaks pakkus stift ka traditsioonilist käsitööga teenimise võimalust, kuid nagu hiljemgi, olid käsitööga teenitavad summad märksa väiksemad. Võrdluseks olgu toodud, et käsitöö õpetamisega võis stiftis aastas teenida kuni 80 rubla, mainitud õpetajannana aga 300 rubla, kusjuures guvernandina olid tagatud ka eraldi teenija, söök ja majutus. Stiftikasvandikust välja arenenud käsitööõpetaja sai ainult 30 rubla aastas lisaks peavarjule, söögile ja riietusele.²⁵⁸

Stiftist saadud haridusega võis saada ka ise uue haridusasutuse eestseisjannaks, nagu edukalt tõestas Lilla von Rehbinder, kes oli Vinni stifti asukas ning 1872. aastal asutas Miitavisse kooli, ning 1874. aastal sai temast tüdrukutele mõeldud pansionaadi juhataja Mannheimis.²⁵⁹

Krahvinnana sündinud Annette von Nasacken teenis sarnaselt Wilhelmine von Clodtile enda vähese sissetuleku käsitööga, tema tütar aga pidas juba kodus ka lasteaeda.²⁶⁰ Viimane oli küll ühelt poolt sammuke uudsuse poole, kuna polnud guvernandikoht, jäi aga rangelt naisele sobilike rollide raamidesse. Viimastest kirjutati isegi omaaegses lehes – „Rigaschen Hausfrauen-Zeitung“

²⁵⁵ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 45–46.

²⁵⁶ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 46.

²⁵⁷ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces”, lk 177.

²⁵⁸ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts*, lk 46.

²⁵⁹ Schlosser, *Aus dem Leben*, lk 84, 90–91.

²⁶⁰ RA, EAA.854.2.2866, Annette von Nasackeni palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 15.11.1906, leht 144.

aastast 1887 pakkus selleks juba mainitud õpetaja ja lasteaiakasvataja, lisaks veel hooldaja, koduabiline, kunstnik, aednik, raamatupidaja.²⁶¹

Naine kui väljaõppinud, ülikooliharidusega arst, mis oli väga populaarne Venemaal juuditaride ja venelannade seas, samuti Saksamaal (naiste ja laste ravimiseks), ei sobinud aga baltisaksa ühiskonna paradigmaga, mis ikka veel nägi naist kui mehe abilist kodus, tööl ja avalikus elus.²⁶²

Sel ajal kui venelannad olid esimeste seas, kes ülikooliüksed enda jaoks lahti kangutasid, et võrdselt koos meestega meditsiinalane haridus saada²⁶³, oli lähim vaste arstile diakooniaõde. Kuigi juba 1870. aastal püüti Riia Polütehnikumis peetud kõnes ääri-veeri läbi Ameerika kogemuse vihjata, et ka naised sobivad arstiks ning naisarstid on end igati vääriliselt tõestanud.²⁶⁴

Ehkki enamik endale elatist teenivaid naisi valis eelnevalt mainitud elukutsete seast enda jaoks sobivama (populaarseim ja lubatavaim oli²⁶⁵ konkurentsituult aadli soost naiste seas, nagu üldiselt naiste seas, õpetajakutse). Sajandi lõpus oli juba üksikuid naisi, kes leidsid endale töö muul alal. 1898. aastal palus endale Knorringu legaadi kaudu toetuse määramist Alexandrine von Maydell, kes töötas raudtee töökodade juures ja kel oli seetõttu ka ametlikult õigust saada kunagi kroonilt ehk riigilt pensioni. Vaatamata sellele oli ta mures, et ei suuda nii kaua töötada, kui pensioni välja teenimiseks vaja on. Esimese kirja kirjutamise ajal, mais 1898 oli ta seal töötanud napilt kaks kuud, teenis 26 rubla ja 35 kopikat kuus ja oli 36 aastat vana.²⁶⁶ Tema näitel tuleb välja ka naiste soovimatus täpsemalt kirjutada oma tööst, eriti kui see ei langenud kokku ühiskondliku nägemusega „naiselikest töödest“. Mida ta täpsemalt oma töö juures tegi, jääbki teadmata. Ka neli aastat hiljem kirjutatud palvekirjas on ta märkinud, et töötab samal kohal, küll oli ta palk tõusnud 35 rublani. Tema tervis seevastu oli halvenenud, kuid arsti ei saanud ta endale siiski lubada.²⁶⁷ Toetust ei palunud ta seekord mitte endale vaid oma emale, taotledes viimase elama võtmist Tallinna Marienstifti pensionäriks. Neil puudus vajaminev 500 rubla sissemaks. Alexandrine ise elas samuti pensionärina stiftis.

²⁶¹ Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 172.

²⁶² Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“, lk 173- 174.

²⁶³ Barbara Alpern Engel, „Women's Rights a la Russe“, *The Russian Review*, Vol. 58, No. 3, Jul., 1999, lk 358.

²⁶⁴ G. Cohn, „Die Frauenbewegung in Deutschland“, *Baltische Monatsschrift*, 9-10, 1870, lk 424.

²⁶⁵ Leppik, „Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis“, lk 39.

²⁶⁶ RA, EAA.854.2.2866, Alexandrine von Maydelli palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 18.05.1898, leht 49.

²⁶⁷ RA, EAA.854.2.2866, Alexandrine von Maydelli palvekiri Eestimaa rüütelkonna peamehele, 22.02.1902.

Veel paar aastat enne Esimest maailmasõda kajastati ajakirjas *Deutsche Monatsschrift für Russland* naiste töötamist Saksamaal kaubanduses müüjatena ja kontoritööl kui uudset ja moodsat nähtust, mida reklaamiti põneva eeskujuna Vene impeeriumi sakslastele.²⁶⁸ Esimene maailmasõda tõi endaga samuti kaasa uusi elukutseid, Camilla von Stackelberg töötas Punase Risti valitsuses abitööjõuna, tegeledes ringkirjade sorteerimise ja pakkimisega, kuni kihlumiseni. Pärastpoole ei soovinud ta mehevanemad, uhkest von Stadeni suguvõsast, sellest enam midagi kuulda.²⁶⁹

Arutelu ühiskonnas aadlisoost naise majanduslikest raskustest ajakirjanduse veergudele otsesõnu ei ilmunud. Küll aga ilmus perioodikas artikleid naise töötamise või mittetöötamise kohta või (töötamiseks vajaliku) hariduse saamise kohta, samuti naisliikumise kohta²⁷⁰, mis tegelikult loovad tausta, milliste väärtuste ja võimalustega ühiskonnas aadlisoost naised enda majandusmuredega toime pidid tulema. Näiteks ilmus ajakirja *Baltische Monatschrift* veergudel kõnekas dialoog tüdrukute haridusest.²⁷¹

1859. aasta *Baltische Monatschrifti* esimeses numbris ilmus artikkel tüdrukute hariduse (siinkohal on mõeldud kõrgematest seisustest tütreid, kellele koolid olid mõeldud) kohta. Artikli autoriks oli Carl Hoheisel, kes oli õpetaja nii Tartus kui ka saksa keele vanemõpetaja Tallinna Riigigümnaasiumis ning hilisem Liivimaa Maagümnaasiumi direktor Viljandis, ning kes esindas mõjukat konservatiivset poolt.²⁷² Autor kritiseerib nii tüdrukutele mõeldud koole (*Mädchenschule*), guvernantide kasutamist kui ka tüdrukute *Pensions-Anstalt*i saatmist. Hoheisel leiab, et tüdrukute haridus on kõrvale kaldunud oma õigest suunast, liiga palju on prantsuse keelt. Viimast polnud üldse vaja, kuna prantsuse keele, kirjanduse ja guvernantidega tulid kaasa ainult halvad kombed ja mõtted²⁷³. Põhiline peaks olema haridus, mis ei kurna liialt tüdrukute kui naisterahvaste ja tulevaste emade keha ja mõistust ning on praktiline, nagu saksa keel ja matemaatika (viimast ainult vajaliku piirini). Ainsa nõ mittepraktilise aინena väärīs tema meelest rohkem tüdrukute aega muusika õppimine, kuna see kunst sobis naiste vastuvõtliku meelelaadiga.

²⁶⁸ *Deutsche Monatsschrift für Russland*, Nr 6, 01.06.1912. [http://periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:/p_003_dmru1912s01n06|article:DIVL124|issueType:P] (vaadatud 27.11.2018).

²⁶⁹ Stackelberg, *Tuulde lennanud lehed*, lk 100.

²⁷⁰ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces”, lk 169.

²⁷¹ *Baltische Monatschrift, Baltische Monatshefte 1859-1934 : Verzeichnis [1936,]* Anonymous (Riga, Livl. Gouv. Typogr., 1936) lk 11, 20.

²⁷² Reet, Bender, *Oskar Masing und die Geschichte des Deutschbaltischen Wörterbuchs*, Tartu 2009, lk 53.

²⁷³ Carl Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, *Baltische Monatschrift*, 1, 1859, lk 251–253.

Muidugi tuli ka selles vallas harida naissugu teoreetilisest küljest ainult nii palju, kui hädavajalik, kuna eesmärk ei olnud ju koolitada muusikuid, vaid pereringis musitseerijaid, kes näiteks klaverimänguga õhtut sisustaksid.²⁷⁴

Tähtsam on siiski ta tõdemus, et alati on naisi ühiskonnas rohkem, ehk ka siis, kui kõik mehed abielluksid, jääks vallalisi naisi üle, kuna aga kõik mehed ei abiellu, suureneb sellega tegelikkuses vallaliste naiste osakaal veelgi. Autor küsib, kas naiselik haridus, mida ta ise propageerib, vastab sellele väljakutsele. Hoheiseli meelest ei tohiks tüdrukuid harida tagamõttega, et neil oleks võimalik mitteabiellumise korral saada guvernandiks, kuna see rikub ka neid tüdrukuid ja neiusid, kellel oleks olnud suur potentsiaal abielluda. Pealegi pole kunagi ette teada, kes abiellub ja kes mitte, seega ei tohiks ebanaiseliku (mitte emalikuks abikaasaks koolitava) haridusega kõiki ära rikkuda.²⁷⁵

Neiud, kes olid tollal moes olnud hariduse juba läbinud, olid Hoheiseli arvates liiga ebanaiselikud, et abielluda ja jäävadki elu lõpuni üksinda.²⁷⁶ Autor üritab taas ausse tõsta nn *Tantesid*, kiites eluviisi, kus vallaline tütar elab elu lõpuni vanematega, olles neile toeks ja rõõmuks, kuna nii on alati olnud (eriti Saksamaal).²⁷⁷ Samas tuleb tal endalgi kohe möönda, et sugulussuhted on lõdvemaks muutunud ning valmisolek vallalisi naissugulasi enda perre ja majapidamisse kaasata on selle lõdvenemise ning majanduslike muutuste ja sissetulekute vähenemise tõttu väiksemaks muutunud. Sissetulekute vähenedes oli harjumus võtta kaugemaid sugulasi enda juurde kostile asendunud valmisolekuga võtta enda koju ainult lähisugulasi (vanemad, õed-vennad), kui neidki. Hoheisel leidis ka, et inimesed pole enam piisavalt leplikud ja ennast mahasalavad, et sellised kaebused, mis tema sõnul tüüpiliselt koos *Tantedega* sugenevat, välja kannatada.²⁷⁸

Sellegipoolest suudab autor ka selle ilmselge muutuse ühiskonnas siduda naiste enda, ehk nende sobimatu ebanaiseliku haridusega. Olles kord guvernandiks haritud ja vahest isegi guvernandina töötanud, on nende hääletoon ja iseloom rikutud, nad on harjunud liigse vabadusega, mis ei sobi

²⁷⁴ Ibid., lk 255–256.

²⁷⁵ Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, lk 259.

²⁷⁶ Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, lk 261.

²⁷⁷ Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, lk 261.

²⁷⁸ Carl Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, *Baltische Monatschrift*, 1, 1859, lk 262.

kokku rahuliku pereeluga. Seega on mõistetav, kui keegi neid sellise hääletooniga enda kodus välja kannatada ei suuda.²⁷⁹

Hoheiseli meelest loob guvernandiks õppimine naistele ka muid liigseid ambitsioone lisaks vabaduseihalusele ja ebameeldivale hääletoonile. Nimelt soovivat guvernandid abielluda endast kõrgemast seisusest meestega. Tema väited käivad küll eelkõige käsitöölise ja haritlaste seisusest pärit naiste kohta, kelle pirtsakuse tõttu peavad nende omast seisusest mehed jällegi valima kellegi endast alamasse klassi kuuluva. Samas aga ei realiseeru naiste unistused kõrgemast seisusest abielust, kuna guvernandiga ei soovinud keegi abielluda. *Baltische Monatsschrifti* toimetaja poolt toodud statistika järgi kuulus 20 neiu 70-st, kes olid guvernandi eksami teinud, käsitöölise seisusesse. Seega kuulus guvernantidest kõrgemasse seisusesse enam kui Hoheiseli isikliku hinnangu järgi (ligi pooled).²⁸⁰ Sarnaselt väga hinnangulise, ainult kuuldustel põhineva statistika, et Riias jäi juba 40% naistest vallaliseks, toob välja ka pastor Emil Kählbrandt. Protsent on küll väga suur ja sellele ei ole muud tõendust kui ainult „kuuldus“, mistõttu on see ilmselt ülepaistatud nagu Hoheiseli omagi.²⁸¹

Hoheiselile vaidles avalikult leheveergudel vastu vaid üks hääl, nimelt pedagoog Johanna Conradi, kes nõustub üldiselt Hoheiseliga sugude erinevuste osas, kuid leiab, et muus on Hoheisel valdavalt eksiarvamusel. Vaatamata sellele, et naise roll on olla abikaasa ja ema, tuleks teda võimalikult hästi harida.²⁸² Ta lükkab ümber Hoheiseli arvamuse, et naised, kes on harjunud teaduse ja teadmiste saamiseks pingutama, on samas koduperenaiste ja emadena järsku väga laisad. Pigem on seda naised, kellele meeldibki laiselda ja lihtsaid romaane lugeda.²⁸³ Conradi toob ka välja, kui ebaaus on see, et naistel on nii vähe võimalusi daamina enda vaesuse vastu midagi ette võtta.²⁸⁴ Conradi leidis ka, et varases eas on poisid ja tüdrukud väga sarnaste võimetega, mida on näha ka maapiirkondades, kus neid koos haritakse (ta peab siin silmas kõrgemate seisuste lapsi, kellele palgati mõisatesse koduõpetajad). Tüdrukutel jääb lihtsalt ühel hetkel vähem aega õppimiseks, kuna nende naiselike kohustuste ja oskuste omandamine võtab aja ära. Samas ei piisa ka majapidamise juhtimiseks ainult meelte harimisest (ehk muusikaga

²⁷⁹ Ibid., lk 262.

²⁸⁰ Ibid., lk 260–261, vt. toimetaja märkus lk 260 all-ääres.

²⁸¹ Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 135.

²⁸² Johanna Conradi „Zur Erziehungsfrage“, *Baltische Monatsschrift*, 2, 1860, lk 337.

²⁸³ Conradi „Zur Erziehungsfrage“, lk 337–338.

²⁸⁴ Conradi „Zur Erziehungsfrage“, lk 338.

tegelemisest, mida Hoheisel hindab kõrgelt neidude puhul). Lisaks tüdrukute tundemaailma arendamisele on vaja arendada ka nende mõistust. Autor jõudis oma mõttekäiguga isegi küsimuseni, kas muusikatunde ei saaks millegi parema jaoks ära kasutada, arvestades, et enamikest naistest ei saa suurepäraseid virtuoose vaid nad jäävad keskpärasele tasemele.²⁸⁵

Conradi oli ka see, kes tõi avalikult välja, et on positiivne, kui naisel on haridus, mis aitab tal toime tulla ka siis, kui ta ei jõua abieluni või kui abielu ei taga majanduslikku stabiilsust elu lõpuni. Ka juhul, kui sugulased-pereliikmed olid nõus võtma vallaliseks jäänud naise enda juurde elama, andis haridus talle võimaluse end teiste majapidamises kasulikuks teha ja laste harimisel aidata.²⁸⁶

Hoheiseliga nõustus mõningal määral järgmisel, 1860. aastal *Baltische Monatschriftis* kirjutanud Buddeus Aurelio, kes leidis, et pürgimine paremale elujärjele on olnud saksa rahva pärisosa ning selle nimel töötamist ei tohiks kellelegi pahaks panna.²⁸⁷ Lisaks tõi ta välja, et tüdrukute kasvatus raskus seisneb selles, et neid tuleb juba algusest peale kasvatada ebakindlate nõudmistega ebakindlate väljavaadetega tuleviku jaoks. Terve tüdrukute kasvatus oli tema sõnade järgi rohkem „profülaktiline“ kui poiste oma.²⁸⁸ Aurelio kirjutas küll põhiliselt literaadiseisusest naiste ees seisvatest probleemidest, sest tema pilgu läbi aadlisoost naised ei kogenud samu probleeme tänu oma sünnipäraga kaasa tulnud kindlustundele – „*minder erdrückende Wende von unumgänglichen Nöthigkeiten zu allerlei Rückzichten und Unschmiegunen als Angebinde in die Wiege*“.²⁸⁹ Ta hoiatas naiste-meeste muutuvate suhete eest ning ei suhtunud optimistlikult naiste ülikooli minemisse ning rohkemate eneseteostuse võimaluste avanemisse²⁹⁰

Seega vallaliste naiste majanduslikult keerulist ja seega ka ühiskondlikult keerulist seisuteadvustati küll mõningal määral, kuid pigem leiti või vähemalt tegi seda konservatiivsem osa ühiskonnast, süüd naistel endal ja haridusel. Vähemalt ajakirjanduse veergudel ei nähtud, et need probleemid võiksid puudutada ka aadlisoost naisi. Ilmselt oligi literaadi seisusest naiste

²⁸⁵ Conradi „Zur Erziehungsfrage,“ lk 338–339.

²⁸⁶ Conradi „Zur Erziehungsfrage,“ lk 444.

²⁸⁷ Aurelio Buddeus „Weltansprüche und Mädchenerziehung“ *Baltische Monatschrift*, 2, 1860, lk 229–241.

²⁸⁸ Ibid., lk 238.

²⁸⁹ Buddeus, lk 239.

²⁹⁰ Ibid., lk 236, 240–241. Tõlge töö autori poolt: „Vähem rusuv pööre paratamatult hädavajalikult pealekäimiselt juba hällikingiks saadud kõikvõimalikule tähelepanule ja välimusele“.

sellelaadne probleem märgatavam, kuna nende osakaal ühiskonnas oli suurem ning võimalusi neid seisusesiseselt majanduslikult toetada vähem. 19. sajandil leidis ka linnakodanikuseisusest naistele mõeldud stifte, nagu Marie Luise Girard de Soucanton'i Naisterahvaste Varjupaik.²⁹¹

²⁹¹ Anepaio, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid*, lk 8.

3. Arutelu ühiskonnas

Oskamatus (ka tahtmatus) vallaliste naistega ühiskonnas arvestada ja vahest neid ka aidata, on juba sajandeid vana. Kuna normaalsus oli abielus või siis abielluda sooviv naine, kelle roll oli olla ema ja abikaasa ning alluda mehele või enne abielu oma isale, tekitas vallaline kuid nõ aktiivsest abiellumiseast väljas naine segadust, kuna ei kuulunud patriarhaalses maailmakäsitluses ühelegi mehele.²⁹² See on aja jooksul ka kaasa toonud nende halvustamise, mis on olnud kohati intensiivsem, kohati vähemintensiivsem.

Tekib huvitav paralleel, kui võrrelda nii õpetajast Hoheiseli kui ka pastorit Emil Kählbrandti Baltische Monatschriftis kirjutatud artiklites leiduvaid etteheiteid ja soovitusi Sharon Farmeri artikliga keskaja Pariisi eliidist (sh vaimulikust eliidist), kelle jaoks tuli naised, ka vallalised üksikud naised paigutada kuidagigi mehe vastutuse alla.²⁹³ Kählbrandti kasutatud tsitaadi jumalasõnast, mille kohaselt pole hea, kui inimene (mees) on üksi, on Farmer võtnud osaks enda artikli pealkirjast – "It Is Not Good That [Wo] man Should Be Alone" – kuna samast mõttest lähtusid ka 13.-14. sajandil vaimulikud Pariisis.²⁹⁴

Väärtuste ja vaadete sarnasust seoses üksikute naistega näitab vaatamata vahelejäädud sajanditele (ja usulisele lahknemisele) seegi, et kategooriatesse, keda toetati, kuulusid juba 13. sajandil lesed ja ennast pooleldi usuliselt pühendanud naised.²⁹⁵ Baltisaksa stiftidesse on 18. sajandiks alles jäänud pidev vooruslikkuse ja usulise vagaduse tähtsustamine, 20. sajandi algul on sugulise kõlbluse nõue veel põhikirjades enamasti sees.

Vallaliste naiste ja leskede allutamine mehe tahte alla ühe või teistlaadi institutsiooni abil, nagu see oli rõhutatud 13.-14. sajandil, ei olnud 19.-20. sajandi alguses veel tegelikult kuhugi kadunud. Vinni mõisas asunud stifti puhul, mis loodi 18. sajandi viimasel veerandil, oli põhikirjas selgelt sätestatud, et stifti käekäigu ja suunamise eest vastutavad stiftiisad (*Stiftsväter*), mis ei jäta

²⁹² Sharon Farmer, "It Is Not Good That [Wo] man Should Be Alone": Elite Responses to Singlewomen in High Medieval Paris", Judith M. Bennett ja Amy M. Froide ed. *Singlewomen in the European Past, 1250-1800*, University of Pennsylvania Press, 1999, lk 82.

²⁹³ Ibid., lk 86.

²⁹⁴ Vrdl. Ibid., lk 82 ja Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 129.

²⁹⁵ Farmer, "It Is Not Good That [Wo] man Should Be Alone", lk 91.

kahtlust nende soo osas.²⁹⁶ Hiljem loodud stiftide puhul, nagu Viljandi Fräuleinstift ja Oriküla stift, oli otsustusvõim kohalikul maanõunike kolleegiumil, Tallinnas loodud Marienstifti puhul eraldi kuratooriumi käes, mille liikmed pidid kuuluma Eestimaa rüütelkonda.²⁹⁷ Kõigi nende puhul pole sugu eraldi määratletud, kuid maanõunike hulka ei kuulunud ühtegi naist ning rüütelkonna esindusse samuti mitte. Kuigi igal stiftil oli eestseisjanna, kes oli naissoost, vastutas tema siiski eelkõige igapäevase elu-olu eest ning ei võtnud vastu eelarvet, uusi liikmeid ega ka muid suuremaid finantsotsuseid.

Võrreldes 13.-14. sajandi Pariisi hosiitsidega oli kontroll käsitlust leidnud stiftides küll väiksem, olenevalt nende loomisajast, kuid siiski range. Külüstest, lahkumistest ja tagasitulekutest tuli stifti eestseisjannale teada anda, piiratud oli pikema äraoleku aeg ning selle põhjuse pidi kuratoorium või maanõunike kolleegiumi esindajad heaks kiitma, ka siis kui tegemist oli meditsiinilisel põhjusel haiglas viibimine.²⁹⁸ Lisaks olid reeglid naiste varade haldamiseks – stiftis surnud naise vara jäid stiftile, kui naise sissetulek paranes, tuli tal hakata enda stiftikoha eest rohkem maksma.²⁹⁹ Samal ajal on põhikirjades välja toodud, et alati võib stiftist lahkuda, kui naisel on soov abielluda (kehtis ka diakonisside puhul vt. lk 52) ehk astuda stifti kaitsva tiiva alt mehe tiiva alla.

Dialog naiste haridusest ja tööst toimus ühiskonna haritumates kihtides, kuid ei puudutanud aadlisoost naisi. Eeldus, et nad sünnivad oma vere tõttu hõbelusikas suus (ning et see jääb nii nende elu lõpuni), oli visa mõttemallidest kaduma, ka siis kui tegelikkus vastupidist kinnitas, nagu järeldub kõikidest eelnevalt tsiteeritud kirjadest. Dialog puudutas eelkõige keskklassi, literaadi seisust Liivi- ja Eestimaa kubermangudes. Aruteludes toodi välja eelkõige keskklassi neiude (ja nende vanemate) vajadust ja teisalt ka soovi omandada haridus, mis tagaks (gubernandi) elukutse ning pikemas perspektiivis ei välistaks ka abielu endast kõrgemal ja

²⁹⁶ *Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts, Johann Diedrichstein zu Finn genannt in Ehtland, gestiftet von Johann Diedrich von Rennenkampff, Generallieutenant im Dienste des Vaterlandes, auch verschiedener hohen Orden Ritter, und Dessen Gemahlinn, Jacoba Charlotta von Rennenkampff, geborne Baronne von Tiesenhausen ; unter der Regierungszeit der Grossen Catharina der Ilten Kaiserinn von Russland*, Reval, gedruckt mit Lindforsischen Schriften, Reval, 1784, EAA.1838.1.5, lk 37.

²⁹⁷ RA, EAA.854.1.352, Statuten für das in Reval zu errichtende Asyl für unbemittelte Damen der Estländischen Ritterschaft, Tallinn 1862; *Statut des auf dem Gute Orriküll*; RA, ERA.14.9.1527, leht 47–49 Ettekanne Aadli soost neidude sihtasutuse asjas, 1930. aastate keskpaik.

²⁹⁸ RA, EAA.957.1.1203, leht 66–69 Caroline Strombergi ja tema arsti kirjad Saaremaa maanõunike kolleegiumile, 21.09.1909.

²⁹⁹ RA, EAA.854.2.2872, leht 13 Stifti kuraatori poolt Eestimaa rüütelkonna peamehele kirjutatud kirja juures olnud eelarve ülevaade, 08.12.1907.

majanduslikult paremal järjel olevast seisusest abikaasa leidmist.³⁰⁰ Ka antud töös kasutatud materjalide seas leidis üks näide, kus aastaid õpetajana töötanud naine soovis endale stiftikohta.³⁰¹ Hoheisel küll laidab selle plaani maha, kuna keegi ei soovivat guvernandiga abielluda, ei samast ega ka kõrgemast seisusest mehed.³⁰² Paraku puudub selle kohta kindel statistika, mida on ka välja toonud Hoheiseli kaasaegsed³⁰³, nii et guvernantide abiellumise või mitte abiellumise kohta (vähemalt Liivimaa ja Eestimaa kubermangudes) ei ole jätkuvalt võimalik järeldusi teha.³⁰⁴

Arvamusartiklitele ajakirjade-ajalehtede veergudel, mis käivad naiste hariduse, abiellumise, iseseisvuse ja töövõimaluste ning sellega seonduvalt ka nende „naiseliku olemuse“ ning sugude loodusest tulenevate erinevuste kohta, selgub tavaliselt alles keskel, et silmas peetakse eelkõige keskklassi naisi, vahel harva on toodud välja ka alamast seisusest naised.³⁰⁵ Naise loomus iseloomustab muidugi kõiki naisi, kuid lahendusi või küsimusi aadlisoost naiste osas ajakirjanduse veergudel ei puudutata.

Ometi on selge, et kitsamas ringis pidid need toimuma, nagu ka kujunesid tähelepanekud, et on olemas probleem, mis tuleb lahendada. Testamentides tuleb välja, et annetuste ajendiks on nii mõnigi kord olnud annetaja pereliikmed, emad või õed, kelle rabelemist kitsastes oludes on kõrvalt nähtud. Näiteks kirjutas sellest Theodor Johann von Middendorff oma testamendis, millega ta lõi „Uwarov von Middendorfi Justus Pfennig“ nimelise legaadi õpetajate, pastorite ja vaesunud aadlike leskede ja orbude toetamiseks.³⁰⁶

Legaatide ja stiftide puhul tuleb ka tähele panna, et enamasti on neid loonud mehed või siis mehed koos abikaasadega. Kuna vara, nagu eelnevalt sai välja toodud (vt „Naiste õiguslik staatus“), kuulus eelkõige meestele, oli eelkõige neil ressursi heategevusele annetamiseks.

³⁰⁰ Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, lk 251–253. Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces“, lk 173.

³⁰¹ RA, EAA.957.1.1202, l 246, Wilhelmine von Ditmari kiri Saaremaa maanõunike kolleegiumile, jaanuaris 1908.

³⁰² Hoheisel „Über Mädchenerziehung“, lk 254.

³⁰³ Buddeus, lk 239.

³⁰⁴ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces“, lk 171.

³⁰⁵ G. Cohn, „Die Frauenbewegung in Deutschland“, *Baltische Monatsschrift*, 9–10, 1870, lk 416, Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 140.

³⁰⁶ RA, EAA.1260.1.60, leht 1, Theodor Johann von Middendorfi testamendi kinnitatud koopia, 23.08.1859.

Suuremat survet avalikkuses vähemalt naiste eneste poolt ei kohta. Kahtlemata oli üksikuid naisi, kes väljusid raamidest, näiteks eespool mainitud Margarete von Wrangell, kuid pigem üritati murda lähedaste vastupanu ning saada enda erandjuhtudele heakskiit.

Viiteid naisliikumistele teistes riikides ja info levimisele nende kohta, leidub võrdlemisi vähe. Üks erandlikemaid on 1870 *Baltische Monatschriftis* ilmunud artikkel naisliikumisest Saksamaal, mis põhines Riia Polütehnikumis peetud ettekandel.³⁰⁷

Ettekande autor Cohn tõi enda kõnes välja üldiselt muutunud olud, kus naiste langenud abiellumisnumbrite suurim põhjus seisneb meeste abiellumisea tõusus, mis on omakorda tingitud nende varasemast märksa kauem aega võtva majandusliku iseseisvuse saavutamisest. Ka Hoheisel tunnistas seda, kuid libises sellest siiski üsna kergelt üle ning jõudis tagasi naiste eneste vigadeni. Hoheisel soovis probleemi lahendada nõ vanu meetodeid kasutades, Cohn soovitas innovatiivselt edasi minna. Hoheiseli artiklist jääb pigem mulje, et ta uskus paranevatesse (majanduslikesse) oludesse. Cohn ei loonud endale illussioone, et aeg, mis kulub meeste väljaõppe ja ametnikuks saamiseks koos tollal tõsiseltvõetava palgaga, millega saaks lubada endale oma majapidamist, muutuks lühemaks. Nende seisukohti arvestades ei tohi muidugi unustada, et kirjatöid eristas kümme aastat ning üks esindas kohalikku baltisakslust ning teine tuli läänest, mistõttu diametraalselt erinevad seisukohad pole üllatavad.

Naisküsimus oli veel 1899. aastal Liivimaa- ja Eestimaa kubermangudes seotud eelkõige töötamise ning naise loomulike (kristliku perekonna järgi seatud) kohustuste ja olekuga, nagu võib järeldada pastor Emil Kählbrandti kirjutisest.³⁰⁸ Sarnaselt Hoheiselile nägi ka tema teatud süüd ühiskonna ja naiste allakäigus meestel – nad muutuvad liialt naiselikeks ning keskenduvad liialt enda vajadustele ning eneseotsingutele. Põhiliselt oli probleem siiski selles, et naised pürgisid tööturule, konkureerisid meestega ning jätsid lapsed unarusse, kes siis pidid kasvama tänavatel ilma piisava emaarmastuseta.³⁰⁹ Kui Hoheisel nägi probleemide allikana (vastavalt enda elukutsele õpetajana) tüdrukute haridust, siis Kählbrandt tõi pastorina jõuliselt välja langeva soovi elada Jumalaga kooskõlas ja ennastohverdavalt. Ta tunnistas küll majanduslikku vajadust, mis sundis naised tööle, kuid ei näinud seda loomulikuna, kuna naised muutuvat liialt meeste

³⁰⁷ G. Cohn, „Die Frauenbewegung in Deutschland“, *Baltische Monatschrift*, 9-10, 1870, lk 413– 432.

³⁰⁸ Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 129– 145.

³⁰⁹ *Ibid.*, lk 139-140.

sarnaseks, sh nii riituse poolest, kuid ka iseloomult, kaotades oma naiseliku iseloomu ja erisuse. Taas kord on kirjatöös kõrgemat seisust vaevu puudutatud, kuid iseenesest on märgiline, kuidas seda on tehtud – vaid möödaminnes, ilma selle põhjustel pikemalt peatumata ja arutlemata (kui välja jätta üldine vooruslikkuse ja jumalakartlikkuse vähenemine ja egoisimi tõus). Kählbrandt mainis, et „tööstuse haamrilöögist“ tunnevad end puudutatuna just paremini kindlustatud kihtide naised, kes ei ole rahul sellega, et neil ei ole tööd, mitte naised, kes töötavad vabrikutes ja nõ. tunnevad haamrilööke oma tööst vaevatud kehaga.³¹⁰ Niisiis oli ta isegi märganud naiste, eriti literaatide ja aadlisoost naiste soovi töötada, kuid ei soovi seda tunnistada, õigeks pidada ega ka pikemalt arutleda, kas sel võib olla ka muid põhjusi peale moraalilanguse. Pigem oli Kählbrandt pastorina arvamusel, et moraalilangus ja egoismi tõus ühiskonnas, eelkõige naiste seas, oli põhjus ka majanduslikele probleemidele, mille tõttu tundis üha rohkem naisi vajadust tööle minna.³¹¹

Iseloomulikult on tema lahendused *Frauenfragele* ehk naisküsimusele eelkõige tagasipöördumine Jumalast seatud korra juurde, mille keskmes on kristlik pereelu, kus naine on mehe abiline. Ta ei puudutanud oma tekstis stifte, kuid leidis, et kiriklikud naisühendused olid need, mis pidid toetama majanduslikult vähekindlustatud neiusid (tema kasutab sõna *Mädchen*), ning aitama neid nõ järje peale (parimal juhul kristlikku pereellu). Kiriku esindajana lähedalseisvana tõi ta esile diakonissid, kelle nõ elukutse vähest populaarsust ta kahetses, kuid kelle ennastsalgavust tõi suureks eeskujuks naistele, kes soovisid eneseteostust väljaspool emadust. Diakoonia kui kiriku juurde kuuluv asutus ja ühendus sobisid kokku ka juba eelnevalt mainitud vajadusega siduda naised, kes teevad tööd, mõne meessoost isikuga. Antud juhul oleksid naised olnud seotud vastutava preestri või diakooniahaigla eestseisuse või varjupaiga juhatajaga, rääkimata muidugi sellest, et diakoonia puhul, nagu varasemas peatükis välja tuleb, ei olnud naine iseseisva palgaga vaid sai tasuks oma töö eest põhiliselt peavarju ja söögi. Lubatud lahkumine abiellumise või vanemate eest hoolitsemise puhul viis nad kas isa või abikaasa vastutuse alla.

Susan S. Lanser tõi artiklis „Singular Politics: The Rise of the British Nation and the Production of the Old Maid“välja, et vallaliseks jäänud naiste halvustamine muutus intensiivseks siis, kui tajuti, et Briti impeeriumil oleks vaja tõsta rahvaarvu oma ambitsioonide täitmiseks, nimelt vajati

³¹⁰ Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 140.

³¹¹ Kählbrandt, „In welchem Sinne...“, lk 135.

rohkem töökäsi ja sõdureid riigile.³¹² Baltisaksa ühiskonnas üldiselt puudus niivõrd intensiivne vallaliseks jäänud naiste kehaline halvustamine, mida 18. sajandil kogesid Lanseri andmetel sealseid üksikud naised, küll rohkem alamklasside kui kõrgklassi seas. Ilmselt ei lubanud baltisakslaste biidermeierlik kasvatus kehalistel teemadel üldse sõna võtta, kui Hoheiseli poolt välja toodud kehaline närbumine koolitükkide raskuse pärast välja jätta.

19. sajandi keskpaik ja teine pool, mil arutelu naise rolli, õiguste, hariduse ja töö üle muutus ühiskonnas – järeldades tollaste ajakirjaveergude põhjal – aina aktuaalsemaks, oli ühtlasi ka aeg, kui baltisakslased, eriti baltisaksa eliit tundis end järjest ohustatumana eelkõige vene, aga ka vaikselt pead tõstvate läti ja eesti rahvusluse tõusust. Eriti häiritud olid baltisakslased Vene impeeriumi keskvoimu poolt tulevatest uutest seadustest, millega kaotati Balti erikord. Mida aeg edasi ning mida rohkem nad kaotasid oma eelisseisundit, seda rohkem tõmbuti kaitseisundisse, igatseti vanu aegu ja kombeid ning kindlat maailmakorda, kus mehed olid mehed ja naised naised ning lastega kindlustati baltisaksluse (baltisaksa aadli) püsimine.³¹³ Nii nagu 18. sajandi Inglismaal, nähti üksikut, veel enam vallalist, naist elemendina, kes ei olnud oma kohust ühiskonna ees täitnud ning kellega ei osatud midagi peale hakata. Susan Lanser toob välja, et Inglismaal leviv ideoloogiline surve abielluda võis olla isegi suurem põhjus materiaalsest, miks abiellumisreiting jälle tõusma hakkas.³¹⁴ Baltisaksa aadli seas oli ilmselt üha enam just materiaalne kitsikus see, mida kardeti, kuna tulevikuväljavaade oli elada kitsastes oludes, lootes teiste abile.

³¹² Susan L. Lanser, "Singular Politics: The Rise of the British Nation and the Production of the Old Maid", Judith M. Bennett ja Amy M. Froide ed. *Singlewomen in the European Past, 1250-1800*, University of Pennsylvania Press, 1999, lk 309–310.

³¹³ Whelan, „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, lk 167.

³¹⁴ Lanser, "Singular Politics: The Rise of the British Nation", lk 312.

Kokkuvõte

Antud magistritöö eesmärk oli uurida baltisaksa aadlidaamide sattumist vaesusesse ja vaesuspiirile ja selle nähtuse tagamaid, samas püüdsin vaadelda kas ja kuidas tuli ühiskond aadlidaamide vaesuse kui probleemiga toime. Töö põhilises osas on tutvustatud meetodeid ja strateegiaid, mis naised olid selle probleemi lahenduseks välja mõelnud ning mida nad kasutasid. Töö viimases peatükis vaatlesin, kas ja milline oli arutelu ülemklassi naiste probleemide üle avalikkuses, sh omaaegse populaarse ajakirja Baltische Monatsschrifti veergudel.

Töö põhineb majanduslikes raskustes olnud naiste palvekirjadel, stiftide ametlikel dokumentidel ja kirjavahetustel, põhikirjadel, testamentide kinnitatud ära kirjadel ja omaaegsel ajakirjandusel. Töö teoreetiline raamistik tugineb suuresti Johanna M. Singeri doktoritööl, mis käsitles sama probleemi Preisimaa ja Württembergi näitel ja allikmaterjalidel.

Mitte ühelgi juhul ei tähendanud aadlidaamide viidatud majanduslikud probleemid absoluutset vaesust ja näljapiiri, vaid alati oli tegemist vaesusega aadli seisukohalt – elatustase oli madalam kui pidi olema ühiskonna eliiti kuuluval inimesel. Vaestemajad, mis olid mõeldud talupojaseisusest inimestele, ning stiftid, kui vaestele aadlipreilidele mõeldud kohad, ei olnud omavahel võrreldavad. Vaesus oli seisusesisene – naised ise pidasid end vaeseks võrreldes teiste enda seisusest inimestega ning samuti pidasid neid vaesteks seisusekaaslased, kuid mitte kogu Liivi- ja Eestimaa kubermangude ühiskond tervikuna.

Uurimuses joonistub selgelt välja, et võrreldes Preisimaa ja Württembergi tingimusi Eesti- ja Liivimaa oludega, on aadlinaiste probleemid olnud 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni, suuresti samad. On loomulik, et tingituna kohalike olude eripäradest eksisteerisid teatud erinevused. Sarnased olid perede tavad kulutada suur osa varandusest poegade tuleviku kindlustamiseks, kellele ühiskond niikuinii pakkus rohkem õiguslikku tuge ja võimalusi endale elukutsega sissetulek tagada. Teiselt poolt aga olid sarnasena ka viisid, kuidas üritati vendade kõrval varalise kindlustundeta jäänud õdedele-tütardele varulahendusi leida juhaks, kui nende abielu ei õnnestunud sõlmida.

Kuigi arhiivimaterjalid on lünklikud, joonistuvad välja selged mustrid. Tuginedes arhiivis säilinud kirjavahetusele võib öelda, et naised, kes sattusid majanduslikesse raskustesse, ei olnud

selle eest ise vastutavad. Olud ei jätnudki neile valikut ega andnud teist võimalust. Riskigruppi kuulusid nii vallalised naisterahvad, lesed kui ka vahel abielunaised. Raskustesse sattusid nii nooremad kui ka vanemad, nii terveted kui haiged, viimased muidugi sagedamini ja tugevamal määral. Vanade naiste vaest üksindust põhjustas eelkõige vallalisus, mis tuli eriti teravalt esile siis, kui vanemad olid juba surnud, kuid keegi õdedest ega vendadest ei saanud abivajajat enda juurde võtta ega rahaliselt toetada. Teiseks võis olla suurtes raskustes ka lesk. Ta kuulus riskigruppi vaatamata ühiskonnas laialt levinud kindlale usule, et abielu tagab naisele kindlustatud, seisusekohase elujärje kuni tema elu lõpuni. Lesknaise puhul oli tähtis, kas ja mis vanuses olid lahkunud abikaasaga ühised lapsed – alaealiste laste olemasolu tegi materiaalse kindlusega lese põlve veel raskemaks, sest lisaks endale tuli tagada ka elujärg lastele. Teisalt ei pruukinud vanas eas lehestunud naise elu palju parem olla. Võis juhtuda, et ükski lastest ei saanud teda majanduslikult toetada ega teda enda juurde elama võtta ka siis, ku ema tervis halvenes. Tõsiste, pikaajalisi haigusi põdevate ja puuetega naiste toimetulek oli tihti küsimärgi all juba lapsest saati. Nende puhul oli juba varasest vanusest väga suur tõenäosus, et majanduslikku ja sotsiaalset kindlust pakkuvat abielu tänu eelarvamustele ei tule.

Vaesunud aadlidaamid olid erinevad viisid, kuidas majandusliku kitsikusega toime tulla. Nad vähendasid esmalt kulusid, näiteks kolides kokku pereliikmega. Teiseks proovisid nad suurendada sissetulekuid, näiteks üürides mittekasutusel olnud ruume välja. Põhiliselt aga üritati leida toetust erinevatest allikatest, milleks olid esmalt lähemad lähedased-sugulased-tuttavad. Teiseks aga institutsionaalsed allikad stiftide ja (perekonna)legaatide näol, mis olidki naistele mõeldud.

Magistritöö näitab, et baltisaksa aadlisoost naistele mõeldud stifte oli Eesti- ja Liivimaa kubermangudes vähemalt neli, lisaks oli teadaolevalt kummaski kubermangus veel vähemalt üks kodanlikust seisusest naistele mõeldud stift. Stiftid pakkusid seisusekohast peavarju ja haridust naisterahvastele, kes seda ise endale või oma tütardele lubada ei saanud. Olenevalt stifti loomisajast ja reeglitest, samuti vastuvõetud isikute keskmisest vanusest, oli stift vähem või rohkem kas haridusasutuse, kodu või vanade kodu moodi. Vinni stiftis toimus eelkõige noorte neidude harimine sarnaselt tavalisele (mõisa)majapidamisele. Neiud omandasid kõik vajalikud teadmised ja oskused, et tulevikus taaskord ühiskonna kõigi eelduste kohaselt ise (mõisa)majapidamises pereproua olla. Sedalaadi kasvatus oli olemusel väga sarnane kõrgema

keskklassi tütarde omale. Stiftid ei võtnud vastu kõiki soovijaid, kandideerijal pidi olema õige sugukondlik taust, iseloom ja varaline seis. Oli ka neid aadliseisusest naisi, kes ei saanud stifti, kuna neil puudus sissemaksuks vajalik rahasumma.

Teatud rahalist toetust pakkusid naistele erinevad perekonnalegaadid, kuid alati ei pruukinud legaadile aluse pannud perekonnaga seotud naised olla esimeses järjekorras toetuse saajad. Toetuse jagamine toimus sugulusastmete järgi, mistõttu mõnedki abivajajad jäid sellest ilma, sest kandsid juba teist perekonnanime. Kuigi perekonnalegaatidest saadavad toetused olid tihti eluaegsed, ei lahendanud see kõiki muresid, sest üldjuhul ei piisanud ühest legaadist saadavast toetusest seisusekohaseks toimetulekuks. Naised pidid otsima pidevalt uusi võimalusi leidmaks täiendavaid sissetulekuid. Nii kombineeriti omavahel von Knorringu legaadi toetust ja perekonnalegaadi toetust või küsiti rüütelkonnalt veel eraldi rahalist tuge ja abi.

Kaks eelnevalt mainitud strateegiat olid olemuselt passiivsemat laadi, sest naised sõltusid nende puhul teiste inimeste, eelkõige rüütelkonna esindajate, tahtest. Siinjuures tuleb silmas pidada, et vaadeldaval ajajärgul olid otsustajateks alati mehed. Aktiivsema iseloomuga strateegia oli võimalus endale ise tööga elatist teenida. See viis oli tollases ühiskonnas märksa raskem ja taunitum. Aadliseisusest naiste haridus ei olnud üldjuhul mõeldud toetama elukutse omandamist, ühiskondlik hoiak oli selgelt sellele vastu. Naised läksid tööle vaid siis, kui see oli tõepoolest viimane võimalus. Üheks levinud kompromissvõimaluseks oli varasemal perioodil käsitööga elatise teenimine, kuna seda sai teha kodus. See tähendas, et naine ei väljunud temale ette nähtud kodusest fäärist ei ruumilises ega tegevuslikus mõttes. Samuti oskas iga naine suuremal või väiksemal määral käsitööd. Guvermandina töötamine oli juba keerukam, sest tähendas selget lahkumist kodusest sfäärist, kuid samas oli see tulutoovam. Muidugi eeldas guvermandiks pürgimine eelnevaid investeeringuid nii rahalises kui ka ajalises plaanis. Valikud ühes või teises suunas liikumiseks tuli teha varakult ning sageli olid otsustajateks vanemad. Nemad pidid suutma näha, et ühel või teisel põhjusel ei ole konkreetsel tüdrukul väljavaateid heaks abielupartiiks ning asuma tüdruku vastavalt sellele koolitama.

Üks osa naiste probleemist oli asjaolu, et avalikkus üldjuhul ei tunnistanud aadlinaiste vaesuse kui üldisema nähtuse ning kasvava suundumuse olemasolu. Vaatamata vallaliste isikute üha kasvavatele numbritele, nägi ühiskond süüd kas halvas õnnes (näiteks mehe hukkamise puhul või halva majandamise puhul) või naistes endis, kes ei tahtnud leppida traditsioonilise *Tante* rolliga.

Need naisterahvad ei soovinud elada vallaliseks jäänuna elu lõpuni vanemate või õdede-vendade katuse all, olles seega avalikkuse silma alt ära peidetud. Ühiskonnas levinud arusaam, et traditsiooniliselt sugulaste juures elamine pole enam vastuvõetav lahendus, oli visa kaduma. Ei soovitud näha, et sugulasi, kes nõustusid vaest hädasolijat enda juurde võtma, oli järjest vähem.

Baltisaksa ühiskond ei jõudnud uute jätkusuutlike lahendusteni, mis oleksid taganud üksi jäänud naisterahvastele pikemas perspektiivis hea toimetuleku. Olemasolevad stiftid eeldasid piisavalt suurt omapanust ning legaadid ei olnud üldjuhul piisavalt suured, kindlustamaks ainsa sissetulekuallikana seisusekohast elu. Baltisaksa ühiskonna üldine taganemine nõ kodusesse sfääri, hoidmaks sakslust, mis eestlaste rahvusliku ärkamise ja Vene keskvaldumise tugevama surve tõttu oli ohustatud, pani baltisakslasi vanadest traditsioonidest ja tavadest rohkem kinni hoidma. Taoline üldsuundumus ilmselt julgustas leppima poolikute lahendustega ning hoidis ka väga konservatiivseks muutunud baltisaksa ühiskonda naiste emantsipeerumisest kaugemal. Saksa keisririigis võis rahvuslikkusele ja riigi heaks töötamisele rõhudes naised tööturule tuua, kuid baltisakslastel tähendas rahvuslikkus ja ühiskonnast hoolimine pigem laste saamist ja kasvatamist. See on mõistetav, sest nemad pidid muretsema ka oma eksistentsi pärast rahvuskilluna.³¹⁵

Aadlinaiste vaesuse kui nähtuse puhul (nii Liivi- ja Eestimaa kubermangudes kui ka laiemas plaanis) oli probleemi keskmises esiteks inimeste sugu ja teiseks nende seisus. Ühiskond kasutas mõlemat tegurit, õigustamaks omapoolseid piiranguid, kitsendusi ja eelistusi. Sel moel ühiskond ühelt poolt tekitas probleemi ning teiselt poolt ei lasknud ka naistel endil probleemi lahendada, taunides näiteks nende töötamist. Naistel puudus üldjuhul subjektsus, neil ei olnud piisaval määral otsustus- ja tegutsemisvabadust.

Vaesusesse võis langeda nii vallaline kui ka mittevallaline naisterahvas, kuid paraku oli vallalise naise puhul tõenäosus siiski suurem. Vallalisus meeste puhul oli ühiskonna silmis andeksantav, kuid naiste puhul mitte. Naisterahvad mitte lihtsalt ei tekitanud sellega probleemi, et keegi ei pea neid ülal, vaid nad ei täitnud enda kohust baltisaksluse ees, ega jätkanud oma vereliini. Kuna baltisakslastel oli poliitiliste olude muutudes üha tähtsam enda kui rahvuse säilimine, siis oli ilmselt sellest tulenev ühiskondlik vastuseis naiste töötamisele vahest suuremgi kui seisuslikust uhkusest tulenev. See tendents tugevnes eriti 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul.

³¹⁵ Whelan, „The Debate on Women’s Education“ lk 165.

Kui palju oli stiftide ja legaatide süsteemil seotust naiste emantsipeerumisega, mis 19. sajandil algas? Ühest küljest oli erinevatel põhjustel üksi jäänud aadlisoost baltisaksa naistel lisaks sugulastele, kelle toetusvõrk hakkas kokku tõmbuma, võimalus paluda endale toetust väljastpoolt sugukonda. Teisalt oli nende institutsioonide näol tegemist siiski seisusliku ja patriarhaalse süsteemi jätkamisele üles ehitatud abivahenditega.³¹⁶ Seni, kuni ühiskond taunis naiste tööle minemist ega näinud naiste sobivust pea ühelegi töökohale, oli avalik arvamus vastu ka naistele tööleminekut soodustava hariduse andmisele. Tänu sellele püsis endiselt naiste sõltuvus teiste isikute, eelkõige meesterahvaste heatahtlikkusest, soosingust ja varast.

Baltisaksa naiste vaesuse teemat saab kahtlemata süvendatult edasi uurida. See eeldab Läti arhiivides leiduvate nii siinsete stiftide kohta käivad materjalide kaasamist kui ka mujal paiknevate ning seetõttu antud töös põhjalikult käsitlemata jäänud stiftide (näiteks Miitavi Katharinenstifti) uurimist. Samuti annaks kindlasti huvitavaid tulemusi kui kaasata uurimisse ja võrdluse ka Balti kubermangudes eksisteerinud kodanlikust seisusest naistele mõeldud stiftid ning toetused. Täiendava võrdlusvõimaluse pakub Vene sisekubermangudes eksisteerinud sedalaadi asutuste ja toetuste analüüs. Antud teema erinevate aspektide uurimine võimaldab lähemalt vaaadelda baltisaksa aadli ja kodanluse omavahelist põimumist ning sellega seonduvaid probleeme. Lisaks võiks see töö pakkuda julgustust uurida laiemalt emantsipatsiooni teemasid Balti kubermangude ja hilisemate Läti ning Eesti riigi saksakeelsete perioodikaväljaannete põhjal.

³¹⁶ Singer, Arme adlige Frauen, lk 396.

Summary

Baltic German Noble Women and Poverty

In my research, I examine the reasons why Baltic German noble women fell into poverty and how they coped with it. I give an overview of different coping mechanisms and methods, including institutions that the women used to secure their financial stability. I analyse, why the financial (and social) aid did not manage to tackle the root causes of poverty and why it did not offer a wider sustainable solution to the problems of Baltic German noble women.

From the end of the 18th century until the beginning of the 20th century, major changes took place in the economic and social relationships in the Baltic Governorates. Baltic German men found it difficult to provide the same level of income in these changing conditions. Yet, they did have the opportunity to widen their field of action and to learn new skills, professions, knowledge through military and civil service. However, the Baltic German noble women did not gain new opportunities to be more self-sufficient at a similar pace. Due to the Baltic Provincial Law and restrictions accompanying the noble status, the noble women were mostly left in a passive role. Their life was more or less dependent their closest male relative or caretaker.

The daughters often did not have the right to inherit. It was expected, that their future will be secured by their husband. Therefore, families almost always spent most of their real estate and financial resources on their sons, either in the form of an inheritance or by paying for their education. Favouring the sons also reduced the future financial security of the daughters, as it cut down their expected dowry and therefore hurt their chances of getting married. In the meantime, all through the 19th century, the role of the active mother, who was involved in the upbringing of her children, became more and more central. The Baltic German *Hausfrau* became first and foremost a mother and a wife. It all happened in accordance with the process of Baltic Germans becoming more family-oriented as a self-defence reflex against the increasing of the rights and numbers of Estonians, Latvians and Russians. This provided a backdrop for the growing number of single people, especially unmarried women, causing great concerns over the preservation of the nation.

Ideally, an unmarried woman hoped for support and shelter from their parents and siblings, as was common in the past. In reality, this was no longer the case. There was also an increasing problem that adult children could not take care of their widowed mothers. This last example also provides evidence to a commonly overlooked fact that marriage did not necessarily secure an economically carefree life for a woman until her death. Sometimes this also led to an even greater economic distress for the daughter, as she was forced to sacrifice her best life and working years to taking care of her (ill) mother.

It is important to note that in no case did the aforementioned economic problems mean absolute poverty and hunger. It was always the poverty of the nobility, meaning the standard of living was lower than that of a person belonging to the elite of society.

Baltic German noble women had a number of strategies to prevent or cope with poverty. Based on the theory of Johanna M. Singer and the sources found in the Estonian National Archives, I provide evidence that the same kind of actions and policy was used in the provinces of Estonia and Livonia, as in the German Empire.

The first people to be turned to, were always the ones belonging to the same core family. However, there was no law, to make it compulsory to take care of a family member. It was more the question of honour for both the family and the local knighthood. It was also possible for relatives outside the core family to send money or help to finance the educational costs. The family could also be supported by a family-legate, which was usually not very high, about 100-200 rubles per year. The problem with family-legates was usually that there could be several candidates and they were distributed based on their degree of kinship. In addition to the support of the wider family, the knighthood, which the woman belonged to, could give a one-time financial aid, for example, to organize the funeral of a parent or a spouse.

In Prussia and Württemberg, women could also turn to the monarch for help. In the Estonian and Livonian provinces, they turned to the knighthood. As a rule, one grant, even an annual one, did not ensure living according to the higher social status, so women tried increase their income from other sources as well.

Whenever it was possible, many women used the opportunity to ask for a place in a Stift, either for themselves or for their daughters. Living in a Stift was cheaper or, in some cases, totally free

of charge, and suitable to their rank. The term "Stift" itself derives from German and a good Estonian translation has not been found so far.

The Stifts, deriving from the monastery tradition of the Catholic Church, were socially acceptable and suitable institutional residences for single women or widows of the nobility. Stifts acted both as a residence and as an educational institution, and, if necessary, as a residency with the necessary means and staff for simpler medical care and aid for the elderly ladies.

Stifts had the right to choose women only from a certain rank or region (in this case, a Governorate). Living in Stifts could be free of charge or for a deposit. When living in a Stift, women always had to obey the rules of the Stift

In the provinces of Estonia and Livonia, the priority was given to whether the applicant's family had been admitted to the local corporate rolls of nobility. There were several Stifts in the provinces of Estonia and Livonia. The oldest identified Stift, Stift Finn, was founded in the Vinni Manor in 1775. The next in line was the Fräuleinstift, founded at first in Tartu in 1797, but mainly basing in Viljandi. In 1863, Marienstift (Mariatihwt) was founded in Tallinn. Known to be the last Stift created for the baltic german noble women, was Oriküla, which started working in 1908 in Oriküla manor.

Depending on the rules of a certain Stift, the age of admittance for the girls started with the age of 12 and slowly increased in the later years. The minimum age of admittance reached its peak at the age of 40 in the early 20th century, as it was expected that women would have no chances of getting married in that age and were therefore left single and without support for the rest of their lives. Stift was not led by Stiftwomen themselves but by a certain board of trustees or Stiftfathers (*Stiftsvätern*) or by the representors of the local knighthood.

Usually, about ten to thirty women were living in the Stift at the same time. This also included the so-called retired people, who were not officially admitted to the Stift, but who were allowed to live there for a small fee in order to offer them a cheaper accommodation than living alone. Their payments were also an importance source of income for the Stifts.

The requirements for the admittance to the Stift also included high moral values and proven financial need for it.

Stift Finn, functioned primarily as an educational institution, but also as a breeding ground for dignified future manorladies. There were teachers, including a dance instructor in the Stift and the girls' craft and household skills were developed just as they would have been in an ordinary exemplary manor house. Stift's prioress often acted as a mother, who prepared her daughters for marriage. There was clearly a blend between ideals of the noble and upper middle class (here also called the *literati*). Compared to the example of Stift Olsberg, near the Austrian border, where the inhabitants (Austrian noble ladies), found the practical ideals of bourgeoisie unacceptable for them to follow, there was not much of a scandal over it in the Baltic provinces' Stifts.

In the Estonian and Livonian provinces, the blurring of the differences between the nobility and the upper middle class was less traumatic because of practical reasons. They were already united by the Lutheran faith, which united them against the Russian central power. German nationality was another great influencer in this respect, as it became more and more important compared to the differences in the social status.

Contradictions and questioning the necessity of the Stifts came to life only with the creation of the Republic of Estonia. The property and buildings of the Stifts were confiscated in connection with the abolition of nobility. Responsibility for the residents in the Stifts was imposed on the local authority.

As purely financial aid, there was the opportunity to create so-called Legacies, through a will. They were meant to support the members of the local nobility, who found themselves in need of material help. The largest number of Legacies were created in the 1850s and 1860s. The so-called Family Legacies were used by Baltic Germans up until their leaving during the *Umsiedlung*. The sanctioned end of the Legacies came on February 10, 1941, when the regulation of their termination with the decision of the People's Commissars of the Estonian SSR was publicly announced.

Family Legacies were fairly common in the provinces of Estonia and Livonia. The oldest Family Legacy in the provinces was a legate founded by Carl Gustav Samson and his brother Claudius Hermann Samson in 1806 for their sons and their direct descendants. Often, Family Legacies were primarily aimed to the support of male descendants of male members of the family. Only

after that, when there still happened to be some money left, came the female descendants' rights and their family. In the example of the Maydell Family Legacy, the primary purpose of the Legacy was to allow the sons to get a good education or a military training and therefore to be able to create an economic stability for their expected family. Lifetime support for single daughters came after the sons' needs had been met.

Unlike other legacies, the Knorring Legacy, or a particular part of it, to be precise, was intended primarily for penniless noble women, whose family belonged to the knighthood of the Estonian province. The Legacy, which came into effect in 1844, was created by Gustav von Knorring. The will of Gustav von Knorring assigned 8,000 silver coins for this purpose. The money had to be invested in the local nobility's bank mortgages. The subsidies for the women were paid out of interest payments, and the amount of support was 190-195 rubles per year for one woman. The grant was awarded for six years at a time, after which the grant had to be awarded to someone else. Gustav von Knorring left it for the knighthood of the Estonian province to decide who should receive the grant, but it was stated in the will, that given the chance, women from von Knorring's family should be preferred.

The letters from the noble women, who pleaded for the von Knorring Legacy, confirmed the previously presented theories of the causes of female poverty. Most of the candidates were widowed, some were married and some older single women. Economic hardship was justified by a husband's death or illness or some (economic) accident that had hit the family. Being single was not brought out as a direct cause, it was simply pointed out that they are alone and that no relatives can help. Due to the small size of the knighthood, it was also assumed that the representor of the local knighthood, who was the recipient of the letters sent for the candidacy, already knew the reasons and conditions of the family or the woman's difficulties. The women always emphasized their kinship – as the only definite known demand from the candidate (besides being in material need).

Working as a way of struggling out of economic hardship was not the first choice for the Baltic German nobleman. Women's education, with emphasis on handicraft, playing the piano and a couple of languages, was not tailored for that purpose. Even at the end of the 19th century and the

beginning of the 20th century, working outside the home was not considered suitable for the noble Baltic German women.

The most common way of earning a living from home (as the woman was created for home, not the public domain) was handicraft. The field included low profit and an inevitable strain on the eyes and hands. In their letters women complain that they are unable to make a living for themselves because of their worsening eyesight. The only favoured option for the Baltic German noblewomen, according to the conservatives of the society, was to become a deacon sister. In reality, however, it was very little favoured by the women themselves, because it was very difficult mentally and physically.

Among women born in the second half of the 19th century, becoming a governess was more widespread, but the education to acquire the profession of a governess required money, the job itself was hard, and the wages could mostly secure a very modest living during the active teaching years. There was no insurance for the old age. There also existed the possibility, albeit for only a few, to become the prioress of the above-mentioned Stifts. Women were often chosen for life in this position.

The difficulties of the noble women were not publicly discussed in the society on a larger scale. However, there were some articles published in the local German journal *Baltische Monatsschrift*, tackling the questions of whether (middle class) women should work, on educating women, as well as on women's movement in other countries.

For example, a teacher and a later school director Carl Hoheisel criticized the girls' education in an article in the *Baltische Monatschrift*. He was strongly against both the schools for girls' and for the use of governesses. According to him, the girls should not have been educated with the intent of being able to become a governess one day. He argued that it also spoiled the girls and young women, who would have had great potential to marry, but were then ruined for marriage due to their education. Hoheisel once again tried to honor the so-called *Tantes*, praising a lifestyle where an unmarried daughter remained with her parents until the end of her life.

Ultimately, the economically complicated and thus socially complicated situation of single (or otherwise left alone) noble women was acknowledged to some extent (this also resulted in donations to Stifts and Legacies). At the same time, a more conservative part of society also found the women themselves and their education to be blamed for their economic problems.

On the one hand, it was good that noble Baltic German women, who had been left alone for various reasons, had some opportunities to ask for support in addition to their relatives. On the other hand, it was a continuation of the old, rank-based and patriarchal system with built-in aids. As long as women were denied employment and, in this context, not providing with a necessary education for getting a job, women were still dependent on others. It is also to be noted that some of the more educated noble women did actually want to work in new jobs that were emerging from the societal changes. However, this was not intended to be a topic of discussion. Therefore, there was no suitable sustainable solution for the problems of Baltic German noble women. The withdrawal of the Baltic Germans into the so-called home sphere, in order to keep the old way of life in the changing world, apparently encouraged this half-way solution and also kept the Baltic German society, which had become very conservative by then, further away from the emancipation of women.

Kasutatud allikad

Rahvusarhiiv RA (EAA ja ERA), Tartu

Fond ERA.14 – Siseministerium

Fond EAA.854 – Eestimaa rüütelkond

Fond EAA.957 – Saaremaa rüütelkond

Fond EAA.1260 – EELK Otepää kogudus

Fond EAA.1373 – Kuusiku ja Kabala mõis

Fond EAA.1405 – Lustivere mõis

Fond EAA.1814 – Viljandi aadlipreilide varjupaik

Fond EAA.1838 – Johann Diedrichsteini Vinni asutus

Tallinna Linnaarhiiv (TLA), Tallinn

Fond TLA.137 – Tallinna Linna Sotsiaalosalakond

Fond TLA.196 – Tallinna Linnavalitsus

Kasutatud illustratsioonid

Rahvusarhiiv RA (EAA ja ERA), Tartu

Fond EAA.1838 – (Johann Diedrichsteini Vinni asutus)

Kasutatud kirjandus

Anepaio, Lembi, *Baltisaksa aadlidaamide stiftid Eesti alal*, bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, Tartu, 2014.

Attula, Axel, *Dekorationen für Damen: Evangelische Damenstifte Norddeutschlands und ihre Orden*, Berliin, Helms, 2011.

Baltische Monatsschrift, *Baltische Monatshefte 1859-1934 : Verzeichnis [1936]* Anonymous, Riga, Livl. Gouv. Typogr., 1936.

Bender, Reet, *Oskar Masing und die Geschichte des Deutschbaltischen Wörterbuchs*, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, 2009.

Bender, Reet, "Mõnda baltisaksa elulugudest ja mis seal sees leida võib?", *Keel ja Kirjandus*, 8-9, 2017, 600–616.

Buddeus, Aurelio, „Weltansprüche und Mädchenerziehung“, *Baltische Monatsschrift*, 2 1860, lk 229-241.

Cohn, G., „Die Frauenbewegung in Deutschland“, *Baltische Monatsschrift*, 9-10, 1870, lk 413-432.

Conradi, Johanna, „Zur Erziehungsfrage“, *Baltische Monatsschrift*, 2, 1860, lk 335-348.

Deutsche Monatsschrift für Deutschland, Nr 6, 01.06.1912.

[http://periodika.lv/periodika2viewer/view/indexdev.html?lang=fr#panel:pa|issue:p_003_dmru1912s01n06|article:DIVL124|issueType:P] (vaadatud 27.11.2018)

Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani, tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg, peatoimetaja Sulev Vahtre, Tartu, Ilmamaa, 2010.

Eesti NSV Teataja, nr 17, 10.02.1941.

Engel, Barbara Alpern, „Women's Rights a la Russe“, *The Russian Review*, Vol. 58, No. 3 Jul., 1999, lk 355-360.

Erdmann, Carl Eduard, *System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland. Bd. I, Allgemeiner Theil. Familienrecht*, Riia, 1889.

„Das Fräuleinstift zu Fellin,“ *Das Inland*, nr 28, 1863, vrg. 423-428.

Farmer, Sharon, "It Is Not Good That [Wo] man Should Be Alone": Elite Responses to Singlewomen in High Medieval Paris“, Judith M. Bennett ja Amy M. Froide ed. *Singlewomen in the European Past, 1250-1800*, University of Pennsylvania Press, 1999.

Geissler, Rainer, *Die Sozialstruktur Deutschlands*, 7. Grundlegend überarb. Aufl. Wiesbaden, 2014.

Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften, Teil Livland, Band II, Hrsg. Otto von Stackelberg Görlitz, 1929.

Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften, Teil Estland, Band I, Hrsg. Otto von Stackelberg Görlitz, 1930.

Hoheisel, Carl „Über Mädchenerziehung,“, *Baltische Monatsschrift*, 1, 1859, lk 241-266.

Viirman-Kanemägi, Margot „Alaealise abielunaise teovõime küsimus BES järgi“, *ÕIGUS*, nr 7, 1932, lk 316-320.

Ilus, Elmar, *Tsiviilõiguse eriosa: autoriseeritud konspekt / E. Ilusa loengute järgi koostanud A. Rammul ja E. Talvik*, Tartu, Akadeemiline Kooperatiiv, 1938.

Jansen, Ea, *Eestlane muutuvast ajast. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*, Tartu, 2007.

Jütte, Robert, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe (New Approaches to European History, number 4)*, New York, Cambridge University Press, 1994.

Kaur, Kairit, „Baltisaksa naiste esimesed luulekogud ja põimikud“ *Keel ja Kirjandus*, nr 8-9, Baltisaksa erinumber, 2011, lk 614-627.

Keyserling, Eduard von, *Fürstinnen: Erzählung*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005.

Klapp, Sabine, *Das Äbtissinnenamt in den unterelsässischen Frauenstiften vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. Umkämpft, verhandelt, normiert*, Berlin, Boston, De Gruyter, 2012.

Klaus, Hegely, *1905. aasta revolutsioon baltisaksa ja eesti naiste mälestustes*, bakalaureusetöö, Tartu, 2017.

Kohl, Wilhelm, *Das Bistum Münster 8. Das (freiweltliche) Damenstift Nottuln*, Berlin, New York, De Gruyter, 2005.

Kählbrandt, Emil, „In welchem Sinne gibt es bei uns eine Frauenfrage?“, *Baltische Monatsschrift*, 1-3, 1899, lk 129-145.

Lanser, Susan L., " Singular Politics: The Rise of the British Nation and the Production of the Old Maid“, Judith M. Bennett ja Amy M. Froide ed. *Singlewomen in the European Past, 1250-1800*, University of Pennsylvania Press, 1999, lk 297-324.

Leesment, Leo, „Nõndanimetatud "Schlüsselgewalt", *ÕIGUS*, 1927, Nr. 3., lk 78-85.

Leppik, Lea, „Naiste haridusvõimalustest Vene impeeriumis enne 1905. aastat“, toim. Lea Leppik, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi XXXV*, Tartu Ülikool, Tartu, 2006, lk 34-53.

Marina Liborakina, „Womens' voluntarism and philanthropy in pre-revolutionary Russia: building a civil society“, *Voluntas*, 7, nr 4, 1996, lk 397-411.

Alvar Loog, „Aeg ja ajalugu dramaturgidena Tõnu Õnnepalu näidendites“, *Teater.Muusika.Kino.*, dets. 2014.

Trude Mauer, „...unnütz, emanzipiert und nicht einmal standesgemäss“? Studium und Promotion baltischer Frauen an deutschen Universitäten bis 1918“, *Forschungen zur baltischen Geschichte*, nr 12, 2017, lk 162-193.

Meier, Marietta, *Standesbewusste Stiftsdamen: Stand, Familie und Geschlecht im adligen Damenstift Olsberg 1780-1810*. Köln, Böhlau, 1999.

Mesenhöller, Mathias, *Ständische Modernisierung. Der kurländische Ritterschaftsadel 1760-1830*, Berlin, Akademie Verlag, 2009.

Paletschek, Sylvia, „Adelige und Bürgerliche Frauen (1770–1880)“ in *Adel und Bürgertum in Deutschland 1770–1848*, Hrsgs. Elisabeth Fehrenbach, München, Oldenburg, 1994, lk. 159–185.

Provinzialrecht der Ostsee-Gouvernements. T. 3, Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht: nach der Ausgabe von 1864 und der Fortsetzung von 1890, väljaandja von H. von Broecker.

Reinfeldt, Kai, *Naise emantsipatsiooni küsimus Eestis 1920. aastatel Postimehe ja Päevalehe põhjal*, bakalaureusetöö, Tartu, 2013.

Rigaische Stadtblätter für das Jahr 1837, Herausgegeben von der literarisch-praktischen Bürger-Verbindung, Riia, 1837.

Samson-Himmelstjerna, Ernst von, „Güterfideikomnisse und Familienstiftungen“, *Baltische Monatsschrift*, 71, vihik 3, 1911, lk 175-192.

Schiersner, Dietmar, *Räume und Identitäten. Stiftsdamen und Damenstifte in Augsburg und Edelstetten im 18. Jahrhundert*, Berlin, Boston, De Gruyter, 2014.

Schlosser, Julie, *Aus dem Leben meiner Mutter*, Berliin, Furche-Verlag, 1929.

Scott, Joan W., „Women’s History“, *New Perspectives on Historical Writing*, ed. by Peter Burke, Cambridge, Malden, 2001.

Siimets-Gross, Hesi, *Das "Liv-, Est- und Curlaendische Privatrecht" (1864/65) und das römische Recht im Baltikum*, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, 2011.

Singer, Johanna M., „Arme adlige Frauen im Deutschen Kaiserreich“, Tübingen, 2016.

Stackelberg, Camilla von, *Tuulde lennanud lehed*, Tallinn, Olion, 2003.

Statuten des evangelisch-weltlichen adelichen Fräuleinstifts, Johann Diedrichstein zu Finn genannt in Ehtland, gestiftet von Johann Diedrich von Rennenkampff, Generallieutenant im Dienste des Vaterlandes, auch verschiedener hohen Orden Ritter, und Dessen Gemahlinn, Jacoba Charlotta von Rennenkampff, geborne Baronne von Tiesenhausen; unter der Regierungszeit der Grossen Catharina der Ilten Kaiserinn von Russland. Reval, gedruckt mit Lindforsischen Schriften, Reval, 1784. (EAA.1838.1.5)

Statuten des Familien-Legats der freiherrlichen Familie von Maydell, mit den von der Legatsversammlung am 8. September 1901 sanctionirten Abänderungen, Reval, Gedruckt in der Buchdruckerei A. Mickwitz, 1907, (TLA.196.1.175 12).

Statut des auf dem Gute Orriküll im Kergelschen Kirchspiele auf der Insel Oesel belegenen Stiftes, zur Versorgung adliger Fräulein, welche in die Adelsmatrikel der Livländischen, Estländischen und Kurländischen Gouvernements, sowie der Insel Oesel eingetragen sind, Kuressaare, 1911.

Vita academica, vita feminea: artiklite kogumik, koost. Sirje Tamul, Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.

Tamul, Sirje, „Immatrikuleerimisest habilitateerumiseni: Jooni akadeemilisest naisharidusest Saksamaal 1908-1918“, toim. Lea Leppik, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi XXXV*, Tartu Ülikool, Tartu, 2006, lk 53-66.

Tamul, Sirje, *Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802-1918*, Tartu, 2007.

Tarkiainen, Ülle, „Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas 19. sajandil“, *Ajalooline Ajakiri*, 2, 2016, lk 215–244.

Ulianova, Galina, „Philanthropy in Imperial Russia from the 18th to the early 20th century.“ *History in Focus*, nr 14 Welfare, 2008. (vaadatud 08.04.2019), [<http://www.history.ac.uk/ihr/Focus/welfare/articles/ulianovag.html>].

Whelan, Heide W., „The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850 to 1905.“ *Bevölkerungsverschiebungen und sozialer Wandel in den baltischen Provinzen Russlands 1850–1914 = Population shifts and social change in Russia's Baltic provinces 1850–1914*, Ed. Gert von Pistohlkors, Lüneburg, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1995, lk 163–180.

Whelan, Heide W., *Adapting to Modernity: Family, Caste and Capitalism among the Baltic German Nobility*, Köln, Böhlau, 1999.

Wienfort, Monika, "Adlige Handlungsspielräume Und Neue Adelstypen in der "Klassischen Moderne" (1880-1930) (New Types of Nobility and Noble Behaviour in the Period of "Classical

Modernity" (1880-1930))." *Geschichte Und Gesellschaft* 33, no. 3 2007, lk 416-38, [<http://www.jstor.org/stable/40186287>], (vaadatud 23.03.2019).

Wilhelmi, Anja, *Lebenswelten von Frauen der deutschen Obersicht im Baltikum (1800-1939): Eine Untersuchung anhand von Autobiografien*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2008.

Wunder, Heide, *Adelige Frauen als Pionierinnen der Berufsbildung. Die ländliche Hauswirtschaft und der Reifensteiner Verband*, Kassel, 2010.

Ирина Азерникова, „Вклад императрицы Марии Федоровны и её ведомства в развитие благотворительности в России,“ *Вестник Московского Государственного Областного Университета*, no. 3, 2011, lk 30-31.

Из истории русской культуры. Том 5, (XIX век), составили Б. Ф. Егоров, А. Д. Кошелев, Москва, Языки русской культуры, 2000.

Копелев, Дмитрий Николаевич, *На службе империи: немцы и Российский флот в первой половине XIX века*, Санкт-Петербург, Европейский университет, 2010.

А. В. ПОСТЕРНАК, „СТАТУС И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДИАКОНИСС ЕВАНГЕЛИЧЕСКО-ЛЮТЕРАНСКОЙ ЦЕРКВИ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (СЕРЕДИНА XIX — НАЧАЛО XX ВЕКА)*“ *Вестник ПСТГУ. Серия II: История. История Русской Православной Церкви*, 2017, Вып. 74, С. 129–143.

Устав о пенсиях и единовременных пособиях, утвержденный 6 декабря 1827 года. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. - Т. II. - № 1592. 1827. - С. 1034 - 1044.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Lembi Anepaio**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
„Baltisaksa aadlidaamid ja vaesus“,

mille juhendaja on PhD Marten Seppel,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Lembi Anepaio
10.05.2019